

HITEL

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

MÁJUS

Az egység körül

VITA SÁNDOR

A székely társadalom 1848-ban

BÖZÖDI GYÖRGY

Kalotaszeg népesedési problémái

SCHNELLER KÁROLY

Idegen nyelvű magyar folyóiratok

BARTA ISTVÁN

Parasztnépünk múltjának feltárása

WELLMANN IMRE

IX. ÉVFOLYAM

KOLOZSVÁR 1944

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

SZERKESZTIK:

ALBRECHT DEZSŐ, KÉKI BÉLA, VENCZEL JÓZSEF, VITA SÁNDOR

Megjelenik havonta négy ív terjedelemben. – Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Mátyás király-tér 5. szám, I. emelet. – Telefonszám: 20-83.
Póstacsekk száma: 72.809.

ELŐFIZETÉSI ÁRA:

Egy évre 20 Pengő. Egyes szám 2 Pengő.

T A R T A L O M

BÖZÖDI GYÖRGY: A székely társadalom 1848-ban 251
SCHNELLER KÁROLY: Kalotaszeg népesedési problémái I. 273

SZEMLE:

BARTA ISTVÁN: Idegen nyelvű magyar folyóiratok 290
WELLMANN IMRE: Parasztnépünk multjának feltárása 296

MAGYAR FIGYELŐ:

VITA SÁNDOR: Az egység körül 317
KEMÉNY ZSIGMOND írásaiból 322

Szerkesztő

KÉKI BÉLA

Helyettes szerkesztő

KISS JENŐ

Lapunk címfeljét Széchenyi *Hitel*ének 1830. évi első kiadása címbetűi után
készítettük.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ALBRECHT DEZSŐ

MAGYAR BELÁTÁS

A magyar szellem nem ismer szavalókórusokat. Amikor gondolkozunk, magányunk királyai vagyunk; ugyanazt a szót is százféle zöngével gondoljuk. Ha mégis néhány trombita torkába akarjuk szorítani, amiről megismerhetjük egymást, válasszuk a legrövidebb és legegyszerűbb mondatokat. Bizonyos emberek azért harcolnak, hogy Magyarország magyar (azaz az övék) maradjon. Mi azért harcolunk, hogy magyarrá legyen. A Habsburg-monarchia ránkzuhant építménye alól a magyarság még mindig nem tudott kivergődni. Mi nem akarjuk, hogy megfúljon alatta. El kell takarítani, ami túlélő rom s ki kell szabadítani, ami fulladozó élet. Társadalomban: népi középosztály; gazdaságban: kertgazdaság; belpolitikában: keleteurópai kis népek összefogása; művelődésben: mély magyarság; vallásban: a keresztény vallásos érzés formái.

A magyarságnak tiszta helyzete van. A rádólt konglomerátummal szemben minden téren ő képviseli a mélyebb és egyszersmind magasabb elvet. A magyar népet csak egy népi középosztály egészítheti ki nemzetté. A kertgazdálkodás több embert tart el és magasabbrendű a nagybirtoknál. A magyar radikalizmus négyszáz év legjobb hagyományát hozza, a minőség-szocializmus az európai szocializmusnak egészségesebb, egyén-tisztelőbb faja. Nagylelkű kis népnek lenni (lásd a finneket) nagyobb dolog, mint nagynép-voltunk illúziójával másoknak süllyedni eszközéül. A mély magyarság írói és zenészei európaiabbak, mint akik Európát balkánin másolják. Katolicizmus és protestantizmus történeti magyar formái nemesebb kútjai a vallásos érzésnek, mint a Habsburg-barokk. Mi magyarok tehát nem azért akarjuk Magyarországot magyarrá tenni, mert így fajibb lesz – hanem, mert igazságosabb, szabadabb, emberibb, európaibb és istenesebb.

*(Németh László: Magyarok, kibékülni!
Kisebbségben, IV. köt. 206–207. l.).*

E S Z Á M M U N K A T Á R S A I

*Barta István dr., a Gróf Teleki Pál Tudományos Intését tanára * Böződi György, író, Kolozsvár * Schneller Károly dr., a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem ny. r. tanára * Vita Sándor, országgyűlési képviselő * Wellmann Imre dr., egyetemi magántanár, országos allevéltárnok.*

A HITEL ÚJABB KÜLÖNLENYOMATAI

- Venczel József dr.:* Erdély és az erdélyi román földreform.
- Tamási Áron:* Erdélyi jelentés a magyar szellem küzködéséről.
- László Dezső:* Korszerű magyarság.
- Venczel József dr.:* A székely népefelesleg.
- Szabó István dr.:* Az asszimiláció a magyarság történetében.
- Zathureczky Gyula:* Magyar politika Európában.
- Tamás Lajos dr.:* A román nép és nyelv kialakulása.
- Martonyi János dr.:* Közigazgatásunk reformja.
- Szabó T. Attila dr.:* A románok újabbkori erdélyi betelepülése.
- Ifj. Boér Elek dr.:* Nagy tér-gazdaság.
- László Gyula dr.:* A magyar őstörténelem régészetéről.
- Makkai László dr.:* Északerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása.
- Erdei Ferenc:* Parasztságunk legújabb alakulása.
- Zathureczky Gyula:* A magyar szellem forradalma.
- Malán Mihály:* A szláv veszedelem.
- Bónis György dr.:* Magyar törvény – magyar lélek.
- Mikó Imre dr.:* Kormányzó és kormányzóhelyettes.
- Balogh Jolán dr.:* Kolozsvár régi lakói.
- vitéz Rajtz Tivadar dr.:* Munkabérendszerek.
- Gagybátori E. László:* Kodály Zoltán és kórusai.
- László Gyula dr.:* A honfoglaló magyarság lelkialkatáról.
- Bíró József dr.:* Erdély műemlékeinek sorsa a belvederei döntés után.
- Venczel József dr.:* Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában.
- Bárdossy László:* Két világ között.
- Palotás Zoltán:* A geopolitika mint államtudomány.
- Oberding József György dr.:* A bán-sági telepítések rövid története.
- Csортán Márton dr.:* A kolozsvári Tízes Szervezet.
- Mályusz Elemér dr.:* A magyarság a középkori Erdélyben.
- Szöllösy András:* Magyar zeneírás.
- Martonyi János dr.:* Új magyar köz-igazgatás felé.
- Pukánszky Béla dr.:* Szászok a magyarság és a románság közt.
- Aldobolyi Nagy Miklós dr.:* Magyarok a Kis-Szamos mellékén.
- Ifj. Boér Elek dr.:* Az arany és a kliring harca.
- Dr. Téchy Olivér:* Széchenyi hatása a magyar hiteljogra.
- Polónyi Nóra dr.:* A román propaganda hatása Nyugat-Európa közvéleményére.
- Erőss Alfréd dr.:* Mitosz, vallás és irodalom.
- Mikó Imre dr.:* Széchenyi és Wesse-lényi nemzetiségi politikája.
- Makkai László dr.:* Román történet-írás a két világháború között.
- Vákár Tibor:* Az új kolozsvári városháza.
- Lakatos István:* Liszt Ferenc Erdélyben.
- Aldobolyi Nagy Miklós dr.:* Örmény Szamosújvár – magyar Szamosújvár.
- Incze Andor dr.:* A magyar földrajz huszonkét éve.
- Kállay Ernő:* Magyar-román vegyes-házasságok.

A SZÉKELY TÁRSADALOM 1848-BAN

ALIGVAN TISZTÁZATLANABB KORSZAKA a székely multnak, mint a 48-as reformok és szabadságharc ideje. Történetíróink megelégedtek a politikai történet és a hadi események felsorolásával, de arra már kevés vagy éppen semmi figyelmet nem fordítottak, hogy ezek az események milyen társadalmat találtak a Székelyföldön és milyen átalakító folyamatot eredményeztek ebben a társadalomban. Pedig enélkül nem érthető meg lényegében a politikai események sorozata sem, mégkevésbé az a határozatlan magatartás vagy éppen határozott ellenszenv az új eszmék iránt, amit a székelység bizonyos rétegei tanusítottak. Aki tisztázni akarja a 48-as idők székelyföldi hatását és átalakító szerepét, hiába forgatja történetíróink könyveit, alig kap bennük egyebet a Bem vezérlete alatt küzdő seregek hősi magatartásánál és Háromszék valóban főlemelő példát nyújtó önvédelmi harcánál.¹ A társadalmi kérdések iránti érdeklődés ismeretlen még a székelység történetírói előtt s ennek a korszaknak tanulmányozása fedi fel legszembetűnőbben a székelységre vonatkozó történetírás nagy hiányait és elmaradottságát.

A nemesi történelemszemlélet a székelységre vonatkozólag napjainkig fennmaradt és ez az oka annak, hogy történetírásunk elakadt azon a ponton, ahol a modern történetírás kezdődik. Romantikus mellveregetés, szemethunyás a tényleges állapot előtt és olyan kiváltságlevelek emlegetése, melyeknek érvényét már rég szétfoszlatta a valóságos élet, meg a konzervatív szemlélet, egész sereg kelléke torlódott össze gátként a székely társadalom multját vizsgáló előtt. Pedig amíg ez a gát szét nem omlik, lehetetlen a mai

¹ A székelység történetével foglalkozó munkák alig részletezik az 1848/49-es eseményeket s nagyjából egymásból merítenek. Lényegesebb művek: *R. Kiss István*: A nemes székely nemzet képe I. Köt. Debrecen, 1939. *Szadeczky Kardoss Lajos*: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp., 1927. *Jakab Elek és Szadeczky Lajos*: Udvarhely vármegye története. Bp., 1901. *Endes Miklós*: Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Bp., 1938. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca. Kolozsvár, 1896. Lényeges adatokat találhat még ide vonatkozólag az olvasó az alábbi művekben: *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1843/49-re. Bp., 1881. *Kövári László*: Erdély története 1848/49-ben. Bp., 1861. *Orbán Balázs*: Székelyföld leírása I–VI. Bp., 1868–73. *Pálffy János*: Magyarországi és erdélyi urak. Bp., 1940. *Komáromi Ferenc*: Vésznapiak a Székelyföldön. Korrajz az 1848-i forradalomból. 1. füzet. Marosvásárhely, 1849. *Sebess Dénes*: Két Magyarország, Az elmúlt század politikai eseményei. Bp., é. n. Közvetlenül a szabadságharc előtti székelyföldi viszonyokról megbízható tájékoztatást nyújt *Kövári László* „Székelyhonról” c. munkája. Kolozsvár, 1842.

társadalom valóságához eljutnia annak, aki valóban el akar jutni. A negyvennyolcas székelyföldi események többek között éppen arra is figyelemreméltó példát nyújtanak, hogy a nemzetre nézve mennyire káros, amikor a vezető réteg közvéleménye illuziókban ringatja magát és a saját illuzióját az egész nép felfogásának véli. Bízvást elmondhatjuk, hogy ha a székely társadalom akkori vezetőrétege (nem is beszélve az erdélyi vármegyék, vagy éppen Magyarország vezető rétegének tájékozottságáról ebben a tekintetben) reálisabban nézte volna a székelység helyzetét, sokkal kevesebb hiba történt volna, a válságos napokban és ismerve azt a fontos szerepet, amit Kossuthék a székelységnek szántak az akkor egyesült két ország nagy küzdelmében, talán az egész szabadságharc sorsa szerencsésebb lett volna. Azonban a szabadságharc utáni idők sem kedveztek a reálisabb társadalomszemlélet kialakulásának. A Bach-korszakban végbevitt úrbérrendezés ismét lángrollobbantotta a szenvedélyeket a nemesi kiváltságok hangoztatása érdekében, mert ekkor arról volt szó, hogy az egész Székelyföld ősfoglaláson alapuló nemesi jellegének hangoztatásával talán meg lehet akadályozni az úrbérrendezés székelyföldi alkalmazását, amit a fejedelmi nyíltparancs elrendelt. Tehát nemcsak a hiúság, a régi dicsőségen való ábrándozás és más érzelmi okok táplálták a nemesi szemlélet gyökereit, mint ahogy 1848 előtt sem, hanem fontos gazdasági érdekek, amire aztán bő esőként hullott rá a millennium hangulata, a maga pátozával. Ehhez járult az akkoriban nyilvánosságra hozott Csíki Székely Krónika körüli országos vita, mely aztán végleg a rabonbánok és az eredetkérdés homálya felé terelte a székely történészek figyelmét. Így eshetett meg, hogy a húszadik század elején távolabb sodródtunk a társadalomismerettől, mint ahol 1848 előtt álltunk, amikor Pálffy János, Berzenczey László, Dózsa Elek és társaik vívták nagy vitájukat a székely jobbágyság állapota és az úrbérrendezés székelyföldi alkalmazása felett. A múlt század negyvenes éveinek elején páratlanul szenvedélyes harc folyt a székelyföldi úrbéresek jogi helyzete körül és megmozgatta egész Erdély közvéleményét, de éppen amiatt, mert végeláthatatlan hosszúra nyult, „országos unalomba” fulladt. A vita tanulság és eredmény nélkül szakadt meg, következménye annyi lett csupán, hogy miatta küzdőfelek lettek a kor legkiválóbb székely férfiai. A szabadságharc bukása szétszórta a reálisan látó vitázókat és némaságra kényszerítette őket, a közvélemény pedig szívesen felejtett és érvényre juttatta a merev tagadás álláspontját a már-már feltároló székely társadalmi valósággal szemben s romantikát virágozott a romokon.

EZ A TANULMÁNY kísérlet a 48-as székely társadalmi állapotok megrajzolására, amennyire a mai viszonyok között rendelkezésre álló forrásanyag megengedi. És mivel első kísérlet olyan területen, mely mostanig kívül esett a kutatók érdeklődésén, bizonyára nem lesz mentes hézagoktól vagy aránytalanságoktól. Szeretném, ha a székely olvasó értelmével és nem illuzióival kísérné e sorokat. Akkor bizonyára kevesebb olyan kérdés elé kerül, amire nem kap kedve szerint választ.

A székely társadalmat a 48-as események küszöbén a teljes széthullás és elatomizálódás jellemezte. A „de jure” ősi szabadságban, nemesi kiváltságokkal és autonóm szervezetben élő társadalom a valóságban számtalan rétegre széttagolva, egymással meghasonulva tengődött, az életképtelenné vált társadalmi keretek előregedésének minden jelével. A társadalmi szétforgácsolódást az osztrák uralmi politika és a vármegyékből beszívárgott rendiség egyaránt szolgálta és mindkettő megegyezett abban, hogy a székely egység, valamint a székely társadalom régi rendjének alaptermészete ellen tört. Sokkal több részre volt kasztszerűen széttagolva ez a kívülről egységesnek hitt nép, mint a vármegyei társadalma. Két élesen elválasztott csoportra tagolta mindenekelőtt a határország katonai szervezete, nemcsak társadalmilag, de földrajzilag is. Csik és Háromszék népét az állandó katonáskodás tartotta gúzsban, osztrák tisztek alatt és osztrák érdekeket szolgáló szellemben. Udvarhely-, Maros- és Aranyosszék köznépe viszont a vármegyei szokás szerint katonáskodott, újoncozással és verbuválással; a befogottak a sorozatokban szolgáltak. Az újoncozás, mely lényegében szintén ellenkezett a székely nemzet törvényeivel, minden esetben felkavarta az egész nép nyugalmát. A 48-as márciusi eseményeket megelőzőleg éppen az újonc-illetőség kiállítása folyt a székekben és a hatóságok alkalmazták azt az újabb „könnyítést”, hogy a kóborlókból volt joguk összefogdosni az újoncokat. A gyakorlatban azt jelentette ez az eljárás, hogy az olyan ifjak, akik tudták, hogy az előljárók között nincs pártfogójuk, elbújtak a falvakból az erdőbe, hogy be ne foghassák őket. Különösen a városok igyekeztek a maguk illetményét a kóborlókból kiállítani és sokszor a vásárra menő falusiakat fogták be, hogy a tehetősebb polgárok fiait ezáltal kimentesék. Az évtizedek óta ismert ujoncvadászat rémei ismét előkerültek és a falusi nép a sorshúzás útján való újoncozást kívánta, mert ez kevesebb alkalmat adott a visszaélésre. Segélypénz összegyűjtésével igyekeztek a besorozottak sorsán enyhíteni, de amint pl. az aranyosszékiek panaszolják, éppen a lófők és darabont székelyek, akiket személyes nemességük a sorkatonáskodás alól felmentett, vonakodtak adományt adni. Attól tartottak és azt akarták a néppel elhíttetni, hogy ez az önkéntes adakozás rájuk és utódaikra nézve adó alapját fogja jelenteni.² A határőrvidék székely népe pedig az idegen tiszti önkény alatt nyögött, hivatalos magánügyeit intéző tisztjeinek nyelvét nem értette és sok esetben csak ujj- és némajelekkel tudott velük érintkezni. Csik és Háromszék közigazgatásilag és igazságszolgáltatás tekintetében is osztrák katonai parancsnokság alá tartozott, melynek még az egyéni életbe is joga volt beavatkozni: házasság, öröklés stb. mind csak a katonai hatóság engedélyével történhetett. Ha még hozzávesszük a határőri szolgálattal járó súlyos anyagi terheket, a harctereken hozott áldozatokat, nem nehéz meggyőződnünk, hogy ez a szervezet elviselhetetlen teherként nyomta a határőrnép életét. A Székelyföld másik részében külsőleg a régi autonómia élt tovább, de Bécs ellenőrző törekvéseinek ered-

² Erdélyi Híradó, 1848. 77. 1.

ményeként a „szék” lényegében alig különbözött már a vármegyétől, főleg a tisztségek betöltése tekintetében. A nemesnek nevezett nép fizette az adót, a közte élő arisztokrácia kivételével, de fizették az adót a határőrségben katonáskodók is, ami sem a rendi szellemmel, sem a határőrség fogalmával nem volt összeegyeztethető. Csupán a székely társadalom életének abnormális alakulása lehet erre a magyarázat, sok hasonló jelenséggel együtt.

A kétfelé tagoltság mellett határőr és nem határőr vidéken egyaránt feloszlott a társadalom az elmúlt viharos századokból örökölt feudális rendi rétegekre, amelyekhez itt egészen sajátos, máshol fel nem lelhető rétegek és megkülönböztetések társultak. Volt magyarföldi jellegű (többnyire a vármegyéből betelepült) arisztokrácia, voltak primorok, kiknek rendi állása nem egyezett az arisztokráciával, de annál nagyobb urak voltak a többi székely felett, voltak a lófők (principili) és a gyalogosok (pixidarii), volt a köznemesi réteg, az ú. n. szabad székely, a libertinus, (kit jobbágyi állapotból szabadítottak fel valamikor, hogy fegyverviselésre foghassák), volt a polgár, a zsellér és a jobbágy. A jobbágyréteg maga is alapvetően különböző helyzetű elemekből állott, voltak ősjobbágyok, fejekötött jobbágyok, fogott jobbágyok és ezeknek a helyzete urakkal szemben lényegesen eltért. Megint újabb megkülönböztetést jelentett, hogy székely jobbágy-e valaki, vagy nem, hiszen a papírosak szerint minden székely nemes és ha odakerül a dolog, jobbágyának sem számítható. Másik döntő különbség, hogy kiváltságos székely földön jobbágy-e valaki vagy pedig a Székelyföldön lévő olyan birtokon, ami adományozás révén jutott a földesúr tulajdonába és így királyi jog van rajta; s mint látni fogjuk, éppen ez a kérdés lesz az úrbéri rendezés sarkalatos pontja. A földesúri és jobbágyi helyzetek történelmileg kialakult sajátosság volta és végtelenül bonyolult állapota olyan zürzavart keltett, amiben az úrbéri rendezés terve alig tudott eligazodni és amire a vármegyei formulát méltányosan alkalmazni nem is lehetett volna a jogi helyzetek kibogozhatatlan csomóinak hasogatásával, hanem csupán a tényleges helyzet jóindulatú figyelembevételével. A jobbágy-ság azonban jóindulat helyett a jogászokkal találta szembe magát, amikor a jobbágyfelszabadítás órája ütött. S hogy a társadalmi kép nagy vonásokban teljes legyen, maga a határőr katonaság is két rétegre oszlott a vagyoni állapot szerint: lovasokra és gyalogosokra, akik úr és parasztként nézték egymást. A határőrvidék azonban nemcsak a határőrezredekelt adta, hanem ujoncokat is köteles volt állítani a nem katonáskodó lakosság után, éppen úgy, mint a Székelyföld többi része, vagy a vármegyék.

Ennyiféle társadalmi csoportnak természetesen nem lehettek azonosak az érdekei és mindegyik más-más eredményt várt a bekövetkező eseményektől. Ezek az események viszont nem tudhattak minden igényt kielégíteni és sokszor már úgy látszott, hogy a 48-as idők a közös érdekek érvényesülése helyett a részletérdekek túlzásait nyomják előtérbe: a felszabadult szenvedélyek a maguk útját követik és kitombolják sok évtized óta visszafojtott erejüket. Nem áll rendelkezésre kimutatás arról, hogy éppen 1848-ban ezek a külön-

böző rétegek milyen számarányban voltak képviselve a társadalom egészében. De ha közvetlenül a 48-as események idejéről nincs is statisztikánk, útbaigazításul használhatjuk az előző „század második felében készült összeírást, mert a társadalmi elemek vegyülési aránya azóta nem változhatott lényegesen. Ezt az összeírást adóügyben csináltatta az erdélyi kancellária 1767-ben s a fontos pénzügyi szempont miatt a kor viszonyai szerint teljes és pontos táblázatnak tekinthetjük.³ összesen 37.070 székelyföldi családot mutat ki ez az összeírás, ezek így oszlottak meg társadalmi rétegeződés szerint: mágnás 38, primor 1039, egytelkű nemes 3335, lófő 8692, közszaad 7866, zsellér 3655, jobbágy 10.722 család. Tehát az egész székelyföldi népességnek csaknem 40 százaléka (pontosan 38.8%) volt „semmis” jobbágy és zsellér. A mult század első felében ha történt is változás, csak ennek a rétegnek a számarányát növelhette. A „semmisek” között, becslésem szerint, idegen származású legfennebb egytized résznyi lehetett,⁴ a másik nagy tábor az egykori szabad székely ősök jobbágyságra és zsellérségre kényszerült ivadékai. Gazdaságilag és társadalmilag nem sokkal állott a jobbágy felett a közszaadok népes rétege (az egész lakosság 21 százaléka), mely nagyrészt szegődményes, vagy napszámos munkaviszonyban volt a birtokosokkal és az egész népességnek több mint felére emelte azoknak a számát, akik függő viszonyban éltek a birtokok tulajdonosaival. Több körülmény arra vall, hogy ez a közszaad réteg gazdaságilag még a jobbágyságnál is rosszabb helyzetben volt. A székely határőr katonarendről 1813-ból áll rendelkezésre pontos kimutatás és eszerint a növendékfiúkat is beleszámítva 83.919 székely alkotta a gyalogos és huszár rendet. Hogy ez hány családot érintett, errenézve az összeírásnak az a megjegyzése enged következtetni, hogy „egy valóságos katonai szolgáló familiára esik 7 lélek”. A családok nagy népessége nem túlzás, más adatok is bizonyítják, hogy egy-egy székely családban átlag hét férfi volt. Tényleges székely katona volt a három ezredben 12.000.⁵

Az ennyifelé széttagolt székelység keretében e két pont körül

³ Lásd *Berlász Jenő*: Az erdélyi úrbérrendezés problémái (1770–1780). Bp., 1942. 6–7. l. Ez a kitűnő tanulmány az első megbízható útmutatás a Székelyföld XVIII. századvégi társadalmi viszonyairól és úrbéri problémáiban.

⁴ A székelyföldi úrbérekkel kapcsolatosan mindúntalan felmerül a probléma, hogy mennyi lehetett közöttük az idegen nemzetiségű: a román és a cigány. Nemzetiségi részletezést azonban sehol nem sikerült találnom. Nem is említve azt a köztudatban lévő felfogást, hogy a Székelyföld színmagyar vidék és az volt a multban is, legtöbb adat arra enged következtetni, hogy az idegen fajú úrbéres valóban nem lehetett lényeges számú. A cigányok állapota többnyire nem esett az úrbéres fogalma alá, szolgálóik és a földesúrral való kapcsolataik egészen más természetűek voltak. A használt kimutatásban is a cigányok külön rovatban szerepelnek; a Székelyföldön 1767-ben 1136 cigány család volt nyilvántartva. (Lásd *Berlász* i. m.-hoz csatolt táblázatos kimutatást.) Román jobbágyok jelentősebb számmal Marosszéken és Háromszéken fordultak elő, a vármegyékkel való érintkezés peremén, de ezeken a vidékeken különösen 1848 után vett lendületet az elrománosodási folyamat. A Csíkbán található mai román községek: Békás, Tölgyes, Bélbor, Gyimes a szabadságharc idején még csak pár házból állottak és az 1848–67. évek között alakultak ki községekké. (*Endes Miklós* i. m., 309. l.)

⁵ Szadeczky i. m. 359. l.

csoportosult az életkérdések lényege: a határország megszüntetése és a régi szabadságok visszaállítása, mely mögött ott húzódott meg lényegében a jobbágyság helyzetének rendezése. Mindkét ügy szerepel az országgyűléseken már 1790 óta, különböző formákban és különböző kérdések kapcsán, hol határozott javaslatokkal, hol nagy általánosságban. Már az 1790-ben tartott országgyűlésen megjelenik a székely követek utasításában a székely nemzet legfőbb kívánása, hogy régi törvényes állapotába, ősi szabadságába helyezték vissza, mind személyére, mind vagyonára nézve. Azóta minden országgyűlést felkerestek anélkül, hogy legkisebb eredményt is érhettek volna el. Még csak a határörkatonák adózásának kérdését sem sikerült tisztázni. Az 1809-i kolozsvári országgyűlés a nemesi felkelést azzal a kikötéssel határozta el, hogy az adófizetés alá vetett székely köznemességről „ezen szolgálai teherviselés” örökre levéssék és a határország eltöröltessék. A nemesi felkelés meglelt, de utána minden maradt a régiben, egészen 1848-ig, amikor egyszerre zúdult az első felelős magyar minisztérium nyakába a feladat, hogy sokkal fontosabb dolgai mellett a székelység kérdéseit is rendezze, melyek ekkorra már valóban a kóros állapot végső stádiumába jutottak. Sőt egy harmadik fontos kérdés került előtérbe most és fonódott össze elválaszthatatlanul a székelység régi ügyeivel: az unió. Ez is ott szerepelt évtizedek óta az erdélyi országgyűlések napirendjén s most, amikor a jobbágyszabadság, a határország eltörlése és az unió egyszerre kellett volna bekövetkeznie, váratlan bonyodalmak és félreértések előre nem látott akadályok támadtak. Mert a várakozás nagyobb volt, mint amit az idők 48-ban egyszerre adhattak. Mindenki előnyösebb helyzetet kívánt s áldozni már kevésbé volt hajlandó. Ha felsoroljuk a várakozásokat és lehetőségeket, szinte ijesztően tárulnak elénk az ellentétek. A székely nemesség, mint láttuk, az egykori székely kiváltságokat, adófizetés eltörlését stb. kérte az országgyűlésektől már 1790 óta, most ellenben az idők a közteherviselést, adózást hozták helyette. A határörök a katonáskodás megszüntetését várták, de Kossuth küldöttei arra kérik, hogy ne tegyék le a fegyvert, hanem álljanak csatasorba, az osztrák katonai parancsnokság pedig egyenesen a magyar szabadság ügye ellen akarja felhasználni őket. A székely jobbágyszabadságát várta, de ehelyett kimondották, hogy a jobbágyszabadság nem vonatkozik a királyi jogtól mentes székely földre, melyen elvileg úrbéri viszonyok sem létezhetnek. A vezetőréteg politikai megfontolásból kívánta az uniót, de egyrésze kibúvót keresett, amikor a szociális reform és az uralkodóházzal való szakítás bekövetkezett. Ennek a helyzetnek a kialakulása már az 1841/43-i erdélyi országgyűlésen megkezdődött, amikor a 48-as kérdések, ha kezdetleges állapotban is, már majdnem mind napirendre kerültek. Sok tekintetben ez adja meg a későbbi események nyitját, ezért szükséges részletesebben foglalkozni vele. Az országgyűlés tárgyalta az uniót, az ősi székely szabadságok visszaállítását, és szőnyegre került végre ezalkalommal az erdélyi úrbérrendezés ügye is, ami mérföldekkel volt elmaradva a magyarországi mögött; bár ez az országgyűlés, mint ismeretes, csak egészen jelentéktelen

könnyítések hozott az úrbéresekre. A székelyföldi állapotokat és felfogásokat híven tükrözik az akkori székgyűlésekről fennmaradt emlékek.

KÜZDELEM A SZÉKELY ÚRBÉRESEK ÜGYE KÖRÜL

NEMES ARANYOSSZÉK rendeinek 1842 januári közgyűlésén az unió gondolata nagy ellenzésre talált, kivált a tisztikarnál, „kiket közbizodalom emelt polcukra”. Előre elkészített beszédekkel igyekeztek a tervet ferde irányba terelni és azt fejtegették, hogy az uniónak Erdélyt végromlással fenyegető eredményei lennének. De felhasználtak olyan érveket is, melyek inkább az unió mellett szolgálhattak volna indokul. Arra hivatkoztak, hogy Magyarország őriai léptekkel halad, tehát „a most szép szabadságokkal bíró kis Erdélyt feltámaszthatatlanul sírba döntené, s mint nagy folyam a kisebbet, vagy czethal az apróbbakat, elnyelné Erdélyt alkotmányostól...” A csökönyös rendi gondolkozás egyik indítóoka a tisztviselői kar Bécs iránti hűsége volt, a másik ott világlott ki, mikor a gyűlés az úrbér nagy vitát keltett kérdését vette elő. A rendek jól tudták, hogy Magyarországon az úrbéri kérdés már nem vehető le napirendről, viszont az unió azt eredményezné, hogy az ott elfogadott úrbérrendezés Erdélyre is kiterjeszti érvényét. Az itteni rendek maradi rétege veszélyesnek látta az úrbériség ügyének felszínre kerülését és főerösségük abban sarkallott, „hogy parasztjaink jelenleg elégedettek sorsukkal, nem követelnek semmit, de ha könnyítünk sorsukon, óhajtásokat ébresztünk bennök, naponta telhetetlenebb követelésekké válókat”.⁶ A haladó gondolkodásúak hiába bizonyították az úrbér szükséges voltát, határozattá lett, hogy „Aranyosszék Rendei székökre nézve nem akarnak úrbért”, de ha más megyék maguk keblére szoritkozólag akarják, nem ellenzik, ellenben megkívánják, hogy észrevételeik megtétele végett közöljék velük előzetesen az úrbéri munkálatot. Hasonlóképpen a tagadás álláspontjára helyezkedtek minden olyan kérdésben, mely a megcsontosodott és előregedett társadalmi rend szigorán valamit is enyhített volna. Az ősiség eltörlésére is, ami pedig a reformok alapja „s főként számtalan és végtelen pereink szülője... tántorodatlan zúgá vezérei után a nép: nem akarjuk, mert – nem akarjuk, s ez határozat”. A parasztok felpereskedésének megengedésére vonatkozó javaslat szintén megbukott. „Most is igen drága a jószág (!) – mondák – hát ha még a parasztok is szerezhetni fognak! Aztán mire nekik a perelhetési jog? hisz paraszt uram csak nem áll szemközt a nemessel!” Hasonló tiltakozást keltett a városi polgárok hivatalviselésének megengedését és a nemesekkel egyenlő jogra emelését célzó javaslat. Az egyik szónok nemcsak a jövőre nézve tagadta meg a városi polgárok kívánságát, hanem attól is, mit az 1791-i 19. t. c. már megadott, megfosztani kívánta.⁷

⁶ Az Erdélyi Híradó szerkesztője itt csillag alatt megjegyezte: „Ha burocrata mondana illyeket, ki író és hivatalszobája pókhálós falai közt élte le szép napjait, nem csodálnók, de hogy megyei emberek, kik népünkkel naponta érintkezésben vannak, lélekzelhetnek ily öncsalásban, az megfoghatlan.”

⁷ Erdélyi Híradó, 1842. 70. 1.

Háromszék 1842 febr. 5-én lefolyt közgyűlése pártolta a városi polgárok hivatalviselését és elhatározta, hogy „minden hazafinak legfelsőbb hivatalokra is eljuthatása mondassék ki, de oly feltétellel, hogy mihelyt egy polgár kormánytanácsos lesz, méltóztassék öfelsége őt és maradékait egyszersmint megnevesíteni”. A két hon egyesülése irányában azonban a többség részéről itt sem mutatkozik hajlandóság és az unió elleni 1834-i utasítványokhoz ragaszkodva úgy határozott a gyűlés, hogy a követek az egyesülés ellen munkálkodjanak és ha kisebbségben maradnának, tiltakozzanak ellene.⁸

Legszabadelvűbb volt Udvarhelyszék, melynek követeként Wesselényi Miklós vívta nagy küzdelmét az országgyűléseken a maradiak tábora ellen, otthon a székben pedig Pálffy János és néhány hasonló korszerűen gondolkozó társa folyt be a közéletre. A szék gyűlése 1842 márciusában törvényt kívánt arranézve, hogy minden polgár és birtokos nem-nemes bármely hivatalra feljuthasson. „Az úrbért Udvarhelyszék rendei egészen más szempontból nézik, mint más székely törvényhatóságok szeretik tekinteni, – írja az Erdélyi Tudósító levelezője – s elismerik, hogy azt székely földön is létre kell hozni.” A szék rendei ugyan nem sietnek a dologgal, hanem úgy határoznak, hogy az úrbér tárgyában kirendelt bizottság munkáját bevárják, de addig is törvényt kívánnak a jobbágyszabad költözködési jogának megengedésére, anélkül, hogy az maga helyett mást állítani köteles lenne. A szabad felperességi és a nemesekkel egyenlő fekvőbirtok-szerzési jogot szintén hajlandók megadni a jobbágyságnak a követi utasításban és úgy határoznak továbbá, hogy a súlyos terhet jelentő útcsinálás ezután ne csak az adózók által, hanem személyválogatás nélkül minden nemes, polgár, pap és minden más kiváltságosok által az adózókkal egy arányban történjék és hogy a veretés helyett más célszerűbb büntetésmódot vezessenek be országosan.⁹ Csíkszék közgyűlése a szőnyegen levő kérdésekben Udvarhelyhez hasonló álláspontot foglal el, a nem nemesek részére kéri, hogy minden hivatalba felvehető legyenek, az Udvarhelyszék és több magyarhoni megye felszólítására napirendre került unió eszméjét a rendek lelkesen fogadták „s rá hajlandóságukat már most kinyilatkoztatták, de érdemileg akkor fogják tárgyalni, midőn az országosan rendelt rendszeres választmány munkálata közletni fog”.¹⁰

A reakció főfészke, Marosszék 1842. évi első közgyűlésén foglalkozott az úrbérrel. „Az előjelek baljóslattal mutatkoztak, pl. némelyek célarányosnak vélték egy ifjút, mivel Kovács Lajosnak, a kárhozatos (!) úrbér hirdetőjének barátja, az ülésből kihányni.” A köztisztületben álló Dózsa Elek, Erdély legnagyobbnak tartott jogásza, kiváló szónoki képességével nagy beszédben szólt hozzá a kérdéshez és a reformpártiak meglepődésére kifejtette, hogy „úrbérnek a Székelyföldön helye nincs, nem lévén ott úgynevezett parasztbirtok, nem kapuszám szerinti öszveirat. Téli torokkal kiálta

⁸ U. o. 101. l.

⁹ U. o. 176–7. l.

¹⁰ U. o. 270. l.

»helyest« a gyűlés, néhány egyént kivéve. Kimondá tovább, hogy vármegyékre nézt sem tartja célravezetőnek az úrbért, székely földön meg éppen veszélyesnek nyilvánítja, mert ott az úrbéri összeírás a székely birtok természetét megrontaná”. Helyette bizonyos „engedményeket” adna a föld népének, adója, terhei országgyűlési rendezése által. Gróf Lázár József szintén céltalannak tekinti az úrbért és többször kifejezte, hogy a föld népét elnyomottnak nem tartja, például hozva fel a földesúri pártfogást, mellyel embereiket boldogítják. „Nem látá, mi biztosítékot adna a mindennapi terhelés ellen, ha a nemesek átvállalnák az adót. Voltak az úrbér mellett érzékeny beszédek, híven festők a nép elnyomatását, melyeket mindig ketté vága a zúgó „nincs elnyomva”. Gróf Toldalagi Ferenc élénken esetelte a nép elnyomását és kívánatosnak mondta az úrbért. Miután a többség úgy nyilatkozott, hogy a Székelyföldön úrbérnek helye nincs, Toldalagi azt ajánlotta, hogy ha ez a név: *úrbér* nem tetszik, kereszteljék azt akárminek, de a paraszt sorsán könnyíteni kell és az idők szüksége parancsolja a földesúr és szolgálóember közötti viszonyt szorosabban meghatározni. Amikor a gyűlés az úrbért elvetette és kárpótlásul felmerült a terv, hogy az adót nemesek és nem nemesek egyformán viseljék, Toldalagi azzal utasította vissza, hogy az adó „kényelmes nevekedeése ellen” biztosíték nélkül ő ilyen terhet önként nem vállalhat magára. De kérdeztek-e a zsellért, hogy kér-e biztosítékot az adó növekedése ellen? „Az azonban, hogy a néposztálybeliek hivatalra juthatván, feje és birtoka felett ítéljenek, soha sem pártolhatja.” Szerinte lenni kell egy kiváltságos testületnek, mely a fejedelmet a néppel összekapcsolja.¹¹

Az úrbér körüli vitát a szék másnapi gyűlésén Dózsa Elek áthidaló javaslata oldotta meg, aki nagy jogászai tapintattal olyan kivezető utat keresett, hogy legyen is úrbér, meg ne is, reakciónak se látszódjának a kor eszméivel szemben, de az idők követelménye előtt se hódoljanak meg a rendek. Dózsa két részre osztotta az úrbért: személyire és vagyonira. Pártolta azt, hogy a nép személyére nézve, sorsát jobbító szabályozás történjék, vagyoni úrbérnek ellenben helyét most sem látta. Ilyenformán sikerült a látszat szerint elfogadtatni az úrbért, anélkül, hogy a székelyföldi birtokokat az úrbéri rendezés érintené. Hogy mennyire ellenszenves volt Dózsa és társai előtt az úrbéri rendezés terve, mutatja az a körülmény, hogy a kiváló jogtudós az áthidaló javaslat után „különösen határozottan nyilatkozik a magyarhoni úrbér ellen, oly írchoz hasonlítván azt, mely a felső bőrt hirtelen begyógyítja, anélkül, hogy a rossz nedveket kitisztítaná; egy külön népet alkot, nem a hon-, csak a kormánytól függőt, mely eszerint egészen külön sáncolja magát”. A székgyűlés végül pótutasításként adta országgyűlési követeléseknek, hogy a Székelyföld úri (allodialis) birtok lévén, ott úrbérnek helyét a szék rendei nem látják, s tökéletesen ellene is mondanak; de a vármegyéken is célra nem vezetőnek és a földesúri jogokba vágónak tekintik. A nem nemesek felpereskedhetési

¹¹ U. o. 71., 100. l.

jogát biztosítékhoz kötik, a hivatalviselést és a zsellérek szabad: költözködését megengedik. A nem nemesek fekvőbirtok vásárlási jogát a magyarosodás feltételével kapcsolják össze, mert Marosszéken több volt az idegen ajkú nép, mint más székekben. Ez a feltétel azonban nemcsak időszerűtlen volt akkor, amikor a vármegyék idegen ajkú lakosságával szemben nem kívántak megszorításokat alkalmazni és Wesselényiék éppen a nemzetiségre való tekintet nélküli felsegítést hirdették, hanem magyarosító célját sem érthette el. Alkotói elsősorban a régi állapot rögzítésének biztosítékát látták: benne. A nemes szék rendei mintegy reménykeltésként elhatározták, hogy arra az esetre, ha az úrbért nem viszi be az országgyűlés a Székelyföldre, az adót ezután igazságosan fogják kiosztani a mostani adózókra, sőt hajlandók az útszínalást magukra vállalni „minden külső befolyás kirekesztésével”. A követeket végül oda utasították, hogy ha mindezek mellett az országgyűlés többsége az úrbér mellett nyilatkoznék, jelentsék ki ellenmondásukat és hívják fel a más két nemzetet (a vármegyéket és a szászokat) a fennálló szerződésük értelmében a nemes székely nemzet jogainak megvédésére.¹²

Ezek a székgyűlési határozatok jellemzően világítanak rá arra, hogy a székely vezetőréteg felfogása és érdeke mennyire megoszlott az egyes székek szerint és a rendiség mennyire egy-egy népszerűbb ember befolyása alatt állt. Marosszék szelleme pl. nemrég még más volt, amíg Barcsay János élt. A népnek természetesen nem lehetett befolyása az ügyek intézésére, így nem akörül forgott a vita, hogy mi szükséges a székelységnek, hanem száraz jogi formulák és az önző rendi érdekek döntöttek. Az a szűkmarkúság és elfogultság, amivel Marosszék közgyűlése az úrbért és a nép felszabadítását kezelte, nem állandósulhatott abban a korban, mikor már az új idők szelei jártak. A közhangulat nyomására a következő gyűlésen módosították a rendek az adózásra vonatkozó határozatukat, hogy „áldozatjukkál is készek az adózók sorsán segíteni”, de az áldozat nagyságára nézve semmiféle kötelezettséget nem helyeztek kilátásba, sőt a bizonytalan ígéretet is csak arra az előre láthatólag be nem következő esetre tették, ha az adó kezelését a törvényhatóságok visszakapják.¹³ Az unió, úrbér, adózás és a többi fontos kérdésben mind az időhúzás volt a vezető szempont, megoldás helyett az elodázás és részletkérdések körül folyó viaskodás. A közéletet a korteskedés nyomasztó nyavalyája gyötri és Udvarhelyszék gyűlése, hogy a ragályt megelőzze, szükségesnek találja kimondani, hogy a korteskedők hivatalba nem választhatók és akik mások korteskedésével akarnak bejutni, elvesztik megválasztási jogukat.¹⁴ De néhány hónap múlva, amikor dolguk rosszra fordul, maguk a korteskedés elleni indítvány tevői dicsekednek és fenyegetőznek nagy kortessikereikkel: az egyik kétezer ember meghódítását jelenti, a másokra 900 hallgat elszántan.¹⁵

Nemsokára Aranyosszék is kénytelen hajolni a józanabb belátás

¹² U. o. 70–71. l.

¹³ U. o. 277. l.

¹⁴ U. o. 324. l.

¹⁵ U. o. 611. l.

felé és rendei hajlandóságot mutatnak a közmunkák felének magukra vállalására olyan formán, hogy az egyházu nemesség és a birtoktalan székelység egyformán osztozzék a terheken az adományos nemességgel.¹⁶ Az úrbérről azonban beszélni sem lehet. Marosszék rendei 1842 nyarán rendkívüli közgyűlést tartanak a zsellérek szabad költözködése, az úrbér és legelőarányosítás ügyében. Dózsa Elek örömet fejezte ki, hogy az ország rendei is magukévá tették Marosszék úrbér feletti véleményét és újra hangsúlyozta: az úrbért mint adóalapot a Székelyföldre behozhatónak most sem tartja és mindaddig emellett a véleménye mellett lesz, míg a Székelyföldön colonicatura nincs, vagy amíg a vármegyei allodiumokat is nem vonják adó alá. A parasztbirtokot a földesúr elidegeníthetetlen birtokának tekinti. „Bé is tanulták már jól – írja Berzenczey László az Erdélyi Tudósítóban – Marosszék rendei ezen szókat: ‚nincs colonicatura, nem kell úrbér’, sőt oly nagyon meggyökereztetve látom, hogy munkába fog kerülni még a személyi úrbér behozatala is.” Az úrbéri törvényjavaslatot nem akarta elővenni a gyűlés, mert az egyik követ szónoklatának hatása alatt attól tartott, hogy a személyi úrbér ürügye alatt „majd beléhúzzák a rendeket az egész úrbérbe.” Végül a rendekkel sikerült elhíttetni, hogy a Dózsa-féle személyi úrbér csak magánjogi kérdés, ami nincs kapcsolatban a tulajdonképpeni úrbérral, így aztán nagynehezen tanácskozás alá bocsátották. Ekkor a conventio szót dobta be valaki, mire úgy módosították a rendek régebbi véleményüket, hogy a Székelyföld allodiatura, lévén, itt nincs is zsellér, csak conventio, nem kell tehát az úrbér. Erre már az ellenzék is megelégedett volna azzal, ha legalább a személyi úrbért kimondják, de a többség véleménye ez volt: „minek az is, midőn conventio van?”¹⁷

A marosszéki közgyűléseken felmerült vélemények természetesen nem maradtak hatás nélkül a többi székely székekre és a rendek örömmel vették tudomásul az úrbér kiküszöbölésének jogi lehetőségét. Amint a jogi tekintélynek számító Dózsa Elek kimondta az elvet, azonnal nyomatékot is nyert s hatását meg is tette. Udvarhelyszéket kivéve futótüzként terjedt el az egész Székelyföldön és káros visszahatást idézett elő az úrbérre nézve, mely rögtön jelentkezett is a székely követek pótutasításaiban.

Háromszék júliusi közgyűlésén pl. az úrbéri törvényjavaslat felolvasása előtt egy előkelő táblabíró elmagyarázta a Dózsa-elv lényegét, éles megkülönböztetést téve a vagyoni és személyi úrbér között, az elsőt a Székelyföldön, mint nemesi alapon, hontalannak nyilvánította, de megkorrigálta az elvet azzal, hogy elismerte az úrbér jogosságát az olyan birtokon, melyre királyi jog csúszott be; a személyi úrbért pedig helyénvalónak találta. „Azt hívők, hogy ezen átgondolt taktikára mutató általános megjegyzés után a javaslatok ügye meg van nyerve... – írja az Erdélyi Tudósító levelezője. – De az asztal felső végéről egy hatalmas »nem kell úrbér, nem ide való, tehát, föl sem kell olvasni« hallaték, s egy oly zürzavaros jele-

¹⁶ U. o. 337. l.

¹⁷ U. o. 343–4. l.

net következék, hogy egy oláhországi főrangú vendégünk ijedve ugrék fel székéről s hagyá el termünket.” Végül mégis sikerült felolvasni a javaslatot, de csak olyan értelemben fogadták el, amennyiben az úrbér csupán a földesúr és jobbágy közti személyes viszonyokat rendezi.¹⁸

A Marosszéken kialakult felfogásnak ez a váratlanul nagy hatása késztette Pálffy Jánost felszólalásra Dózsa véleménye ellen s nagy tárgyismerettel, világos okfejtéssel mutatott rá a székely úrbéresek valódi helyzetére, a „százerek” védelmében. Kifejtette, hogy ezek az úrbéresek nemcsak tényleges állapotuknál fogva, hanem a régebbi törvényekből kifolyólag jogilag is olyan helyzetben vannak, mint a vármegyéiek. Berzenczey László és Szöllösi Balázs szintén ennek a felfogásnak a bizonyítása végett szállott síkra. A vita azonban eldöntetlen maradt és az 1847/48-as országgyűlés alkalmával még mindig éppen olyan eredménytelenül, de éppen olyan szenvedélyesen vitatkoztak az ellenfelek körülötte. A csíki követek a szék 1847 decemberi közgyűlésén beszámoltak az úrbéri cikkeknek a székely nemzetet illető részéről, majd amikor az úrbériségről szóló törvénycikk felolvasására került sor, a rendek mintegy óváképpen jegyzőkönyvileg kifejezték azt a nézetüket, miszerint székely örökségnek tekintik mindazokat a birtokokat, amelyek királyi joggal illetve nincsenek s következésképp azokban úrbérnek helyét nem ismerik el.¹⁹ Ezúttal nagy lelkesedéssel hivatkoztak a királyi jognak a székely nemzet törvényeivel ellenkező természetére, nem úgy, mint régen, amikor a királyi jog révén birtokokat lehetett szerezni. Az úrbérellenes hangulat olyan erős volt, hogy még a pár évvel ezelőtt legöntudatosabb Udvarhelyszéket is megtörte, de ugyanígy erjedt az unió elleni hangulat is. Udvarhelyen „az ellenzék tekintélyesebbjei desperatiójukkal elijesztvén a gyengébbeket, pusztán hagyogatják az ellenzéki síkot. Vagy tán eljött nekik a nyugalom, az álom ideje? Hiszen bezzeg jó volna már alunni is, és néhány szép álom után Magyarország karjai között ébredni fel. Hja, de ezt nem így adják, küzdeni kell azért...” Gróf Bethlen János követ beszámolójából kitűnt, hogy a követutasítás majd minden pontja mellett hajótörést szenvedett a szék követeinek akarata, de azért a gyűlés lelkesen megéljenezte őket. Mert a reakciót tulajdonképpen csak néhány befolyásos és magas polcon ülő ember jelentette, így elsősorban Ugron Lázár királybíró és Ugron Gáspár pénztáros. Ez esetben is a követszámlás után Ugron Gáspár királyi hivatalos bírálólág lépett fel az országgyűlés úrbéri törvényei ellen és a következő jegyzőkönyvi óvást nyújtotta be: „Valamint a követi utasításban az úrbéri szerkesztésben meg nem egyeztem, és a tks törvényhatóság gyűlésében is magam emeltem először szót az úrbérnek a székely földre nem illeszthetése iránt, úgy most is innepélyesen rosszalom és hogy jövődöre is kitétszedjen az, hogy volt törvényhatóságunkban mégis, aki a székelyföldre az úrbért bé nem hozhatónak nyilvánította, és az úrbéri, szerkesztet rosszalta,

¹⁸ U. o. 387. l.

¹⁹ U. o. 1848. 84. l.

ezen rosszaló állításomat jegyzőkönyvbe igtatni kívánom.” Az óvót egyedül Ugron Lázár éljenezte meg, a szék értelmisége és az ifjúság pedig ellenvéleményének kifejezéséül este fáklásmenettel ünnepelte kedvelt követét, ifj. gr. Bethlen Jánost.²⁰

A SZÉKELY KIVÁLTSÁGOK ÉS AZ UNIÓ

A MÁRCIUS TIZENÖTÖDIKI ESEMÉNYEK híre azonban egyszerűen más fordulatot eredményezett. A már-már háttérbe szorult szabadelvű ellenzék állásfoglalása és tevékenysége útjából elsodorta az idő az akadályok nagyrészét s a kor szellemének megfelelőleg gondolkozó értelmiség síkraszállhatott a márciusi vívmányok Erdélyben való érvényesítéséért. A pesti események híre, az akkori közlekedési és hírszolgálati viszonyok fejletlensége miatt csak március végén jutott el a Székelyföldre s a legtekintélyesebb erdélyi lap, a Kolozsváron megjelenő Erdélyi Hiradó is csak március 23-iki számában közölhette a rendkívüli eseményt. A hatás elsősorban azokban a székely székekben mutatkozott, ahová nem terjedt ki a határőrség katonai szervezete. A vélemények megegyeztek abban, hogy az uniót Erdély részéről is sürgősen ki kell mondani, de egy egész sereg olyan kérdés merült fel már az első pillanatban, aminek tisztázása feltétlenül szükségesnek mutatkozott az unió előtt. Ilyen volt az ősi székely kiváltságokkal kapcsolatos sokféle ügy és a határőrség további szerepe. Az első napokban székely nemzetgyűlés összehívásának terve merült fel, ezt kérték már március 25-én a marosvásárhelyi tábla mellett gyakornokoskodó ifjak, akik legelsőnek foglaltak állást az új események mellett, majd később más székek is székely nemzetgyűlést kívántak. A vásárhelyi ifjúság – közte kilenc román is, a későbbi román lázadások irányítói, – körüljárta a várost, az uniót, a fejedelmet és a magyar minisztériumot éltette, s a székely nemzetgyűlést megelőző marchialis gyűlés tartását sürgette. A köztük lévő két határőrvidéki katonafiú hatósági engedély nélkül ki is hirdette másnapra, március 26-ra a gyűlést, éjszaka kiragasztott plakátokon. A főkirálybíró előtt kijelentették, hogy nekik, a székely katonáknak sok sérelmük van, arról akarnak tanácskozni és kérték, vállalja el az elnökséget. A főkirálybíró azonban nem volt híve az eseményeknek és az ifjakat a másnapra már régebben összehívott birtokosok gyűlésére utasította. Itt elő is adták panaszait és kérték az uralkodót, engedélyezzen székely nemzeti gyűlést sérelmeik orvoslására. De a politikai módszerek közt ismeretes időhúzás érvényesült végül is a hivatalosok részéről és a kedélyeket egyelőre azzal nyugtatták meg, hogy a jövő hónapra összehívják a szék közgyűlését.

Amikor az események híre Udvarhelyszéken elterjedt, ott éppen tisztújító gyűlés volt összehívva március 26-ra, de a szék. tagjai az új viszonyok között mindent kerülni óhajtván, „mi a közcsendre és békére legtávolabbról is ingerlőleg hathatna”, a tapasztalat szerint zajos viszálykodásokkal járó tisztújítást nem tartották meg. Ellen-

²⁰ U. o. jan. 11. sz.

ben kimondották: sürgősen közgyűlést kell összehívni, hogy a kérdésekben állást foglalhasson a szék és küldöttségre bízták az ügyet. A háromtagú küldöttségben, mely másnap Székelykeresztúrra ment a főtiszthez, benne volt a két Ugron is. Másnap a közgyűlést sürgető küldöttség visszaérkezését feszülten várta a környékről mindenünnen betódult nagy tömeg. Délfelé egyedül érkezett haza Ugron Lázár azzal a válasszal, hogy a közgyűlés két hét múlva lesz. A hír nagy nyugtalanságot okozott és mozgásba hozta a tömeget: az a vélemény alakult ki, hogy a két hetet semmi esetben sem várják be, hanem gyűlést tartanak, „már közgyűlést-e, vagy minőt, azt az Isten tudja”. Délután a küldöttség másik két tagja is hazaérkezett, ezek aztán elmondották, hogy míg ők az úton lovat váltottak, Ugron Lázár előre lement egyedül a főtiszthez s mire ők megérkeztek, már el volt határozva, hogy két hét múlva lesz a közgyűlés. Ez a jelentés ingerültséget szült Ugron Lázár ellen, akit különben sem kedveltek maradi felfogása és az elnyomó osztrák rendszer túlbuzgó kiszolgálása miatt. Tisztában voltak azzal, hogy az időhúzást az események meggátolása miatt alkalmazza. Ugron valóban úgy működött, mint Jósika Sámuel erdélyi kancellár, kinek különben is odaadó híve volt. A szék közönsége nyilvánosan rosszalta Ugron Lázár eljárását és tüstént más küldöttséget rendelt, mely a következő hétfőre közgyűlést eszközöljön ki. A székely vezetőség helyes ösztönrel érezte, hogy minden napi késedelem beláthatatlan hátránnyal jár a későbbi események alakulásában és ösztönét igazolta az idő; a bekövetkezett erdélyi vérengzések, a szabadságharc nem egy kudarcra elsősorban a sokféle huzavona és a vezető tisztviselők szándékos késeedelmezése miatt következett be, nemcsak a Székelyföldön, hanem egész Erdélyben. Az udvarhelyi tömeg addig nem oszlott el, míg programot nem tett közzé a márciusi pontok szellemében. Kihirdették a székelység anyavárosában „a föld szabaddá tételét” is. De már hír érkezett arról is, hogy Marosszékről „uszító izgatók” jönnek, akik a sóbányák ellen készülnek. A székely nép életében és kiváltságaiban oly nagy szerepet játszó „székely só” ügyét akarták megoldani ezek, olyan módon, hogy véleményük szerint megszűnven az osztrák kincstár joga, a sóbányákat foglalják le. Az udvarhelyiek rendelkeztek a sóbányák ellen uszítók megfékezésére és az előreláthatólag bomladozni kezdő rend fenntartására őrségfélét állítottak fel. Ennek az is feladata volt, hogy a kihirdetett pontokkal ellenkező izgatásoknak ellentálljon. „Ifjak és vének, gazdagok és szegények feltűzték melleikre a háromszínű szallagot.”²¹

A székely anyavárosban szinte naponta követték egymást a gyűlésezések, hogy a hirtelen előállott sokféle feladatot tisztázzák. Március 30-án a város kiváltságos része akart gyűlést tartani, de a főbíró elrejtőzött. A nép a városházához sereglett s a gyűlést a nemesi rész elnökletével megtartotta és intézkedett a városi rend fenntartásáról. Másnapra a rendre ügyelő népes bizottmány a székbeli altiszteket behívatta, hogy a falvakról az április 3-i közgyűlésre bejövő nép közt elterjedhető zavargást megakadályozzák és őket

²¹ U. o. 217–8. 1.

értesítsék a dolgok igazi állásáról. A nép egyáltalában nem volt tisztában azzal, hogy mi a helyzet, mi igaz a sokféle szállongó hírből és mit kell tenni. Már ez az előzetes értekezlet is „roppant gyűlés” volt, és a pár nap előtti határozattal szemben elhatározta, hogy a magyar országgyűlésbe nem küld követeket, mert a rendeket talán már nem kapnák együtt, hanem bizottságot küldenek a kolozsvári kormányzókhoz és főkormányzóhoz. Az unió feltett szándékuk, a nádortól és a magyar miniszterelnöktől kérnek támogatást a megvalósítására, „mert reánk nézve még Metternich Bécsben s felsőbb kormányunk (a kolozsvári kormányzók) maholnap vészbedönti e hont kimagyarázhatlan késedelmeivel s veszélyes fontolgatásaival”. Szemére is vetik Kolozsvárnak, hogy Brassóban és Segesváron már száz polgárőrségek alakulnak és „Kolozsvár mozgalmastit játszik, s megelégszik, ha Híradójának szabadabb mozgalmat ígérnek. E léha sikerre lelkünk felháborodott”. Ezt a hírt maga a Híradó közli, mert a kolozsváriak is nagy mértékben elégedetlenek voltak a kormányzók habozása és késedelmei miatt.²²

Udvarhely és Marosszék közgyűlései április 4-én és 5-én egyaránt az országgyűlés összehívását és az unió kimondását kérték. Az utóbbi öttagú bizottságot választott gr. Toldalagi Ferenc főkirálybíróval az élén, hogy személyesen vigyék fel a kormányzókhoz a felírást, Udvarhelyszék pedig 30 tagú küldöttséget indított útnak hasonló célból, Pálffy János és Keller János vezetésével. A küldöttség az országgyűlés azonnali összehívását követelte, hogy az uniót törvényesen kimondják és ezzel tisztázzák Erdély és a Székelyföld államjogi helyzetét. Szükség is volt erre, mert a zavar napról-napra nőtt a székely vidékeken, bár ennek egyelőre még nem volt szociális jellege, mint a vármegyékben, hanem az osztrák rendszer alóli felszabadulást szolgálta, vagy ennek megakadályozását célozta. Az események egyelőre háttérbe szorították a föld szabadabb tételével és az úrbísiséggel kapcsolatos kérdéseket, az érdeklődés az új viszonyok politikai vonatkozásaira irányult. A székelységben elemi lelkesedéssel tört fel a magyarsággal való közösség érzése, ahol ezt nem akadályozta a határország katonai befolyása, vagy a hivatalnokok tevékenysége. S hogy ezeknek a zavaroknak egyelőre mennyire csak politikai és nem szociális jellegük volt, mutatja az, hogy éppen a vezetőréteg szította. Mint minden átmeneti korban, most is felszínre vetette az idő azokat az embereket, akik nemrég még ellenkező nézetek voltak, de most népszerűségük megmentése érdekében az új idők legtúlzottabb híveinek mutatkoztak. A Székelyföld nyugati részében olyan emberek befolyása kezdett érvényesülni, akik pár hét előtt még vagy közönyös szerepet vittek, azaz sem az új eszmék mellett, sem ellenük nem álltak ki, vagy pedig éppen a bürokrácia zsoldosai voltak és életre-halálra küzdöttek minden reform ellen. Most a dolgok fordultával olyan forradalmiak, hogy a reformok régi, hű embereinek kell mérsékelniök őket, könnyen veszélyt kelthető tevékenységükben. A reformok ilyen túlzó bajnoka lett egyszerre br. Apor György, a bécsi tanácsos fia, gr. Haller

²² U. o. 226. l.

József és Szombatfalvi, a volt udvarhelyszéki követ, akik részint nyílt helyen, szabad ég alatt, többezres tömegek előtt mondott beszédekben, részint tanácskozásokon, népgyűlések alkalmával olyan indítványokkal álltak elő, melyek a dolgok akkori állásában csak zavart kelthettek. A sóbányák ellen „uszító izgatók” híre valóra vált és kiderült, hogy éppen ez a három vezér biztatja a népet: foglaljuk el a bányákat, a sóaknákat, mert azok a nemzet tulajdonai, ne engedjük, hogy a belőlük folyó pénzt a zavarok közepette Bécsbe csempésszék; az adót fizessük ugyan meg, de ne hagyjuk, hogy a bukott kormány eddigi céljaira fordítsa, a székely katonasággal pedig tétessük le a fegyvert stb. Sőt Apor György annyira ment, hogy egy utána indult néptömeg által kikiáltatta magát királybíróvá.²³ Indítványaik kétségkívül a közhangulatot fejezték ki és lényegükben helyesek is lettek volna, ha nem népszerűséghajhászból teszik és nem olyankor, amikor még beláthatatlan bajok lehetnek belőlük.

Az udvarhelyi küldöttség ezért sürgette Kolozsváron szinte fenyegetőleg gr. Teleki József kormányzónál az uniót kimondó országgyűlés azonnali összehívását. Az izgatott közhangulatban a bekövetkező eseményeknek csak úgy lehetett irányt adni, ha előbb törvényesen döntenek az alapvető kérdésekben. „Az unió minden teendők alapja, sőt a legelső teendő – mondották a kormányzónak átnyújtott emlékiratukban, – ez nyugtatja meg a kedélyeket az adó, a székely határőrség igazsággal ellenkező helyzete, szomszédországokban határaink körül az orosz hadsereg gyűlöngése, a polgári jogoknak mindenkire kiterjesztése s oláh honfitársaink sérelmeinek megszüntetése tekintetében.” Éles szemmel utalnak arra, hogy a székely nemzet megnyugvása vagy békétlensége az ország békéjére vagy megzavarodására nagy befolyással van s tagadó válasz esetén a rend fenntartásáért jót nem állhatnak. A kormányzék ülésén és más megbeszéléseken őszintén feltárták az udvarhelyszéki állapotot. „Az izgatottság egy oly népes, tiszta magyar ajkú és oly nép lakta törvényhatóságban, melynek elveszett jogaiért sajgó fájdalmát sem az idő, sem a bürokrácia lassan ölő mérge nem tudta eltompítani, az izgatottság, mondák, ott rendkívüli. Csak a nép bizalmát bíró férfiak nyugasztató befolyásának tulajdonítható, hogy még eddig tetteleges kitörések nem voltak. Ámde a nép izgatott állapotában oly gyűlékony anyag, mely gonosz kezektől is könnyen lángra kapván, pusztító tűzvészt idézhet elő... Ha ők kitűzött országgyűlést nem visznek Udvarhelyszékbe, jobb lesz tán haza sem menniök, miután ott a béke és rend egy pillanatig sincs tovább biztosítva.” Nem csináltak titkot abból sem, hogy a székelyek közt furcsa hírek járnak a vezetőségről. Ott azt beszélik, hogy Kolozsvárt némely nagy urak csak színből barátai az uniónak és hozzátették, hogy a Kolozsváron eddig történt események bizonyos mértékben meg is erősítik ezt. Kijelentették, hogy a kormányzó és a kormányzék indolens késedelmével nincsenek megelégedve. Attól a férfitől, kit az ország bizalma oly szép remények között emelt a kormányzói

²³ U. o. 217–8. l.

polcra, elvárhatja a nemzet, hogy miután a bürokrácia korhadt falai Bécsben összeomlottak, szabadítsa fel magát és a kormányzékot abból a törvényellenes állapotból, melyben a kormányzék csak kiadó hivatala volt a kancellária parancsainak ahelyett, hogy megfordítva lett volna. Napjainkban, mondták az udvarhelyszékiek, nagy szerepet játszik ez a két szó: „*már késő*”. Intézkedjünk úgy, hogy ha lehet, ne mondják ki Erdélyben is. Teleki kormányzó a küldöttségnek azt felelte, hogy ő ugyan harminc ember fenyegetésére is csak azt teszi, amit jónak lát, mire Pálffy azt a sokatmondó kijelentést tette, hogy „majd eljönnek a mi harmincezer küldöink is!” Udvarhelyszék magatartása mégis eredménnyel járt, a főkormányzék felsőbb jóváhagyás reményében kihirdette az országgyűlés összehívását május 29-re.

A TÁRSADALMI EGYSÉG AKADÁLYAI

A KATONAI VEZETÉS ALATT ÁLLÓ Csíkban és Háromszéken az unió híre nem keltett olyan egyöntetű helyeslést, mint Maroszákon és Udvarhelyen és az állásfoglalás is késett, de ugyanez volt a helyzet Aranyosszéken is, ahol a Jósika-család befolyása érvényesült. Aranyosszéknek még az április 12-i gyűlésén is Boncza Sámuel főjegyző csak feltételes egyesülést ajánlott és azt kívánta, sürgessék meg az országosan kinevezett bizottságot, hogy az egyesülés feltételei iránt alkudozzék a magyarországi rendekkel. Csak az ifjúság lelkes közbelépésére mondták ki végül a feltétlen uniót és az úrbéri viszonyok megszüntetését.²⁴ Láttuk, hogy Marosvásárhelyen és Udvarhelyen az a kívánság merült fel, hogy a határőrséget azonnal szüntessék meg és a székely katonák tegyék le a fegyvert. Természetesen maga a határőr nép is ezt kívánta. A katonai érdek azonban mást követelt és más volt a magyar kormány terve is. A határőrség tisztikara mindent elkövetett, hogy elzárja a parancsnoksága alá eső székeket az Erdélyszerte megindult események hatásától. A marosvásárhelyi tábla ifjai azonban Csíkba és Háromszékre is magukkal vitték a szabadság szellemét, tájékoztatták az ottaniakat az események jelentőségéről. Somlyón az egész tanulóifjúságot megnyerték. A pesti és kolozsvári eseményeket ismertetve, azzal igyekeztek a határőrséget az unió gondolatának megnyerni, hogy a 84 év óta törvényellenes kényszerből viselt katonáskodás alól most már felszabadulnak. Veres Ádám vezetésével a somlyói ifjúság éjszaka tüntetést rendezett és a falvak végén lévő kétfejű sasokat egész Alcsíkban leszaggatta. A csíki I. székely ezredben a német, horvát és román tisztek mellett néhány erősen császári érzelmű és a hatalom kegyét kereső magyar tiszt is volt. Ezek közül egyik: Kovács Ignác főhadnagy, a somlyói század parancsnoka az ifjúság eljárását bántalomul vette a császár és a katonaság ellen. Reggel összegyűjtötte századát, a tanulóifjúságot megrohanta és üldözőbe vette, Verest elfogatta és a csíkszeredai várba záratta.

A nép közhangulata a határőrség és az idegen tisztikar ellen

²⁴ U. o. ápr. 24. sz.

irányult, de a császári érzelmű tisztek hamar megtalálták ennek az ellenszerét és az általános elégedetlenséget a nemesség ellen irányították. Könnyen sikerülhetett, mert a nem katonáskodó nemesség ellen sok keserűség gyűlt fel a határőrnépben. Azt híresztelték, hogy az uniót is csak a nemesség akarja és nyíltan izgattak mindkettő ellen, a magyar minisztériumot pünkösdi királyságnak nevezték. A közhangulat a legzűrzavarosabb volt, valóban senki sem tudhatta, hogy mi az igazság és mit kellene tennie. A ditrói századot például annyira befolyásolták a tisztek és a megfizetett informátorok, hogy a székely katonák letépték a nemzeti zászlót, szidalmazták a magyar kormányt és reakciós tüntetésekre készültek. Gyergyó alkirálybírája, Mikó Mihály az alezredessel közjük sietett és felvilágosította őket a helyzetről, mire a gyűlölködő hangulat eltűnt és a királybíró a végén megéjenezte. Valóban igaza volt az udvarhelyieknek: a határozatlan helyzetben minden nap késedelem nagy kárral járt, mert nem az eszmék tisztulását, hanem a zűrzavart és az indulatokat szolgálta. És az országgyűlés még messzire volt kitűzve, szinte két hónap múlva... És a félrevezetés ezer zugába nem jutott mind egy-egy felvilágosító. A tisztikar állandóan biztatta a népet az unió ellen. Eszközül használta fel a kiszolgált patentials invalidusokat, a szakaszvezetőket, a tizedeseket, a nyugdíjas katonákat, mert felhasználhatók voltak. Behívták őket a csíkszeredai várba, pénzt adtak, ígéretekkel kecsegtették és a General Commando bosszújával fenyegették őket. A tizedeseknek őrmesterséget ígértek, a nyugdpénzesek elé pedig úgy festették az uniót, hogy azáltal elvesztenék nyugdíjukat. Ilyen olcsón árulták a székelyek egy részének a haza sorsát Csíkszeredában, míg szerte a hazában már az életről és halálról volt szó. Ilyen körülmények között valóban nagy eredmény volt, mikor az április 12-i rendkívüli székgyűlés mégis kimondhatta az uniót.

A politikai események mögül leghamarabb Háromszéken nyomult fel a nép szociális helyzetének a kérdése, mert itt több volt a nagybirtok, mint Csíkban és Udvarhelyszéken s az úrbéresek kérdése majdnem olyan fontosnak mutatkozott, mint a határőrségé. „Élénk mozgalmakat látunk városokban, falukon, – írja az egykori beszámoló – többnyire öröm és fellelkesülés mozgalmait.” A háromszínű zászlókat kitűzték az épületekre és ilyen jelvényt lehet látni az emberek mellén is. A beszámoló sorra veszi az eseményeknek a különböző társadalmi rétegekre tett hatását. A nemes székely vitézi rend már nemcsak reméli, de hiszi is, hogy a megváltás ideje eljött és törvénytelen igája alól megszabadul: s ez egyelőre elég öröm neki. A műveltebb s vagyonosabb arisztokrácia áldozatkészséget mutat a népjogok új korszaka iránt, mely „az események által csudásan siettetve derült fel”. Ez az osztály tisztában van azzal, hogy ha az események menetét hátráltatja, csak magának okoz kárt vele, de viszont az alsóbbrendű nemesség, melynek nemcsak látóköre, de birtoka is kisebb, „cím-, jog- s kiváltság-féltékenyen, aggódva néz a kétes jövővel szembe”.²⁵

²⁵ U. o. 262. l.

Az úrbéresek felfogása itt, a Székelyföldön is semmiben sem különbözik a vármegyék román, vagy magyar jobbágyainak felfogásától, azzal a különbséggel, hogy itt erőszakos foglalások és vérengzések még nem történtek, csak tervezgetések vannak. A székely úrbéresek között is az a hit terjedt el, amit a románlakta vármegyékből olyan jól ismerünk: a császár úgy rendelte az úrbérben, hogy minden az övék ezután és éppen emiatt nem hirdetik ki az úrbéri törvényt a nemesek. Ez a tévhit döntően működött közre abban, hogy a román jobbágyosság a magyar földesurak ellen fordult, különösen akkor, mikor az úrbér megszüntetésének kihirdetése egyre késett, a Kárpátokon túlról jött Dákórománia eszméje pedig nemzeti törekvéssé színezte az úrbériség körül felmerült speciális elégedetlenséget. A háromszéki úrbéres réteg is, mint a beszámoló írja, „Eldorádóról képzeleg s némi communismusi álmokban ringattatik el rosszakaró bujtogatok által. Már nyilván beszéli: eddig mi voltunk jobbágyok, már földesuraink lesznek. Úgy rendelte a császár az úrbérben s azért nem hirdetik azt ki a nemesek. A muszka jó, már a Sósmezőn van s minket teszen földesurakká stb.”

A jobbágy népnek ez a hite, ha tévedésen és a dolgok nem ismeréséből alakult is ki, mégis annyi valóságból táplálkozott, hogy a bécsi udvar már a XVII. század közepe óta egyik legfőbb feladatának tekintette az úrbér rendezését és az „élő kincstár” sorsának javítását. Nem annyira a humánus, mint a birodalom gazdasági érdekei vezették erre, de tény az, hogy Mária Terézia és utódai számtalanszor megkísérelték az erdélyi úrbéres viszonyok teljesen elhanyagolt területén rendet teremteni. Mária Terézia egész sereg elaborátumot készíttetett s ismeretes, hogy törekvései miként hiúsultak meg az erdélyi szász és magyar urak kölcsönös összefogásán, akiknek maga Bruckenthal báró, a királynő megbízottja nyújtott segédkezet. A szász báró merész politikai játszmát vállalt, hogy az úrbéresekkel mostohán bánó népének hasznára lehessen: vállalta az udvar úrbérregulációs programjának végrehajtását, ugyanakkor azonban titkos irányítója lett a rendi ellenállásnak.²⁶ A XIX. század elején ugyan csökkent az udvar úrbéri terveinek dinamizmusa és a rendekben nőtt az elhatározás a jobbágy nép sorsának javítására, de amint történni szokott, magához a néphez csak évtizedek múlva jutott el a magasabb rétegek szellemi légkörének igazi értelme s az erdélyi jobbágyosság 48-ban úgy vélte, hogy még mindig csak az udvartól remélhet. Annál károsabb volt ez, mert az úrbéri rendezés az unió gondolatával fonódott most egybe s nemcsak a román jobbágy hangoztatta emiatt, hogy csak Béccsel akar uniót, hanem a Székelyföldön is az egyesülés ellen befolyásolta az úrbéresek lelkét. Ráadásul az unió hangoztatása egyelőre még törvényes alak nélkül történik s az osztrák tiszteteknek emiatt jó alkalom nyílt arra, hogy az uniót úgy tüntessék fel és tegyék ellenszenvessé, mint azoknak az uraknak akarátát, kik a népet jelenleg még jobbágyosságban tartják. Napról-napra kitűnt, mekkora hátránya van annak, hogy a jobbágyfelszabadításnak csak a híre szállong a levegőben,

²⁶ Berlász i. m. 20. l.

anélkül, hogy gyakorlati megvalósulását látnák az úrbéresek, vagy pedig erdélyi érvényessége törvényesen ki lenne mondva. A fejedelem az események hatása alatt igyekezetet mutatott ebben a kérdésben: már április 3-án leírt a kormányzéknek, hogy az úrbéresek sorsán minden módon és minél előbb segítve legyen, a május 29-i országgyűlést egybehívó leiratában pedig kinyilvánította, hogy az úrbéri viszonyoknak a földesúr kárpótlása melletti megszüntetése iránt a tanácskozásokat úgy sietessék, hogy az erre hozandó törvényeket még a jelen országgyűlés folyama alatt kihirdetni és teljesezésbe vinni lehessen.

MUTATKOZTAK TÖREKVÉSEK a székely székekben a különböző rétegek érdekeinek összehangolására, bár ezek a kísérletek nem a reális helyzet felméréséből indultak ki és nem annyira a különböző érdekek valódi okainak megszüntetésére irányultak, mint inkább a hangulatkeltésre. Ennek érdekében nemegyszer egészen naiv és megmosolyogtatóan tendenciózus értelmezést adtak az eseményeknek. Székelyudvarhelyen április elsején a városháza előtti téren lefolyt nagy népgyűlésen például úgy magyarázták meg a szónokok a székelység rétegei között levő nagy rendi különbségek okát, hogy ennek Metternich a szerzője. Metternich hercegnek – mondották, – 50 éves törekvése volt a nép egy csekély részét minden tehertől felmenteni, a hatalmat csak e néhányak kezébe összpontosítani, a nép többi részére minden terhet rárakni s hogy ez ne zugolódhassék, a szabad szólást gátolni. Most ez a népvelőt kisajtoló rendszer a fejével együtt megbukott és Magyarország elhatározta, hogy ezentúl az urak is útcsinálni menjenek, katonát tartanak, tiszteket fuvarozzanak és portiót fizessenek. Leghatásosabb volt azonban az az érv, hogy a sóaknák és bányák jövedelmét ezentúl az ország szükségeire fordítják, minek következtében az adó kevesebb lesz. Ennek hallatára riadó örömmel harsogta az összegyűlt nép az uniót. Pálffy János pedig a gyűlés színe előtt „boldognak nyilvánítá magát, hogy ezentúl nem fog hereként élni az ország javából, hanem annak terheit hordozandva, annak jólétét a köznéppel együtt munkálhatandja”.²⁷ Háromszék április 11-i közgyűlése még figyelemreméltóbb erőfeszítéseket tett az érdekek és a közvélemény összehangolására. Nagy várakozás előzte meg minden rend részéről a gyűlést és a feladat annál nehezebb volt, mert itt az érdekek jobban megoszlottak, mint Udvarhelyszéken. A primipilaris és pixidariusi rend azt várta, – az egykori tudósítás szerint – hogy a mostanig adómentes nemesi osztállyal egyenlően részesedjék az alkotmányos és politikai jogokban, az adózó és az alkotmány sáncain kívül álló nép pedig azt remélte, hogy most végre jegyzőkönyvben megtestesítve láthatja az iránta megnyilvánuló jóindulatot, amiről eddig csak hírből hallott. De különösen nyugtalan hangulatban gyűlt össze a székely katonáskodás terheit hordó osztály, azzal a határozott reménnyel, hogy itt most kimondják a katonáskodás megszüntét és leteheti a fegyvert. Úgy gondolták, hogy a

²⁷ Erdélyi Hiradó, 1848. 261. 1.

jövőjükről folyó tanácskozásba most már fejenként befolyhatnak és érdeküknek megfelelő határozatot hozhatnak a gyűléssel.

A primipilusi és pixidariusi renden lévők nem is csatlakoztak várakozásukban, mert a gyűlés ezt a két rendet fejenként visszahelyezte a hosszú idő óta elvett politikai jogaiba. Mostanig a közgyűlésekben helységenként három egyén által képviseltethették magukat a lófők és a gyalogosok, ezentúl mindnyájan részt vehetnek a tanácskozásokban. Már ezen a gyűlésen éltek is jogaikkal s hegy az egyenlőség minél kézzelfoghatóbb bizonyítást nyerjen, nemcsak a követválasztásban vettek részt fejenként, hanem az egyik rendes követet Berde Mózes személyében, valamint az első pótkövetet, Hankó Dánielt e két osztályból választotta meg a gyűlés. Az unió kérdésében sem feledkeztek meg az ősi székely kiváltságokról, amelyeket máról-holnapra feláldozni nem voltak hajlandók. Számoltak azzal, hogy a székely municipalitás, mint akadály előfordul majd az unió létesítésekor és ezért meghagyták követeiknek, hogy az országgyűlés helyén az idősebb székely főtitest elnökletével nemzeti gyűlés tartását eszközöljék ki. Ennek a székely nemzetgyűlésnek kívánságuk szerint az lett volna a feladata, hogy a székely nemzet sajátosság jogaiból kifolyólag az unió elé gördülő akadályokat enyésztesék el s ha némely székely előjogok az unióval nem férnének egybe, azoknak ügyét úgy igazítsák el, hogy az egyesülés amiatt fel ne függesztődjék. Ezek a határozatok sok tekintetben emelkedettebb szellemről és nagyobb tárgyilagos tájékozódásról tanuskodnak, mint aminek eddig tanui lehettünk a márciusi események óta. Hasonló felfogás uralkodott a katonarend kívánságának tárgyalásánál is. A gyűlés elvileg elhatározta, hogy a székely határőri katonáskodás terhét megszüntetni és a nemzetőrség felállítását elintézni óhajtja. Javaslat merült fel, hogy a székely katonák sérelmeit részletes jegyzékbe foglalva, kérelmezés útján orvosoltassák, de ezt a megoldást éppen maga a katonarend ellenezte, mert ő nem a sérelmek orvoslását várta, hanem magának a katonáskodásnak azonnali megszüntetését. Nagynehezen és a katonarend csalódására végül azt mondta ki határozatilag a gyűlés, hogy „a katonáskodási tehernek országosan leendő elenyészését várják.” Feszült helyzetek váltakoztak egymással a gyűlésen. Egy katonai összeírás alatt álló férfi előállt és a székely katonáskodás rögtöni megszüntetését kívánta. A katonaszékelyek ezek torkából hangzó helyesléssel fogadták a javaslatot. Egy felszólaló a fegyver tettleges letételét helytelennek, károsnak, az ország békéje felzavarására kigondoltnak nyilvánította. Ez az ellennyilatkozat nem tetszett, a századok óta annyiszor félrevezetett és cserben hagyott nép most sem bízott vezetőiben és a nagy tömeg csalódottan kiáltotta: Megcsalattunk, mint valánk 84 év óta!” Ebben a kényes pillanatban „átszellemlülve” állott szószékre az elnök főkirálybíró, a székely katonák keblében szunnyadó hazafias érzelmekre hivatkozott, megmagyarázta a dolgok jelenlegi törvényes állását és arra kérte a katonarendet, várják be sérelmeiknek országosan történő orvoslását. Biztosította őket, hogy a katonáskodási terhek országos megszüntetése előtt is azok könnyítését kieszközli, majd öt gyermeke boldogságára fogadta,

hogy a közterhekben való részvétét azzal bizonyítja, hogy az alakuló nemzetörségbe közlegényként beáll. Ez a drámai pillanat hatott és ellensúlyozta a népnek azt a meggyőződését, hogy az áldozatot most is csak tőle várják és az urak a régi állapotokat akarják folytatni. A főkirálybíró a bizalom szilárdítása érdekében végül arra utalt, hogy valamint ő, úgy a primori rend sem csalta a népet és ezután sem akarják csalni. Szavai eredménnyel jártak annyiban, hogy a tömeg a katonáskodás rögtöni megszüntetésétől elállott, de ebben a primipilusi és pixidariusi osztály vezetői is közreműködtek, mindent elkövetve, hogy a rend érdekében katona atyafiaik beletörődésére és megnyugtatására hassanak.²⁸

A jobbágyok és zsellérek sorsa azonban még ezúttal is kimaradt a rendezésből, velük szemben nem keresték a megértés és együttműködés útjait s ez fontos tényezője lett a későbbi háromszéki zavargásoknak. A „székely nemzet” látóköre még mindig csak a szabad és nemesi rétegek határáig terjed, nem fordítva figyelmet azokra, akik kiestek volt ebből a politikai nemzetből s a pixidariusi és közszékelyi szinten alul süllyedtek. Az úrbéresekkal szemben más eszközöket használtak a földesurak. Mivel már nyilvánvaló volt, hogy az úrbérmegváltás az unióval együtt Erdélyre és talán a Székelyföldre is kiterjed, igyekeztek a törvény életbelépése előtt kivetni úrbéreseiket az úrbéri állományokból. Ennek az volt az ésszerű és világos oka, hogy a Székelyföldön úrbéri conscriptiók hiányában csak a tényleges birtoklás alapján nyílt lehetőség az úrbéri rendezésre és a földesurak úgy számítottak, hogy ha most úrbéreseiket kivetik állományukból, nem fenyegetheti őket az úrbérmegváltás. Természetesen az úrbéresek között nagy nyugtalanságot és feszült elégedetlenséget keltett ez a hirtelen fordulat és mostoha bánásmód. A földesurak erőszakos eljárása olyan nagy méreteket öltött és annyira általánossá vált, hogy a háromszéki református papság szükségesnek vélte fellépni ellene. A Rikán belüli négy ref. egyházvidék 1848 május 2-án összeült közgyűlése testületileg járt el az úrbéresek védelmében, hogy elejét vegye a zavargások kitörésének. „A gyűlés értesülvén, hogy némely háromszéki földesurak úrbéreseiket az úrbéri állományokból részint már tetteleg kivették, részint kivetni szándékoznak, megkereste Horvát Albert főkirálybíróat avégett, hogy hozza helyre és gátolja meg ezeket a kitörést idézhető lépéseket.”²⁹

A különböző székely társadalmi rétegek helyzete tisztán kialakult tehát és elválasztódott egymástól a márciusi eszmék hatása alatt. Olyan rendeződés indult meg, mely az elválasztó vonalakat még határozottabban rajzolta ki, mint addig látható volt és tevékeny tényezővé avatta az érdekellentéteket. Áttekintettük nagy vonalakban, hogy milyen társadalmat talált 1848 a Székelyföldön, más alkalommal talán módunkban lesz megvizsgálni, milyen átalakító munkát végeztek a reformok ebben a társadalomban.

BÖZÖDI GYÖRGY

²⁸ U. o. 275. l.

²⁹ U. o. 312. l.

KALOTASZEG NÉPESEDÉSI PROBLÉMÁI

ALÁZAT NÉLKÜL a legkisebb probléma sem oldható meg. Alázat alatt itt a probléma nehézségeivel való szembenézést kell értenünk. Nehéz a feladat először is azért, mert nem magam választottam a témát, hanem felkértek reá; mintegy megrendelték*. Ahhoz pedig, hogy igazán jól megoldjuk a feladványt, töviről-hegyire ismernünk kellene a *tájat*, amelyről szó van. Néhány községnek elég felületes ismerete kicsi jogcím ahhoz, hogy az ember az olyan sok szálból egybeszőtt és éppen ezért bonyolult kérdést, mint amilyen egy geográfiailag és ethnikaileg egységesnek tekintett táj népese-dése, *szervesen*, tehát *oknyomozólag* nézzen és láttasson. Igaz, hogy a színről-színre való s egyéni tapasztalatokon nyugvó *nézést* sokszor pótolja és általánosabb érvényűvé teheti a könyvből, a számok törvényein eligazodni igyekvő *látás*. Hiszen itt van a statisztikus létjoga.

Ámde a számok salakjából a valóság és kivált az igazság aranyát és ezüstjét kiolvasztani még akkor sem könnyű, hogyha a számok *feldolgozása* és *közlése* a tömegszerű megismerés elemi feltételének a respektálásával történik. Ezalatt azt értjük, hogy a társadalmi tömegjelenségek ismerveik szerint kellőképpen *tagoltassanak*, *kombináltassanak*. Vagyis ahhoz, hogy a számból érvényes törvény vagy akár csak tétel teremjen, mindennek előtt az szükséges, hogy ú. n. *homogén tehát egynemű tömegek* állíttassanak viszonyba. A statisztika lelke az összehasonlítás és az összehasonlítás előfeltétele a homogenitás. A példa jobban magyaráz: ha valahol feltűnőbben esik a születések száma, mint egy másik területen, akkor az ezen folyamatot jelző számpárok még csak *tünetek* lesznek; érdemleges értékelésre azonban még semmiképpen sem alkalmasak, mert hiszen a születések gyakorisága függ a nők életkorától, családi állapotától és attól is, hogy a fogamzásképes korú nők a különböző népességeknek hányadrészét teszik. Éppen így a halálozás mértékét is teljesen csak akkor ismerhetem meg, ha a halottak számát nemcsak az élők összességéhez viszonyítom, hanem egyben az elhalálozási veszély szempontjából korántsem indifferens életkor szerint is tagolom az elhaltakat és természetesen az élőket is; így kaphatok – a megfelelő korú élőkhöz arányítva az elhaltakat – homogén viszonyszámokat. Máskülönben előfordulhat az, hogy két különböző tömeg születési vagy halálozási arányszámát egészen teljesen hasonlítjuk össze; lehet ugyanis, hogy valahol csak azért kevés a születés, mert valamely okból kifolyólag alacsony a szülésre képes korú, fiatalabb férjes nők arányszáma és másrészt lehetséges, hogy csak azért látjuk esetleg nagyinak a halandóságot, mert az életerős és re-

* A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége által rendezett Kalotaszegi Hét alkalmára készült előadás.

ményteljes ifjúság képviselője szegényes, ellenben sok az esendő öreg. A hasonlítandó tömegek nagyfokú differenciáltsága tehát szükségessé teszi azt, hogy *maga a vizsgálat is lépést tartson e sokrétűséggel* és lehetőleg *homogén* csoportokra tagolva mutassa be a megfigyelendő, illetve összehasonlítandó sokaságokat.

A homogenitás e követelményének sokszor még országos, vagy törvényhatóságközi viszonylatban sem tudunk teljesen eleget tenni. Éppen a feldolgozás korlátolt fokú részletessége miatt. *Mennyivel inkább áll ez a mi megadott kutatási területünkre nézve!* Ennek a statisztikai anyagát ugyanis kizárólag a *községenkinti* egybeállításokból meríthetjük. A községi feldolgozás azonban – egyébként érthetőleg – jóformán sohasem terjeszkedhetik ki *részletes kombinációkra* s nem is tagolhatja a tömeget úgy, ahogy arra értékelő ténymegállapítások megfogalmazása céljából szükség volna. Mindez teljesen érthető. Ha ugyanis minden egyes község népességi, gazdasági stb. adatait a tudományos szempontok által igényelt mértékig tagolnók, akkor annyira elaprózódnék a számanyag, hogy maga a közlés is szinte leküzdhetetlen akadályokba ütköznék. A költségekről nem is szólva. S arról is csupán mellékesen, hogy a túlzott atomizálás miatt ebben az esetben már alig volna kielégítő nagy számanyagunk bizonyos törvényszerűségek kiolvasására.

Mindezek alapján nem félünk kimondani azt, hogy a feladott probléma statisztikailag éppen azért *nagy*, mert a kör, amelyet vizsgálni akarunk, *kicsi* és mert a statisztikai *adatfeldolgozás fogyatékos* s így az örömteljes siker kisebb reményével kecsegtető.

Úgy érezzük azonban, hogy e sajátos és értékes népi közösség statisztikai elemzése mégsem fölösleges. Egyrészt azért nem, mert a Kalotaszeggel foglalkozó irodalom ezzel még tudtommal jobbra adós. Másrészt pedig úgy érezzük, hogy a statisztikai analízis serkentőleg fog hatni azokra, akik a helyszíni ismeretek birtokában e sorok írójánál jobban ismerik e népet s akik a számokból kicsillanó tanulságokat mérlegelik, összevetvén saját tapasztalataikkal és a nem egyszer meghökkentő, mellbevágó eredményeken elgondolkoznak. A cselekvés és a beavatkozás akaratával.

Ha igaz az, hogy írni annyit tesz, mint önmagunk felett ítélkezni, akkor kétszeresen igaz az, hogy minden statisztikában van valami ítéletszerű. A fellebbezhetetlennek látszó számok teszik ezt. Amennyiben ugyanis igazak és támadhatatlanok ezek a számok, akkor a hideg számoknak a vitát csaknem fölöslegessé és kilátástalanná tevő marasztaló vagy felmentő ítéletei jobban megmozgatják az egyéni és kollektív lelkiismeretet, mint a félreérthető és félremagyarázható szavak.

A statisztikus ott áll a rostáló idő kereke mellett és szorongó szemmel vizsgálja: miként rostálja a népeket, a fajokat vagy az egyes társadalmi rétegeket a számfejléményekkel terhes idő. A vizsgálás és a láthatár-sötétedés szinte minden statisztikai elemzés velejárója. Minél több szeretet fűzi a kutatót a kutatás tárgyához, annál erősebbek ezek az érzelmi reakciók.

Kalotaszegetet a statisztikusnak – ha magyar – különlegesen

szeretnie kell. A hányatott és a szinte végtelen nehézségek mellett pusztá létével hivatottságát igazoló magyar faj különös virága és világa Kalotaszeg. Erő és szépség, helytállás és egyéni sajátosság. Igaz, mindez csupa szó, ami keveset mond és sokféleképpen érthető és ezt *Ady Endre* maradéktalanabban kifejezte "A Kalota partján" című versében: „*Pompás magyarok, templomból jövet – Mentek át a Kalota folyón – S a hidat fényben majdnem, fölemelte – Az őlelő júniusi nap. – Mennyi szín, mennyi szín, mennyi kedves – És tarkaságban annyi nyugalom – És fehér és piros és virító-sárga, – Izgató kék és harcós barna szín – S micsoda nyugodt, nagyságos arcok, – Ékes párták, leesni áhítók. – Papi-beszéd kemény fejükből csöndben – Száll el s nyári illattal vegyül. – Mily pompás vonulások a dombon. – Oh, tempós vonulás, állandóság, – Biztosság, nyár, szépség és nyugalom*

A magyart – ha statisztikus – mégis elsősorban más miatt érdekelheti népünk e sajátos színtartója. *Sziget a tengerben!* Elég nagy sziget ahhoz, hogy a tenger hullámai egykönnyen el ne mosásák. De elég kicsi ahhoz, hogy félteni kelljen: önerejéből telik-e a *succrescentiára*? Futja-e arra, hogy a magyar szín és jelleg *csorbítatlanul* megmaradjon? Olyan sziget, amelynek feladata *összekötő-hídként* szolgálni a nagy magyar Alföld és Kolozsvár, valamint távolabbról a Székelyföld magyarsága között. Az összekötő láncszemek a történelem viszontagságai rendjén alaposan megritkultak. A megszakítatlan területi összefüggés – mondhatnók – vágyalom. Kalotaszeg a tordai magyar nyelvszigettel együtt az egyetlen komoly magyar tömb, amely a kiépíthető területi kontinuitás kezese és reménye.

A statisztikai elemzés van hivatva tisztázni, hogy a nekünk oly értékes népsziget erejében mi a valóság és mi a látszat; megvizsgálni, hogy az élet gyökerei mennyire épek s hogy a fejlődés irányzata alapján mi várható a jövőben? Feladatunk az, hogy Kalotaszeg népének demográfiai sajátosságai megrajzoltassanak. Tehát látnunk kell, hogy mi az, amiben eltér a környezetet képviselő román falvak népétől. S végül látnunk kell azt is leplezetlenül, hogy – ha vannak sebek és bajok – mik a felismerhető okok s mi a probléma magva.

KALOTASZEG ELHATÁROLÁSÁVAL nem kell sokat bajlódunk. Kevélység volna vitába szállani *Kós Károllyal*, aki szerint Kalotaszeg a torda-aranyosmegyei Magyarlétáig, sőt Alsójáráig terjed. Ha a népviselet alapján igaza is van (bár itt is vannak eltérések), az ethnikum mást mond. Ethnikum alatt itt a testalkatot (beleértve a koponyalkatot, hajszínt stb.), valamint – akármily bizarrnak és erőltetettnek tűnjék – a természetes népmozgalom alapjelleget értjük. Igaz viszont, hogy az általunk is feltétlenül Kalotaszegnek vett népközösségen belül is sok különbséget vesz észre a felületes szemlélet. Érzésünk szerint Magyarlóna Kalotaszeg délkeleti határa. A kérdés pillanatnyilag a statisztikus számára irrelevans, mert ha a legújabb népszámfejlődést is figyelembe akarjuk venni, akkor amúgy is csak az ezidőszert magyar impérium alá eső falvakra

szorítkozhatunk. Ez esetben pedig nemcsak a hovatarozásuk tekintében vitatható délkeleti nyúlványról (Magyarfenes, Tordaszentlászló és Magyarléta) kell lemondanunk, hanem a „Felszeg” patinásvérbeli két kalotaszegi községéről is: Magyarvalkóról és Gyerőmonostorról; e két község ugyanis a bécsi döntés következtében odaátra esett.

Habár érdemes lett volna Felszeg, Alszeg és Nadasmente „kis-tájak” szerint is elhatárolni a kalotaszegi községeket, mégsem tettük meg. Az egyébként is elég nagy technikai munkát erősen növelte volna a három csoportra bontás, anélkül, hogy a részletesebb helyi ismeretek hiányában amúgysem túlsókat mondó elhatárolás értékes gyümölcsökkel kecsegtetett volna. Helyenkint – kivált a születések hanyatlásának kérdésével kapcsolatban – fogunk utalni a Kolozsvár közelében levő, főleg nadasmenti falvak sajátos szerepére, de a következőket különválasztásról lemondunk.

A kalotaszegi községek egy része csaknem kizárólagosan magyar anyanyelvű. Tetemes részében azonban van román kisebbség is és öt olyan kifejezetten kalotaszegi község van, amelyben a román-ság majoritásban él. (Farnas, Gyerőmonostor, Magyarókereke, Nagypetri és Váralmás.) Gyerőmonostor – mint már említettük – ma Romániához tartozik. Bizonyos demográfiai sajátosságok, így pl. a koreloszlás és a születési arány értékelése céljából e román többségű kalotaszegi községeket különválasztottuk a magyar községek-től; emellett helyenkint a magyar falvak közül is kiemeltük a színmagyarokat a vegyes lakosságúak sorából, színmagyaroknak azokat tekintve, amelyekben a magyarság aránya az 1910-es népszámlálás szerint a 90%-ot is meghaladta volt.

Egyes vonatkozásokban Bánffyhunyadiot, mint egy kis medence központját, külön kiemeltük. Indokolt ez, mert a városias foglalkozások s elsősorban a kereskedők viszonylag tekintélyes arányszám-ban vannak képviselve e mezővároskában.

A NÉPSZÁM VÁLTOZÁSA A KIEGYEZÉSTŐL MAIG

1869-től 1941-ig vizsgáltuk a népesség számának hullámzását. Az egyes községeket feltüntető alábbi táblázat tanúsága szerint a fejlődés felettébb változatos. (L. az 1. sz. táblát a következő lapon.)

A népszám ugyan a községek nagy többségében emelkedett, de mégis akadt a 32-ből 8 olyan község, (a táblázaton kurzív szedéssel az 1941-es népszám) amelyekben 1941-ben kevesebb embert írtak össze, mint a kiegyezést követő első census idején. Elgondolkoztató tünet E községek a következők: *Jákótelke* (1869-ben 268, 1941-ben 248 lélek), *Kalotadámos* (390–360), *Nyárszó* (422–385), *Sárvásár* (312–285), *Sztána* (751–540), *Zsobok* (698–623), *Nadasdaróc* (181–166) és a román többségű, de figyelemreméltó magyar kisebbségű *Farnas* (426–409).

A jelenleg magyar impérium alatt levő községek népszáma 1869–1941 közt általánosságban az említett kivételek ellenére is számbavehető gyarapodást mutatott fel. 25.322-ről 32.242-re emel-

1. Tabela. A kalotaszegi községek lélekszáma 1869–1941 közt (zárjelben a nagyságrend száma)

	1869	1880	1890	1900	1910	1930	1941
Bánffyhunyad	3283 (1)	3152 (1)	3666 (1)	4471 (1)	5183 (1)	5401 (1)	5121 (1)
Váralmás*	1756 (2)	1439 (2)	1627 (2)	1633 (2)	1773 (2)	1838 (3)	1889 (3)
Magyarlóna	1229 (3)	1317 (3)	1464 (3)	1560 (3)	1672 (3)	1864 (2)	1922 (2)
Méra	1078 (4)	1025 (5)	1220 (5)	1268 (6)	1383 (7)	1572 (5)	1582 (5)
Mákófalva	1066 (5)	1044 (4)	1227 (4)	1306 (4)	1401 (5)	1236 (8)	1156 (8)
Magyarvista	995 (6)	956 (8)	1074 (7)	1149 (7)	1400 (6)	1367 (7)	1336 (6)
Szucság	956 (7)	997 (6)	1065 (8)	1114 (8)	1189 (9)	1177 (11)	1116 (10)
Kisbács	915 (8)	958 (7)	1126 (6)	1278 (5)	1423 (4)	1683 (4)	1620 (4)
Kalotaszentkirály	886 (9)	864 (10)	854 (11)	836 (12)	1036 (12)	1092 (12)	1054 (11)
Magyarkiskapus	857 (10)	882 (9)	999 (9)	1097 (9)	1249 (8)	1406 (6)	1259 (7)
Körösőfő	848 (11)	742 (12)	862 (10)	929 (11)	1069 (10)	1173 (9)	1130 (9)
Középlak	819 (12)	740 (13)	832 (12)	836 (13)	903 (13)	889 (14)	905 (14)
Magyarkapus	756 (13)	744 (11)	815 (13)	959 (10)	1048 (11)	1013 (10)	1005 (12)
Sztána	751 (14)	501 (22)	541 (29)	545 (22)	549 (25)	595 (24)	540 (25)
Magyarbikal	750 (15)	650 (17)	750 (15)	831 (14)	902 (14)	927 (13)	924 (13)
Gyervővásárhely	702 (16)	694 (15)	742 (16)	794 (16)	876 (16)	814 (16)	747 (19)
Zentelke	699 (17)	688 (16)	703 (17)	740 (17)	796 (17)	868 (15)	839 (16)
Zsobok	698 (18)	623 (18)	652 (18)	646 (18)	667 (20)	697 (21)	623 (24)
Türe	652 (19)	713 (14)	778 (14)	812 (15)	901 (15)	800 (17)	810 (17)
Kispetri	606 (20)	564 (20)	590 (21)	595 (21)	650 (21)	635 (23)	625 (22)
Nagypetri*	570 (21)	570 (19)	618 (20)	641 (19)	748 (18)	792 (18)	856 (15)
Inaktelke	557 (22)	526 (21)	629 (19)	635 (20)	706 (19)	726 (20)	702 (21)
Magyarókereke*	521 (23)	489 (24)	496 (24)	529 (24)	596 (23)	691 (22)	762 (18)
Jegenye	481 (24)	426 (25)	470 (25)	485 (25)	557 (24)	595 (25)	630 (22)
Bogártelke	458 (25)	496 (23)	559 (22)	545 (23)	610 (22)	747 (19)	730 (20)
Ketesd	434 (26)	331 (27)	380 (27)	392 (28)	418 (28)	505 (26)	506 (26)
Farnas*	426 (27)	319 (29)	371 (28)	419 (27)	452 (26)	441 (28)	409 (27)
Nyárszó	422 (28)	357 (26)	408 (26)	435 (26)	439 (27)	410 (29)	385 (30)
Kalotadámos	390 (29)	331 (28)	364 (29)	377 (29)	404 (29)	447 (27)	360 (29)
Sárvásár	312 (30)	268 (30)	272 (30)	277 (30)	289 (30)	321 (30)	285 (30)
Jákótelke	268 (31)	215 (31)	204 (31)	196 (30)	237 (32)	262 (31)	248 (31)
Nádasdaróc	181 (32)	174 (32)	201 (32)	182 (32)	239 (31)	191 (32)	166 (32)
<i>Együtt</i>	25.322	23.759	26.559	28.490	31.765	33.192	32.242
A 28 magyar többs. község	22.049	20.978	23.447	25.268	28.196	29.430	28.326
A 4 román „ „	3.273	2.781	3.112	3.222	3.569	3.762	3.916

Román többségű.

kedett a népesség száma e községekben. Ez 27.3%-os gyarapodásnak felel meg. Az egyébként mérsékeltnek tekinthető népgyarapodást Bánffyhunyard eleven népfelődése is segítette. Az 56%-os szaporodást feltüntető Bánffyhunyard nélkül a szaporodás kulcsa éppen csak hogy elérte a 23%-ot.

A fejlődés üteme a táblázat szerint időszakonként távolról sem egyenletes; emellett községenként is nagy eltérések mutatkoznak. Mindezek mellett nem mehetünk el szó nélkül. A legelső, ami szembe-tűnik: 1869–1880 közt a népszám a községek legnagyobb részében visszaesett. Sok községben egészen feltűnően. Így Jákótelkén és Farnason több mint 20, Ketesden csaknem 30%-al, Sztánán meg éppen 33.3-al. Az 1872–73-as kolerának tulajdonítható ez a félelmetes hanyatlás, amit a nyolcvanas évektől kezdve már csaknem teljesen általános és a századforduló utáni évtizedben kivétel nélkül minden községre kiterjedő örvendés emelkedés váltott fel. Komoly a fejlődés megrendülése már 1910–1930 közt és egyenesen félelmetes a dekadencia 1930–1941 közt. Ebben az utolsó évtizedben a községek legnagyobb részében szaporodás helyett fogyatkozás következett. A népszámváltozás kulcsát évtizedenként a következő táblázat mutatja:

A szaporodás százaléka Kalotaszeg ezidőszerint magyar imperium alatt álló

	28 magyar többségű községben		4 román többségű	Összes	Ugyanez Bánffyhunyard nélkül	
1869–1880	– 4.9	–	15.0	–	6.2	– 6.5
1880–1890	+ 11.8	+	11.9	+	11.8	+ 11.1
1890–1900	+ 7.8	+	3.5	+	7.2	+ 4.9
1900–1910	+ 11.6	+	10.7	+	11.5	+ 10.7
1910–1930	+ 4.4	+	5.4	+	4.5	+ 4.5
1930–1941	– 3.8	+	4.1	–	2.9	– 2.4
1869–1941	+ 28.5	+	19.7	+	27.3	+ 23.1

A 80-as és a 900-as évek voltak a virulás igazi évtizedei. A kilencvenes évek megtorpanása inkább csak annak a következménye, hogy az említett koleravész főleg az akkori kisgyermek sorában vágott sűrű rendeket. Ezek a kilencvenes években már fajfenntartó sorba jutottak volna. Hiányuk erősen érződött. A születési arány átmenetesen megcsökkent. Bizonyíték, hogy valóban csak ez az ok: a román többségű községsoportban, ahol a kolera évtizedében a fogyás kimagaslóan nagy volt, a kilencvenes években is több mint kétszeresen volt érezhető az elmaradás.

Az impériumváltozás után igen nagy eltolódás állott be a szaporulat terén. Érződött ez már a román uralom első félidejét jelző 1930-as népszámlálás eredményein. A szaporodás az 1910–1930 közt elszállott 20 év alatt alig két ötöde az első világháború előtti szaporulatnak. Pedig húsz esztendőről van szó! Igaz, hogy a világháború

négy és félesztendeje is ideesett. Mindenesetre már akkor jelentkezett egy szembeötlő tünet: a magyar többségű községek népszáma, amely azideig egy árnyalattal jobban növekedett, 1910–1930 között határozottan elmaradt a román többségű kalotaszegi községek szaporulatától. De mindez semmi az 1930–1941 közt észlelt népszámlakulás aggályos tünetehez,

dekadenciájához mérten! Pedig ekkor nem is folyt véres háború és nem is dúlt a kolera. E tíz év alatt ugyanis a magyar községek lélekszáma 3.8%-al *megfogyatkozott*. A kivételes viszonyai miatt alig hasonlítható hetvenes évekig kell visszamennünk, hogy hasonló jelenségre akadjunk. A magyar községek túlnyomó részének népszáma – a kis mezőváros jellegű Bánffyhunyardal egyetemben – megcsökkent: a kivételszámbamenő gyarapodások közül (Jegenye, Ketesd, Magyarlóna, Méra és Türe) legföllebb Magyarlóna népnövekedése értékelhető valamelyest, bár itt is éppen csak hogy elérte a szaporodás kulcsa a szerény 3%-os határt. Egészen rendkívüli és az élet-tér példátlan megszükülésére valló tünet ez, amelynek az okaival kissé bővebben kell foglalkoznunk. Hogy egyébként az első világháború és ezen túlmenőleg az impériumváltozás milyen caesurát jelentett Kalotaszeg népszámfejlődésében, azt legvilágosabban az alábbi indexszámok mutatják. A kolerajárvány kivételes zavaró szerepe folytán bizvást elhanyagolható első évtizedet az index képzésénél figyelmen kívül hagytuk és csupán a két emberöltő népszámváltozásait vetjük alapul községenként. (L. a 2. táblát.) Az indexek összehasonlítása bizonyosság mellett, hogy itt valóban valami rendkívüli történt. 1910 és 1941 közt a községek jó részében az

2. Tábla.

A lélekszám változásának indexei

	1910 1880 =100	1941 1910 =100	1941 1880 =100
Bánffyhunyard	164	99	162
Váralmás ¹	123	106	131
Magyarlóna	127	115	146
Méra	135	114	154
Mákófalva	134	82	111
Magyarvista	146	95	140
Szucság	119	94	112
Kisbács	149	114	169
Kalotaszentkirály	120	102	122
Magyarkiskapus	142	101	143
Kőrösfő	144	106	152
Középlak	122	100	122
Magyarkapus	141	96	135
Sztána	109	98	108
Magyarbikal	139	102	142
Gyerővásárhely	126	85	108
Zentelke	116	105	122
Zsobok	107	93	100
Türe	126	90	112
Kispetri	115	96	111
Nagypetri ¹	140	114	160
Inaktelke	134	99	133
Magyarókerke ¹	122	129	156
Jegenye	131	113	148
Bogártelke	123	120	147
Ketesd	126	121	153
Farnas ¹	142	90	128
Nyárszó	123	88	108
Kalotadámos	122	89	109
Sárvásár	108	98	107
Jákótelke	110	105	115
Nádasdaróc	137	69	95
<i>Együtt</i>	<i>133.7</i>	<i>101.5</i>	<i>135.7</i>
A 28 magyar többs. község	<i>134.4</i>	<i>100.5</i>	<i>135.0</i>
A 4 román többs. község	<i>128.3</i>	<i>109.7</i>	<i>140.8</i>
Helység nagyság szerint (1880-as alap)			
1000 léleknél népesebb			
751–1000	143.1	102.2	146.3
501–750	135.2	101.4	137.1
– – 500	127.1	97.6	120.9
– – 500	128.9	102.1	131.6

¹ Román többségű község

indexszámok vagy a 100 alá csúsztak, vagy pedig épen csakhogy elérték a 100-at; tehát kevés kivétellel lényegileg nem mutatkozott népfejlődés. Ezzel szemben 1880 és 1910 közt az indexek legnagyobb része a 120-at meghaladta; sűrűn akadunk 40%-ot meghaladó fejlődésre is.

Az egyes községek fejlődését jelző indexszámok jól szemléltetik azt, hogy egységesnek tudót és hasonló maghatározó tényezők közt élő tömegek is mennyire eltérnek szaporodás tekintetében. Kivált régebben szépen érvényesült a községnagyság befolyása, amennyiben minél nagyobb a község, annál jelentősebb volt a népszaporodás mértéke is. Az utóbbi 30 éves periódusban már némi törés van e tekintetben. A magyar községek fejlődési indexe az első periódusban egy árnyalattal gyorsabb, a második emberöltő alatt azonban már határozottan kedvezőtlenebb volt.

Az egyenletes fejlődést mutató községek száma nem nagy (voltaképpen csak Magyarókerékét, Bogártelkét, Ketesdet és némi jóakarral Zentelkét, Magyarlónát, Jegenyét lehetne ilyennek tekinteni). Annál nagyobb az állhatatlan, az egykori szép fejlődést nagy hanyatlással vagy stagnálással felváltó községeknek a száma. Iskola-példája ennek Mákófalva s még inkább a parányi Nádasdaróc és az izmosabb képződmények közül Gyerővásárhely. E községek – mint látni fogjuk – az egykehajlam irányába katasztrófális utat tettek meg az utóbbi 30 év alatt.

Kalotaszeg népének szaporodását Kolozs megye többi községeivel vagy talán még helyesebben a közvetlen környezettel kellene összevetnünk. Értve ezalatt az érdekelt járások nem kalotaszegi községeit. Ezek túlnyomólag román jellegűek. A összevetés azonban nem éppen könnyű. 1940-ben a bánffyahunyadi és gyalui járás községeinek egy részét elcsatolták és ezek népszámát 1941 január 31-ére nem tudtuk meghatározni. Ezért úgy jártunk el, hogy Kalotaszeg népszaporodásának 1880–1910 közt észlelt kulcsát az *integer* Kolozs vármegye *többi* községével, 1910–1941 folyamán konstatált rátáját a *mai* Kolozs vármegye nem kalotaszegi községeivel vetettük egybe. A homogenitás szempontjából ez kis szépséghiba, de más helyütt látni fogjuk, hogy a mai és a volt Kolozs vármegye népmozgalmi, népességszerkezeti tekintetben csak árnyalatnyira különbözött.

E számítás eredménye az, hogy Kolozs vármegye nem kalotaszegi községei (a telepés Nagysármás és Kolozskara leszámításával) 1880–1910 közt 35.27%-al gyarapodott. Alig maradt el ettől Kalotaszeg népszaporulata, amely ezen 30 év alatt 33.71%-ra rugott. Annál szomorúbb a következő emberöltő eredménye. (1910–1941.) A mai Kolozs megye nem-kalotaszegi községeinek a népszaporulata is nagyon meggyengült, de mégis még 17.23%-ott tett ki, szemben Kalotaszeg csaknem teljes stagnálást jelentő 1.50%-os kulcsával.

AMIKOR A NÉPSZAPORODÁS úgy megrendül, mint a kalotaszegi községekben 1930 és 1941 közt, (ami egyébként csak súlyosbított változata az 1910–1930 közt már jelentkező stagnálásnak) ak-

kor a statisztikus tudja, hogy felettebb súlyos okok állanak a változás háttérében. A magyar népesedés részleteredményeiben aligha találunk olyan példát, mint amilyent Kalotaszeg nyújt, ahol a századforduló körüli *egészséges* szaporodást egy emberöltővel később ilyen, csaknem *generális nép fogyás* kövesse. Felötlik a kérdés: talán önmagának ás vermet a színpompás, erős nép? Vermet, amelybe temetkezni kíván; vagy más erők ingatták meg a népesedés régi és tartós törvényeit, amelyek közt élt e büszke nép? A Kalotaszeget kikezdő és a lét parancsait tagadó egykéről már több szó esett. Erről alább még mondunk egyet-mást. Itt csak azt vizsgáljuk meg, hogy vajjon a természetes népszaporodás, vagyis a születési többlet megingása mennyiben felelős a népszaporodás meglankadásáért? A statisztikus – szemben talán a közgazdással – a szaporodás azon hanyatlását, amely a természetes szaporodás elenyészése következtében áll be, mindenekfelett álló bajnak, *a bajok bajának* látja, míg az elvándorlás folyamányaként beálló deficiteket – ha szövődményei miatt nem is becsüli le – inkább *átmeneti* szerencsétlenségnek tekinti, amelynek a kártevésai sokkal könnyebben helyrehozhatók, mint a népesség kívánatos összetételét, konstrukcióját is gyökeresen megingató születési dekadencia.

A központi statisztikai hivatal nagy előzékenységgel rendelkezésemre bocsátotta a kolozsmegyei községeknek 1931–1940 közt még a román anyakönyvi hivatalok által feljegyzett születési és halálzási adatait. Így megállapítható volt a természetes szaporodás nagysága a két népszámlálás közt eltelt idő alatt. Ezt a számot összevetve a tényleges népszaporodással, illetve fogyással, tisztázható az, hogy mi része volt a szaporodás megakadásában a születések csökkenésének és másrészt a vándormozgalomnak. Igazi értéket, távlatbeli áttekintést azáltal nyer az összehasonlítás, hogy párhuzamba állíthatjuk az eredményeket az emberöltővel ezelőtti békés, még valódi békés időszaknak a vándorlási egyenlegével.

A vizsgálat eredménye érdekes és jelentős. Volt ugyanis a

	születési többlet		tényleges szaporodás		vándorlási különbözet	
	1901–10	1931–40	1901–10	1931–40	1901–10	1931–40
a 28 magyar községben	2682	1351	2953	–1104	+271	–2455
a 4 román többségű községben	291	329	348	154	+57	–175
Kalotaszegen összesen	2973	1680	3301	–950	+328	–2630
Kalotaszegen Bánffyhunяд nélkül	2616	1593	2589	–670	–27	–2263

Az időszakkezdeti népesség %-ában kifejezve volt a

a 28 magyar községben	10.6	4.6	11.7	–3.8	+1.1	–8.4
a 4 román többségű községben	9.0	8.8	10.8	4.1	+1.8	–4.7
Kalotaszegen összesen	10.5	5.1	11.6	–2.9	+11.1	–8.0
Kalotaszegen Bánffyhunяд nélkül	11.3	5.7	10.7	–2.4	–0.6	–8.1

Bizony vészes számok ezek! Akármilyen szempontból nézzük azokat. A századforduló után (1901–10) a községek többségében (32 közül 18-ban) a tényleges népnövekedés még nagyobb volt a születések többleténél is. Ez vidéki viszonylatban nem is minden-

napi jelenségnek számított. Annál örvedetesebb és életerős fejlődésre valló tünetként könyvelhettük el. Semmi sem maradt ebből! 1931–40 közt a természetes szaporodás a magyar többségű községekben a réginek a 40%-ára szállott le (10.6%–4.6%.) A román többségűeknek a születési többlete csaknem változatlan maradt. (9.0%-ról csak 8.8%-ra esett.) Végeredményben azonban a születések nagyfokú hanyatlásából előálló ezen kedvezőtlen jelenség önmagában a legtávolabbról sem indokolja magát a fogyatkozást. Hiszen még a régihez képest ugyancsak megrokkant természetes szaporodás mellett is 1680 fővel kellett volna *szaporodnia* a legutolsó decennium alatt a megmaradt Kalotaszegi népének. Így nem kevesebb, mint 2.630 lélekre megy az *elvándorlás többlete*. Ez nem azt jelenti, hogy „csak” ennyien költöztek el az elmúlt évtized alatt, hanem, hogy ennyivel többen távoztak el, mint amennyien odaköltöztek. Érdeemes a két számot mégegyszer szembeállítani: egykor 328 fő nyereség, 30 évvel később 2630 fő veszteség.

A VÉGSŐ MÉRLEG tehát ez: a *természetes szaporulat 1243-al romlott, a vándorlások egyenlege 2958-al*. A két végéről egyszerre égetett gyertyához hasonló volt a kalotaszegi magyarság helyzete. De mégis jó kétszerese volt a vándormozgalom végzetes megfordulásából eredő népvészteség annak, amelyet a születések megcsappanása idézett elő; pedig ezen utóbbit sem lehet kicsinyelni. A népesség testén súlyos seb ez is. Olyan súlyos, hogy a meglevenedés kilátásai a dekadencia rohamossága és csaknem általánossága miatt elég aggasztónak látszanak. Ez azonban – ismételjük – a tényleges fogyásért csak kisebb részben felelős. Főok a vonzóerő meggyengülése és a *taszítóerő megnövekedése*. Magyar fajunk szempontjából aggasztó tünet az, hogy a nagy romlás tulajdonképpen csak a magyar anyanyelvű községekben következett be. Ugyan tény az, hogy a román községekben is deficit váltotta fel az azelőtt észlelt vándorlási nyereséget. Ennek a mértéke azonban meg sem közelíti a magyar falvakét. S ami még lényegesebb: a természetes szaporodás a román többségű községekben úgyszólván a *régi maradt*. Egy nemzedékváltás elegendő volt ahhoz, hogy a magyarság és románság biológiai erőviszonyai e kis tájon belül gyökeresen módosuljanak. Igaz, hogy ez csupán egy kis mikrokozmosza az egész Erdélynek. Amde más vizsgálataink a kalotaszegivel teljesen egyező eredménnyel zárultak. Egyebütt kimutattam, hogy Székelyföldön lényegileg ugyanezen jelenség volt konstatálható: a székely községekben az egy évtizeddel azelőtti census alig $1\frac{1}{2}$ százalékos népszaporodást észlelt, mialatt a még magyar többségű, de már vegyes jellegű községekben a szaporodás a 4%-ot elérte és végül az ugyancsak a Székelyföldön fekvő, de már kifejezetten román többségű községekben a növekvés kulcsa a 10%-on túl emelkedett. A szaporodásbeli differenciát – még inkább mint a Kalotaszegen – csak másodsorban indokolta a születések többletének a románságra nézve előnyösebb alakulása. Az *életter szűkülése, az elvándorlás* volt az, amely a fajilag különböző területek eltérő népességének hátterében állott. Jellemző, hogy a régi békés évtized-

ben a román többségű falvak még valamivel nagyobb vándorlási nyereséget könyvelhettek el, mint a magyar községek; tehát akkor az élettér a nem uralkodó nemzetiség számára sem szűkült meg; annál inkább 1930–1940 közt.

Felvetődik a kérdés: vajjon nem az okozza-e a kalotaszegi magyar községek népeltartó kapacitásának szinte tragikus meggyengülését, hogy ott a terület egyébként is már *túltelített*? Talán a szűk határ már nem bír el több embert? Az adatok bizonyos fókig igazat látszanak adni ennek a feltevésnek. Hogy azután az ezek alapján kialakítható ítéletben mégis valami hiba van, azt nem lesz nehéz kimutatni. De lássuk: mit mondanak a számok. A magyar többségű községek határa 80.369 katasztrális hold, a románoké 24.287. Hektárra, illetve négyzetkilométerre átalakítva e területi adatokat, azt az eredményt kapjuk, hogy 1–1 négyzetkilométerre a kalotaszegi magyar községekben 67.6, a román többségű községekben 31.7 és az összes kalotaszegi községekben együttesen 60.4 lakos jutott. Ezzel szemben a tágabb értelemben vett környezetben (ami alatt a bánffyhungyadi, gyalui, hidalmási és nádasmenti járások *nem* kalotaszegi községeinek összessége értendő) 30.8 lakó jutott egy négyzetkilométerre. *Kétszer olyan sűrűn lakott Kalotaszeg területe, mint a környezete.* Ne felejtjük azonban, hogy a népsűrűségi adatok önmagukban *nyersek*. Sokat számít az, hogy a terület *művelési ágak* szerint miképpen oszlik el. A szántó föld átlagban több embernek ad munkát és általában több embert tart el, mint a legelő, vagy az erdő. Igaz ugyan, hogy Kalotaszeg sovány és kavicsos, harmadrendű szántóinak népességeltartó kapacitása felettébb gyenge. De normális időkben nem is ez volt. a megélhetés egyedüli, avagy akárcsak domináló alapja. A kalotaszegi magyar vállalkozó készséget nem kellett féltetni! Az erdőből, az állatból szépen pénzelt és a maga szűk életterét erdők bérletével, famunkával, kupeckedéssel alaposan kitágította. Sokszor távolfekvő községek határában is bérelhetett legelőt, szántót, esetleg erdőt s így bekapcsolódott a termelő munkába, erdőuradalmak fuvar-szükségletének kielégítésébe. Kialakult egy egészséges symbiozis az inkább legeltetéssel és erdőmunkával foglalkozó hegyvidéki románság és másrészt az állattenyésztésen kívül elsősorban mezőgazdasággal és jószágközvetítéssel foglalkozó kalotaszegi magyarság közt. Ezt a szoros egymásrautaltságot már meglazította a román földreform és még inkább a szabad vállalkozást s ezzel az életrealitást antiszelektáló, mert guzsbakötő és azt a faji elfogultság szerint mérlegelő gazdaságpolitika. Ez azután a kalotaszegi nép életrealitát kereskedelmi érzékének megszibbasztására vezetett. Információink szerint ez a – kétségtelenül a zsidóságnak is nagy szerepet juttató, de a magyarság egy részének is komoly hasznot jelentő – kereskedelmi tevékenység messze vidékre, a Szilágyság egy részére is kiterjedt.

Hogy a népsűrűséggel, az állítólagos telítettséggel mily nehezen lehet operálni, arra csak azt hozzuk fel, hogy a túltelítettség jelzőjéül vett népsűrűségi hányados elvégre már 1900 körül is magas volt, a környezethez mérten éppen olyan kiemelkedő, mint egy em-

beröltövel később. És mégis Kalotaszeg – akkoriban majdnem normális – természetes szaporodásán felül még bevándorlási többletet is tudott felmutatni. A környezetet képviselő 4 járás nem kalotaszegi, tehát túlnyomólag román jellegű és – miként láttuk – fele olyan sűrűn lakott falvaiban a természetes szaporodás az első világháború előtti évtizedben 9400-at tett ki. A tényleges szaporodás ellenben csak 8347-et. Tehát, ha nem is volt nagy az elvándorlás, mindazonáltal mégis deficit mutatkozott. Ellenben a medenceközepe, illetve völgyi fekvésű és gazdaságstratégiaileg, (elsősorban kereskedelmi- és háziiparilag) előnyösebb helyzetben levő magyar falvak népe a nagyobb népsűrűség ellenére is igen egészségesen fejlődött; vándorlási nyereség is mutatkozott. Ez az eleven iram tört meg. Természetesen közelfekvő az a feltevés, hogy csupán mezőgazdasági tevékenységből Kalotaszeg népe el nem tarthatja magát. Hogy azonban pusztá területéhez mérten Kalotaszeg munkás népe jól sáfárkodott a rábízott gazdasági talentumokkal, azt nagyon valószínűsíti az a még a régi világból való adat, amely a község lakóira nehezedő fontosabb közterhek összegét állítja párhuzamba a lakossággal. A kis kiterjedésű kalotaszegi községekben aránylag nagy volt a *közterhek* összege. A közterheket pedig a gazdasági teljesítőképesség hű jelzőjéül tekinthettük, mivel egyenes korrelációban állnak a jóléttel, az igényekkel. A lélekszámhoz mérten is klasszissal felülmúlták e téren a kalotaszegi községek a román jellegűeket. Így volt az 1–1 főre eső közteher összege aranykoronában számítva (1908-as adatok szerint)

a 4 járás román jellegű községeiben	7.59
a kalotaszegi községekben	9.52

Az igényesebb magyar községek egykori teljesítőképességére s a birtokukban levő csekély föld kihasználásának mértékére még sokkal előnyösebb és élesebb fényt vet az az összehasonlítás, amely a községhatárok területével állítja párhuzamba a közterhek nagyságát. Ezen az alapon arra az eredményre jutunk, hogy volt a

	100 katasztrális hold területre jutó közteher összege arany koronában
Kalotaszeg községeiben	339.34
A környezetet képviselő román jellegű községekben	144.22

Égészen eltekintve attól, hogy e számok nem azt mutatják, mintha a régi magyar adópolitika sovinszta szempontok szemelőtt tartásával terhelte volna meg a különböző népek gazdasági teljesítőképességét, egyúttal azt is valószínűsítik e számok, hogy a magyar községek termelési színvonala magasabb volt s ez az illető községek népeltartó kapacitásának jelentős tágítását tehette lehetővé. Ezért a túlnépesedési, népsűrűségi teóriával hajótörést szenvedünk, ha a beállott kedvezőtlen fordulat bizonyítékául ezt hozzuk fel.

A KALOTASZEGI NÉPESSÉGSZERKEZET

A NÉPSZÁM ERŐSEBB HULLÁMZÁSA rendszerint nyomot hagy a népesség összetételén. Értve ezalatt a lakosságnak *nem, életkor és családi állapot* szerinti tagozódást. Másrészt az ezen lényeges szempontok szerint bekövetkezett eltolódások és abnormitások a népesség természetes mozgalmát (születés, halál, házasságkötés) sem hagyják érintetlenül. A *szoros kölcsönhatást* nem szabad szem elől téveszteni akkor, amidőn a népesedés problémáját fel akarjuk állítani. Erős menedék a statisztikus számára az ilyen vizsgálat. Ugyanis az esetleges szerkezeti eltolódások részben megmagyarázhatják a népmozgalom terén bekövetkezett változásokat. Ennyiben ezen strukturális változásokat a népmozgalomban mutatkozó változások *formális okaiként* könyvelhetjük el. Hasonlít ez az eljárás az orvostudomány „kizárásaídhhoz, amelyeknek a diagnózisban oly nagy szerepük van. Ha szenilizálódik a korösszetétel, akkor a halandóság esetleg kedvezőtlen fordulatát, vagy nem kielégítő javulását ezen egyetlen tény is motívalhatja és nem kell kalandos találgatásokba bocsátkoznunk. De az ilyen népességszerkezeti vizsgálatok a jövő várható kialakulásának felvázolása érdekében sem haszonnélküliek.

Röviden látnunk kell, hogy a mai Kalotaszeg mit őrzött meg régi állapotából, sajátosságából. Sajnos, az 1941-es népszámlálási adatok ezidő szerint még nem tétettek közzé nem, kor és családi állapot szerint. Be kell érünk a román impérium fél idejében megtartott 1930-as népszámlálás eredményeivel. Az 1910–1930-ig lejátszódó fejlődés szemmel követése azonban éppen elég érdekes. A népszámnak fenti időszak alatt észlelhető alakulását az azóta történt és már kellőleg méltatott dekadens irányzatával összevetve elég támpontunk van a népesség konstrukciójára gyakorolt hatás felbecsülésére, de legalább is elgondolására. Így különösképpen az életkor szerinti tagozódás terén beállott változásokra gondolunk.

A KÉT NEM ARÁNYA KALOTASZEGEN. Az első világháború előtt (1910) Kalotaszegen 981 nő jutott 1000 férfira. Egészséges viszonyokra vall ez az arány. A férfiakat jobban fogyasztó kivándorlástól alig érintett terület volt ez, ezért sem alakulhatott ki nőtöbblet; másrészt a kalotaszegi magyar alig engedte azidőtájt leányát cselédnek. A természetes népmozgalom pedig a férfiaknak kedvezett s ezért érthető, hogy némi férfítöbblet mutatkozott. 1930-ban már 1003 nőt írtak össze minden 1000 férfi után. 22-vel növekedett a nők száma 1000 férfira számítva. Megjegyzésre érdemes az, hogy a magyar többségű kalotaszegi községekben az emelkedés egy árnyalattal még nagyobb: 980-ról 1005-re (+ 25), ellenben a román többségű kalotaszegi községekben az emelkedés alig észrevehető. (989–992.) Még sajátosabb az, hogy a környezetet képező négy járás nem kalotaszegi községeiben 988-ról 985-re szállt le a nők aránya. Igaz, hogy ez a két eredmény nem teljesen homogén; 1930-ban ugyanis a járási beosztás némileg más volt. Ezt a különbséget vagyis a Kalotaszeg masculinitásának kifejezettebb romlását jórészt az első világháború által történt fokozottabb igénybevétel rovására írhatjuk. Más adataink is vannak arra vonatkozólag, hogy nemcsak országos, de erdélyi viszonylatban is a magyarság szenvedte a nagyobb s a nemzetiségek a kisebb vérvesztést. Bár a nemi arány tu-

lajdonképpen 1930-ban Kalotaszegen kiegyensúlyozott volt, mégis azt kell mondanunk, hogy ez csak látszat, mert tudvalevő, hogy az alsóbb korcsoportokban általában elég kifejezett fiútöbblet szokott lenni s a háború után ez még valamelyest növekedett is. Ha most már egy ilyen elég jelentős eltolódás áll be a nemi arány tekintetében, akkor az nyilván és elsősorban a produktív, tehát házasodásra és gyermeknemzésre alkalmas korcsoportokban kellett, hogy bekövetkezzék. A román népszámlálás az életkor-adatok feldolgozásában egészen szerencsétlen és fogyatékos eljárást követett, amikor a 20–64 éveseket egybefoglalta. Így nem áll módunkban kiemelni az első világháború vérvesztésége által különösen érintett korcsoportokat s tisztáznunk a nemi arányt e korcsoportokon belül. Mindazonáltal azt, hogy a nemi arány e nagyon népes és a népmozgalom szempontjából mégis csak döntő, egyesített korcsoportokban elég kedvezőtlené vált és hogy e tekintetben Kalotaszeg és ezen belül is elsősorban a magyar községek állottak az élen, arra vonatkozólag szolgáljon bizonyságul a következő kimutatás:

Jutott 1000 férfira nő a 20–64 évesek közt	
I. Kalotaszeg színmagyar (90%) községeiben	1054
egyéb magyar (50–89%) községeiben	1043
román többségű községeiben	1012
II. A bánffyhunyadi, gyalui, hidalmási, kolozsvári járásoknak nem kalotaszegi községeiben	1022 ¹

Mintha parancsra menne: oly tökéletes a fokozatosság... A magyar szín halványulásával közeledik a nemek aránya az egyensúlyhoz abban a nagy korcsoportban, amelynek felső 30–35 évjárata (1930-as adat) az első világháborúban résztvett. A véradót tehát egész bizonyosan jobban fizette a magyarság. Emellett lehetséges, hogy a gazdasági viszonyok szűksége a földreformból jobbra kismimmizett magyarságot inkább kényszerítette a városba, mint a jobban kielégített románságot. Szomorúan érdekes ezzel szemben az, hogy a városi cselédek zömét adó alsóbb korcsoport (13–19 évesek) a nemek aránya tekintetében már mennyire más képet mutat.

Jutott ugyanis ezer 13–19 éves férfira nő a Kalotaszeg színmagyar községeiben 931, az 50–89%-ban magyar anyanyelvű községekben 923, de már a Kalotaszeg román többségű községeiben 1056 s a távolabbi háttért képező környezetben (l. fenti járásokat) 1044.

Bizonyosság ez arra, hogy a magyar falu a leendő feleségeket és anyákat nagyobb arányban küldte – s valószínűleg ezidőszerint is küldi – háziszolgálatra. A gazdasági szempontból vitatható értéket a statisztikus szemében túlszárnyalja az az erkölcsi és népesedési baj, ami ebből származik. A városban való és – úgy véljük – mégis inkább csak szórványosan előforduló végleges elkallódás mellett talán még nagyobb baj az, hogy ez a városba-húzódás a normális korban való férjhezmenetel esélyeit ronthatja s amellett a házasulok s az utódok biológiai értékét is veszélyeztetheti.² Megőrizni a falu fiatalságát minél na-

¹A sok katonát magába foglaló Szamosfalva nélkül.

²Bár nem merjük egyoldaluan és kizárólag a cselédi szolgálat számlájára írni, de tény, hogy a törvénytelen születések Kalotaszeg községeiben gyakoribbak voltak, mint a környezetben. Régi adat, de talán éppen ezért; még meggyőzőbb. 1901–10 között a kalotaszegi magyar községekben 14.8%, a környezetet képező járások nem kalotaszegi községeiben 12.6% volt a törvénytelen születések aránya. A „Felszeg” és „Alszeg” igen jól áll ugyan (6.5%), de a Násasmente és a Kolozsvárhoz közelebb fekvő völgyfekvésű községek 22.4%-os rátaja megvilágosítja a veszélyt.

gyobb mértékben: norma, melyet a távolabbi jövőbe néző népesedés politikus csaknem dogmaként tisztel.

ELETKOR Egy nép megmaradása attól függ, hogy van-e elegendő succrescentia. El van rendelve végzete annak a közösségnek, melyben a generációk rendje visszájára fordul: több az öreg a fiatalnál. Az Ormányság, vagy Délfranciaország sokat emlegetett példái intenek erre. Mit mutat a Kalotaszeg? A régmúlt-számba menő 1910-es adatokat igyekszünk összehasonlítani a román népszámlálás eredményeivel, a maiak sajnálatos hiánya miatt. A hasonlítás nehézségeiről volt és még lesz szó. Az elhajlás pontos mértékét nem fog sikerülni megállapítani. De ez nem sokkal kisebbíti az egybevetés értékét. Hiba volna csupán ezért elvetni régi adatokat. A fejlődés alapjellege ugyanis egészen jól kivehető; kiváltképpen tisztázható pedig a fajok fejlődésének eltérő tendenciája.

1910-ben, a gondtalan béke delelőjén sem volt egészen gondmentes az a kép, amelyet Kalotaszeg nyújtott.

Volt ugyanis 100 lakos közül oldalt jelzett korú

	Kalotaszeg magyar többs. román többs. községeiben		Összes	A környezet román jellegű községei- ben
6 é. a.	14.74	15.16	14.78	16.83
6-11	12.13	11.68	12.07	12.85
12-14	6.03	5.18	5.95	5.90
15-19	9.31	8.97	9.26	9.38
20-39	29.60	28.11	29.47	26.71
40-59	18.96	20.55	19.11	19.56
60 é. f.	9.23	10.45	9.36	8.77

Kalotaszegen, kivált pedig a magyar többségű falvakban határozottan ritkább volt a gyermekszó, mint a kalotaszegi községek környezetét képező járások túlnyomóan román többségű községeiben. Pedig a magyar falvakban ugyancsak volt elegendő szülő-jelölt, hiszen a 20-39 éves java-aktív korcsoport Kalotaszegen jóval izmosabb, mint a román többségű milieuban. Ez kétszeres ítélet. Ha szükségből nem egészen helyes viszonyítási bázist választunk és a 20-59 évesek nagy produktív táborához arányítjuk a 12 éven aluliak számát,³ akkor a következő eredményre jutunk: száz 20-59 éves egyénre jutott 12 éven aluli gyermek a Kalotaszeg magyar és román többségű községeiben egyaránt 55.3, ezzel szemben a többször említett járások nem-kalotaszegi és erős többségében román falvaiban 64.1. Indexszámot képezve e százalékokból s a Kalotaszeg vonatkozó viszonyszámát 100-al téve egyenlőnek, a román környezet gyermekindexe 115.9 lesz.

Az átértékelt gyermekbőség tehát csaknem 16%-al nagyobb volt a környezetben, mint Kalotaszegen; ha csupán a 12 éven aluliaknak az össznépességben elfoglalt viszonyzámaiból indulnánk ki, a differencia jóval szerényebbnek mutatkoznék. (+ 10.5% a románység javára).

Hogy a csekélyebb gyermekszám nem általában a magyarságnak, hanem a kalotaszegi magyarságnak volt sajátja, az igazolható; hogyha ugyanis a mai Kolozs vármegye néhány magyar többségű községének egyesített népszámát kormegoszlás szerint vizsgáljuk, a vizsgálat ered-

³ Az eszményi eljárás szerint a 18-45 éves nőkhöz, vagy ezekhez + a 20-49 éves férfiak összesített számához kellene a gyermekek számát arányítani.

ményeként megállapíthatjuk, hogy e községekben nemcsak a kalotaszeginél, de a román környezetinél is dúsabb volt a fiatal hajtás.⁴

A behatóbb elemzésnek arra is ki kell terjeszkednie, hogy vajjon a fejlődés üteme milyen. A legfiatalabb és az ezt korban előző két, egyaránt 6 évjáratot felölelő gyermekréteg súlyviszonyát értjük ezalatt. Minél nagyobb a 6 éven aluliak aránya a 6–11 évesekéhez mérten, annál biztatóbb a fejlődés irama. E tekintetben az országos átlaghoz mérten Kalotaszeg helyzete azidőtájt határozottan kedvező volt; azonban nem volt kedvező a román többségű környezethez képest. Ugyanis

	100-nak véve a 6–11 évesek számát volt a 6 éven aluliaké
Kalotaszeg magyar többségű községeiben	121.5
Kalotaszeg román többségű községeiben	129.8
Kalotaszegen összesen	122.4
A környezet: román jellegű községeiben	131.0

A kielégítő és felfelé lendülő gyermekszám kezelése a jövőnek és azok a zsenge gyermekek, akik 1910-ben a román falvakban felcseperedett társaikkal szemben nagyobb fölényben voltak, mint Kalotaszegen, ma már régen családapák és jónéhány éve biztosítói és pedig a magyar falvakhoz mérten hathatósabb biztosítói a románság egészséges népfejlődésének. Nem szabad azonban felejtetni azt sem, hogy a román környezetet és annak kisgyermekseregét az 1873-as kolera jobban megviselte, mint Kalotaszegét s hogy éppen ennek következtében a 90-es évek során a mesterséges behorpadás nagyobb volt a fajfenntartók számában s ez magyarázza azt, hogy a 6–11 évesek s főleg a 12–14 évesek száma túlzottan alacsony volt a kisgyermek számához mérten.

Egészeiben véve, Kalotaszeg elmaradása gyermekszám terén akkor még mérsékelt volt.

A 12–19 évesek két kisebb korcsoportja pedig a magyar falvakban telítettebb is volt, jeléül nemcsak az említett kivételes ok mérsékeltbb szerepének (kolera), hanem talán annak is, hogy a közelmúltban a magyar és román ethnikum utánpótlásában is kisebb volt a különbség.

Érdekes, hogy az öregek aránya Kalotaszeg román többségű, de jelentős magyar kisebbséget feltüntető falvaiban a legmagasabb. Nincs ugyan reá teljesen bizonyos magyarázatunk, de ha segítségül hívjuk a nemzetiségi statisztikát, akkor közel esik annak a feltevése, hogy a négy községben (kivált Farnason és Magyarókeréken, de némileg Nagypetriben is) egy lassú „metamorphosis nationum Transsylvaniae” folyt s az a generáció, amely az 1910-iki népszámlálás 60 éven felüljleit adta, még jóval nagyobb százalékban volt magyar; márpedig a magyarok egészségügye és ellenállóereje feltehetőleg és kivált akkoriban nagyobb volt, mint a csekélyebb műveltségű románságé s így közülük többen juthattak fel a magasabb életkorba. Úgy nézzük tehát, hogy a falvak lassú nemzetiségi átszíneződésének is szerepe van abban, hogy a régmúlt képviselőinek súlya ott tekintélyesebb. Egyébként a kalotaszegi magyar falvak öregjeinek a részesedése nem volt sokkal nagyobb, mint a román környezeté. Annyival azonban mégis nagyobb, hogy pl. a halandóság megítélése szempontjából ez a differencia figyelembevételű.

⁴ E négy község (Kide, Kolozs, Vajdakamarás és Visa) kormegoszlása a következő volt: 6 é. a. 17.27%, 6–11 éves 14.33%, 12–14 éves 5.30%, 15–19 éves 8.38%, 20–39 éves 26.62%, 40–59 éves 19.24%, 60 é. f. 8.85%.

Húsz évvel később a helyzet már *jóval komolyabb*. A szabatos összehasonlítás nehéz. Az 1930-as román népszámlálás községi feldolgozása lehetetlen életkor-csoportokat kreált. A hét éven aluliak különválasztását el lehet fogadni, de már utána következő csoport csak 6 évjáratot ölel fe, majd az azután következő ismét hetet (13–19 évesek) s így a szokásos nemzetközi, valamint a magyar adatokkal való retrospektív összehasonlítás lehetősége elzáródik. Tetézi ezt a „kódósítást” az, hogy a 20–64 évig terjedő évjáratokat a feldolgozás egybefoglalja és csak a 65 éven felülieket mutatja ki. Sikerült ezzel elérni azt, hogy így egyetlen korcsoport-adatot sem lehet összehasonlítani a régi magyar községi eredményekkel. Ez persze nem jelenti azt, hogy indirekt uton nem lehetne egészen jól értékelni a Kalotaszegen bekövetkezett eltolódásokat; ezt lehetőségessé teszi ugyanis a környezetnek Kalotaszeggel való egykori és későbbi adatainak a továbbiak során elvégzett összehasonlítása.

(Befejező közlemény a következő számban.)

SCHNELLER KÁROLY

SZEMLE

IDEGEN NYELVŰ MAGYAR FOLYÓIRATOK

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELVESZTÉSE s a magyar állam széthullása ébresztette rá a magyar közvéleményt s a megmaradt országcsontok felelős irányítóit arra, hogy mennyire nem ismeri Európa Magyarországot és a magyarságot. A dualisztikus korszak magyar értelmisége alig méltatta figyelemre azt a szívós és jól szervezett propagandamunkát, amelyet a monarchia háttérbe szorított nemzetiségei folytattak nyugaton a monarchia léte s benne a két vezető népelem, a német és magyar ellen. Ennek a munkának az élén a csehek jártak, akik a magyar-osztrák kiegyezés által kisémmizve érezvén magukat, kíméletlen hadjáratot indítottak a nyugati közvélemény, elsősorban a franciák monarchia-ellenes befolyásolására. Franciaország önként kínálkozott szövetségesül: 1871 után keleten kereste a nagyranőtt németiséget ellensúlyozó erőt, az „antigermán koefficienszt”, s mivel a monarchia hivatalos külpolitikáját s vele a német és magyar népelemet a szövetségi szálak mind szorosabban a német birodalomhoz kapcsolták, magától értetődően fogadta el a dualizmus ellenségeinek bizonyuló nemzetiségek felkínálkozását.¹ A román és a szerb propaganda szálai is egyre sűrűbbre szövődtek nyugat felé s a monarchia nemzetiségeinek ügye az egész nyugati világ érdeklődését felkeltette, amikor tehetséges és ügyes szószólója, Scotus Viator megkezdte tevékenységét. A világháború alatt a propaganda elérte a tetőpontját, Franciaország learatta dunatáji kapcsolatainak gyümölcsseit, a béketárgyalásokon irányító szerephez jutott s a monarchia területének újjárendezésénél rajta keresztül szinte korlátlanul érvényesülhettek a magyar-ellenes igények. A magyarság a háborúból nemcsak területében, de jóhírében és becsületében is megcsönkítva került ki: a háború felidézésében és a nemzetiségek elnyomásában elmarasztalva előlről kellett kezdenie mindent, hogy magát rehabilitálja és igazi mivoltában mutatkozzék meg a nyugat előtt.

Égető szükség volt az önigazolásra annál is inkább, mert a nagyranőtt szomszédok a fiatalság lendületével és aggálytalanságával építették tovább a rágalmak falát a szűk térre szorított magyarság köré. Bár céljukat reményeiken felül elérték, a szerzemény biztosítása s az ítélőbirák szerepét játszó hatalmak lelkiismeretének elaltatása miatt jól kiépített propagandaszervezetük fokozódó energiával dolgozott tovább. A magyar felvilágosító tevékenységnek ezzel szemben nemcsak a győztes hatalmak ellenséges közönye állott az útjában, hanem a tönkrement ország százalmas szegénysége is.

A Trianon utáni évtizedek kulturpolitikája mégis tiszteletreméltó erőfeszítéseket tett, hogy ne csak hangoztassa a magyar kulturfölényt a szomszéd népekkel szemben, hanem annak bizonyítékait meggyőző formában a világ elé is tárja. A magyar tudomány külföldi kapcsolatainak a megszervezése, a magyar irodalom útnakindítása nyugat felé ezekben az évek-

¹ A Franciaországban kibontakozó cseh propagandára s a francia történettudomány fokozódó monarchiaellenességére tanulságos olvasmány *Baráth Tibor* tanulmánya a Századok 1937. évfolyamában. (A dunai táj a francianyelvű történetírás tükrében, 1871–1935.)

ben történt s az ekkor lerakott alapokon már nagyobb nehézségek nélkül épülhettek ki a harmincas évek fejlettebb, gyümölcsözőbb nyugati kapcsolatai.

A MAGYAR ÜGY KÜLFÖLDI TÉRNYERÉSE a külföldet járó magyar tudósok, az ösztöndíjasok csapatai és a Magyarországot ismertető könyvek mellett nem kis mértékben az idegen nyelveken megjelenő magyar folyóiratoknak köszönhető. A folyóiratnak a könyvvel szemben való nagyobb mozgékonyága, az aktuális követelményekhez való alkalmazkodása lehetővé tette, hogy abban a széles fronton folyó háborúban, amelyet a magyar szellem a nyugat megnyeréséért folytatott, elsőrendű fegyverként használják fel. A folyóirat sokoldalúbb, a széles tömegek számára hozzáférhetőbb, a különböző rétegek színvonalához is hajlékonyabban tud alkalmazkodni s a magyar kulturdiplomácia, amely Trianontól kezdve hivatalosan is, de különösen néhány lelkes, önzetlen magánembernek az odaadó munkája nyomán mind nagyobb területekre terjesztette ki hatókörét, jó támogatást kapott az idegen nyelvű magyar folyóiratokban.²

A magyarság nemismerését nemcsak azoknál a népeknél panaszhathattuk fel joggal, amelyek a távoli Nyugateurópában éltek. A magyar-német kulturális kapcsolatok nyugtalanlelkű, izzó tettvágygal eltöltött apostola, *Gragger Róbert* sok személyes tapasztalat alapján, írta az *Ungarische Jahrbücher* megindulásakor 1921-ben, hogy még a tanult németeknek a magyarságról való elképzelése is egész sereg félreértésből tevődik össze. Ezért tűzte ki folyírata céljául, hogy a magyar tudományt kiszabadítsa a nyelvi elszigeteltség béklyóiból s kaput nyisson a magyar nyelvre, történelemre és kultúrára vonatkozó kutatások eredményének Németország felé. A folyóirat első számában közölt munkaterv jóval több a hasonló kezdeményezések szokásos programadásainál. Szerepel benne az antropológiai és néplélek-kutatásoktól kezdve a történelmen, jogaon át a közgazdaságig a tudományok minden ága; külön kiemeli a jellegzetes magyar államművészet vizsgálatát és a finnugor-indogermán rokonságnak nyelvtudományi alapon való kutatását, mindenütt fontosnak tartja a magyar kultúrának az egyetemes európaival, különösen pedig a némettel való összefüggéseit. S ehhez a programhoz a folyóirat közel negyedszázados fennállása alatt mindig hű is maradt. Gragger korai halála után irányítása *Farkas Gyula* kezébe került, aki elődjéhez hasonlóan a magyar tudományosság tükörképévé igyekezett a lapot kifejleszteni. Az egy-egy problémakör köré csoportosított füzetek a legjobb magyar tudósok tollából hozták a magyar tudományos kutatások eredményeit, gyakran szóhoz jutottak azonban német szakemberek is s a német tudomány mai délkelet-európai szaktekintélyei közül nem egy tartozott az *Ungarische Jahrbücher* fiatal berlini szerkesztőgárdájához. Ma is az egyetlen folyóiratunk, amely a német tudományos körök teljes bizalmát élvezi s ezt hűvös tárgyilagossággal, a tárgykörében és hangjában egyaránt megnyilvánuló emelkedettséggel és a propagandafogások kerülésével érte el. Bibliográfiai összeállításai, amelyek igyekeznek a lehető teljes magyar tudományos termelést felölelni, a délkeleti problémákkal foglalkozó német tudósok számára nélkülözhetetlenek. Elterjedettsége ennek megfelelően kielégítő: a német birodalom minden tudományos intézményében megtalálható, a berlini egyetemi magyar intézet barátainak társaságán, majd az 1940-ben alakult Német-Magyar Társaságon keresztül pedig eljut a társadalom művelt

² A magyar kulturdiplomácia irányelveire 1. annak legeredményesebb munkásától, *Hankiss Jánostól*: A kulturdiplomácia alapvetése. (Aktuális problémák 8. füz.) Budapest, 1937.

rétégében, azokhoz is, akik a magyar kérdések iránt érdeklődést tanúsítanak.

Vegyesnyelvű folyóiratnak indult, de 1942-ben teljesen németnyelvűvé vált a budapesti tudományegyetem keleteurópai intézetének a folyóirata, az *Archivum Europae Centro-Orientalis*. Létesítését 1935-ben az a felismerés tette szükségessé, hogy Közép-Keleteurópa politikai és gazdasági jelentőségének növekedésével ez a térség mindinkább bekerült a tudományos érdeklődés előterébe s Magyarország számára multja és elhelyezkedése egyaránt parancsolóan írta elő, hogy a tudományos kutatásokból az őt megillető részt kivegye. Az Archivum érdeklődési területe így jóval szűkebb lett, mint az Ungarische Jahrbücheré s magatartása is határozottabb, mert a délkeleteurópai tér politikai feszültsége természetesen éreztetta hatását a tudományos kutatásra is és a magyar kutatóknak nem egyszer kellett szomszédaink politikai elfogultságtól vezetett tudósaival szembeszállni. Elévülhetetlen érdeme a *Lukinich Imre* irányítása alatt álló folyóiratnak, hogy lehatolt a magyar-román kérdés vitaanyagának a gyökeréig s azt tudományos feldolgozásban s elfogulatlanul csoportosította a világ elé vitte. A lap körül alakult ki az erdélyi problémát feldolgozó fiatal tudós kör, benne láttak napvilágot *Gáldi László*, *Tamás Lajos*, *Kniezsa István*, *Elekes Lajos* idevonatkozó legjobb munkái, itt világította meg *Alföldi András* a Kárpátmedence római kori történetét, *Deér József* Magyarország államjogi helyzetének tisztázásában szerzett nagy érdemeket a magyar-horvát közjogi viszony gyökereinek és a magyar királyság megalakulása körülményeinek a vizsgálatával s itt láttak napvilágot *Hadrovics László* példászerűen tárgyilagos dolgozatai a magyarság és a déli szlávok kapcsolatainak köréből.

A nemzetiszocialista Németország politikai jelentőségének növekedésével új értelmet nyertek a magyar-német kulturális kapcsolatok is, a politikai síkon való együttműködés pedig kívánatosabbá tette olyan orgánusok életrehívását, amelyek szélesebb német rétegek számára is lehetővé teszik a magyarság helyes megismerését. A két nép ilyen értelemben való közelebbhozására alakult meg 1940-ben a Magyar-Német Társaság s indult meg *Ungarn* címmel a Társaság havi folyóirata. Szerkesztőinek, *Pukánszky Bélának*, és *Gál Istvánnak*, tárgyismerete és lelkes munkája rövid idő alatt olyan színvonalra emelte a lapot, amelyen valóban tökéletesen eleget tesz rendeltetésének. A magyar tudományos kutatás eredményei népszerűsítő színvonalon kerülnek bemutatásra benne, a történelmi problémák során különösen a magyarság európai hivatásával s a magyar-német kapcsolatokkal összefüggő kérdések szerepelnek sokat, de a magyar föld, nép, társadalom, gazdaság bemutatására is bőségesen van hely. Elsősorban azonban az a körülmény biztosít nagy jelentőséget az *Ungarn*nak, hogy az egyetlen németnyelvű folyóiratunk, amely a klasszikus és a mai magyar irodalom legjobb alkotásainak tolmácsolását is feladatának tekinti. *Vörösmarty*, *Petőfi*, *Arany*, *Ady*, *Tompa*, *Reviczky*, *Babits*, *Kosztolányi*, *Móra*, *Krúdy*, *Móricz* mellett a ma élők, *Illyés*, *Nyirő*, *Márai*, *Erdélyi József*, *Mécs László*, *Szabó Lőrinc*, *Cs. Szabó*, *Németh László* alkotásai jutottak el benne a német közönséghez olyan fordításban, amelyért a szerkesztő izlése vállal kezességét. Szemlerovata hú tükre a magyar-német viszonylatban megjelenő műveknek és kulturális eseményeknek. Elterjedtségét a Német-Magyar Társaság birodalmi szervezetei is előmozdítják azáltal, hogy tagjaikhoz rendszeresen eljuttatják.

A politikai és kulturális kapcsolatoknál talán még fokozottabban elmélyült a viszony gazdasági téren Magyarország és a német birodalom között. A német felemelkedés gazdasági következménye az lett, hogy a birodalom Délkeleteurópai országait csaknem teljesen a maga érdekkörébe vonta be, de ennek a helyzetnek a tartóssá tétele és továbbfejleszt-

tése érdekében a német szaktudomány is nagy apparátussal dolgozta ki az új gazdasági rend elméletét. A gazdaságelméleti kérdések tisztázása az új gazdasági térség többi állama részéről is fontos feladat volt s szükségesnek látszott, hogy Délkelet-Európa gazdasági jövőjének kialakításánál Németország mellett a többi érdekeltnek is hallásszék szavukat. Ennek a felismerése hívta életre 1941 nyarán a *Donaueuropa* című folyóiratot, amely Középeurópa egyik legképzettebb közgazdaságelméleti szakemberének, *Surányi-Unger Tivadarnak* a szerkesztésében a dunai államok gazdasági és társadalmi problémáinak feldolgozását tűzte ki feladatául. Már a cím is szimbóluma annak a szemléletnek, amellyel a folyóirat a kiválasztott problémakört nézi: a Dunát a folyó egységgé kapcsolja össze, maga a táj azonban átmenet Kelet és Nyugat között, így a táj problémái is közösek, nem határolhatók azonban el a szomszédos tájaktól, hanem azokkal is szerves összefüggésben vannak. Ennek a felfogásnak az értelmében a folyóirat cikkei is a táj gazdasági és társadalmi problémáinak összefüggéseit világítják meg s különösen azoknak a kapcsolatoknak szentelnek nagy figyelmet, amelyek a dunai államokat Németországhoz fűzik. Magyar szerzők mellett a legjobb német szakemberek cikkei találhatók meg a lapban, de bőségesen szóhoz jutnak a szomszédos népek, a horvátok, szlovákok, bulgárok, románok és albánok képviselői is. Így a Donaueuropa gazdasági és társadalmi területen fontos tényezője a dunatáji kis népek annyira kívánatos megértésének és együttműködésének. Olvasottsága jelentős: Németországban eljut a politikai és gazdasági élet legfontosabb személyiségeihez is, de nagy a tekintélye a többi szomszédos állam szak-köreiben is.

Könnyebb műfajú, de talán a legelterjedtebb németnyelvű magyar folyóirat a *Marjay Frigyes* szerkesztésében megjelenő *Das schaffende Ungarn*. Ez az ötödik évfolyamában járó képes riportlap a mindennapi magyar életből közöl aktualitásokat a legszélesebb rétegek számára, helyet kapnak benne a politika, a háború, a gazdasági élet, a képzőművészetek, színház, film és sport, sőt a könnyű szépirodalom is.

A felsorolt folyóiratokban többé-kevésbé ismertetésre kerültek a magyar tudományos kutatások eredményei is, rendszerességgel és részletesen azonban talán csak az *Ungarische Jahrbücherben*. A magyar tudományos eredményeknek a külfölddel való rendszeres ismertetésére indította meg a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége 1943-ban a *Litteraria Hungarica* című negyedévenként német nyelven megjelenő bibliográfiái folyóiratot. Tekintve, hogy a természettudományi irodalom eredményeinek idegen nyelven való ismertetése rendszeresen folyik, az új folyóirat csak a szellemtudományokra korlátozta figyelmét. Jelentősége, hogy nemcsak a kiválasztott tudományosak részletes bibliográfiáját adja, hanem azokról összefoglaló beszámolókat is közöl, amelyekben kitűnő szakemberek értékelik ki a kutatásokban fejlődést jelentő mozzanatokot.

NÉMETORSZÁG MELLETT nyugat felé Olaszország volt a másik állam, amely a békekötések utáni években nem fogadta gyanakvással vagy ellenszenvvel a magyar közeledést. A történelem századai során a magyarság nemcsak a latin kultúrával kapcsolódott össze elválaszthatatlanul, hanem politikailag, gazdaságilag és az egyházon keresztül is számtalan szál kapcsolta az olasz félszigethez. A 19. század folyamán a politikai kapcsolatok kölcsönös rokonszenvvé mélyültek el, amit a világháború intermezzoja sem tudott tartósan megszakítani. A monarchiából kivált Magyarország közeledését Olaszország a régi barátsággal fogadta, a közeledés kezdeményezőinek itt nem is kellett úttörő munkát végezniök, mert az olasz társadalom sokkal többet tudott Magyarországról, mint általában

a nyugati népek. A Magyar-Olasz Társaság már 1921-ben megindította a *Corvina* című folyóiratot, amely *Berzeviczy Albert*, *Gerevich Tibor* és *Zambra Alajos* irányítása alatt főleg a történelem, irodalom- és művészet-történet problémáit ismertette az olasz olvasóközönséggel. Különösen az olasz-magyar történelmi kapcsolatok gazdag multja bizonyult kimeríthetetlen forrásnak a folyóirat írógárdája számára. A fasiszta Olaszországgal való politikai barátság elmélyülése természetesen a kulturális kapcsolatok fokozódását is magával hozta. A *Corvina* 1938-tól új sorozatban, az addigi szerény terjedelem helyett havi füzetekben jelenik meg, kibővülve szép-irodalmi, művészeti és kritikai rovatokkal. Ugyancsak a politikai kapcsolatok elmélyülése és a háborús együttműködéssel párhuzamos gazdasági érdeklődés hívta életre 1941-ben a *Rassegna d'Ungheria* című havi folyóiratot. A *R. Mosca* által szerkesztett lap érdeklődési köre inkább az aktuális politikai, gazdasági és társadalmi problémákat öleli fel, s cikkei jobbára az ezeken a területeken bekövetkezett eseményekkel, változásokkal vannak kapcsolatban. Változatos tartalmából jelentősek a különböző szemle-rovatok, a napi eseményeket naptárszerűen összefoglaló krónikák s az okmánytár, amely a nemzetközi kapcsolatok jelentősebb aktáit gyűjti össze.

Német és olasz földön aránylag nem ütközött nagy nehézségekbe a magyarság megismertetésének a munkája s talán csak az anyagi nehézségek okozták, hogy az csak a legutolsó években bontakozott ki a régóta kívánatos méretekben. A nyugati államokban, Franciaországban és Angliában azonban az anyagi nehézségekhez még az az ellenséges hangulat is járult, amely a háborúból maradt vissza s amelyet csak növelt ellenségeink ügyes és eszközökben nem válogatós propagandája. Francia földön a *Revue des Études Hongroises* megindítása (1923) volt az első kísérlet a magyar tudományos problémák rendszeres ismertetésére. Az Akadémia égisze alatt kiadott folyóirat szerkesztésében *Eckhardt Sándor* és *Baranyai Zoltán* irányítása mellett a francia kultúra magyarországi híveinek a legjobbjai (Müller-Molnos Lipót, Hankiss János, Birkás Géza, Bárczy Géza stb.) vettek részt. Tárgyköre felölelte a szellemi tudományok egész területét: a filozófia, filológia, történelem és irodalom köréből hozott tanulmányokat, kiegészítve krónikával, kritikai rovattal és a francia nyelvű, magyar vonatkozású irodalom bibliográfiájával. Bő teret szán a finnugor nyelvészeti és néprajzi kutatások ismertetésének is. A 30-as évek végén a folyóirat beszüntette megjelenését; örökébe 1943-ban a *Revue d'Histoire Comparée* lépett, azonban teljesen új, az idők és a körülmények követelményeihez alkalmazott célkitűzésekkel. A szerkesztés munkáját: *Eckhardt Sándor*, *Lajti István*, *Kosáry Domokos* és *Benda Kálmán* végzik, s az *Études Hongroises* új sorozataként megjelenő folyóirat lapjain elsősorban történeti tanulmányok látnak napvilágot. Csak részben célja azonban a magyar történettudomány eredményeinek francia nyelven való ismertetése: a Kárpáteurópa fogalma alá tartozó, nemcsak gazdaságilag és geopolitikailag, de történetileg is összefüggő tájat választotta ki vizsgálódási tárgyául s ezzel olyan magasrendű célkitűzést igyekszik megvalósítani, amellyel az európai folyóiratok munkaprogramjaiban nemigen találkozunk. Ebben a munkában a szerkesztőség szorosan együttműködik a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézettel és a párisi Magyar Tanulmányi Központtal. Az 1943-as évfolyam – amely mint az *Études Hongroises* XXI. kötete jelent meg – a legszebb reményekre jogosít a kitűzött célok elérését illetően. A vaskos kötet tanulmányai a Kárpátok vidékének csaknem valamennyi népével kapcsolatban tudnak olyan szempontokat felvetni, amelyek a tájegység szerves összetartozása mellett szólnak. A magasszínvonalú kritikai rovat mellett nagyjelentőségű újítása a folyóiratnak a terjedelmes kárpáteurópai bibliográfia, amely a lehető

teljességgel adja a kárpáti térségre vonatkozó 1942-es irodalmat, az idegen nyelveken megjelent munkákat is.

A magyar-francia kultúrkapcsolatok másik jelentős irodalmi szerve, a budapesti Francia Irodalmi Társaság folyóirata, az 1908-ban alapított *Revue de Hongrie* az egyetlen volt az idegen nyelvű magyar folyóiratok közül, amely megszakítás nélkül át tudta vészelní a háborút és a forradalmakat. A jobbára irodalommal, valamint aktuális politikai és gazdasági kérdésekkel foglalkozó lap korábban *Huszár Vilmos*, 1931-től pedig *Ottlik György* vezetése alatt állott, 1932-től *Nouvelle Revue de Hongrie* cím alatt jelent meg a legutóbbi napokban történt betiltásáig. 1933 óta Balogh József szerkesztette, akinek ambiciózus és ötletes irányítása alatt a folyóirat terjedelemben megnőtt, tartalomban és célkitűzésekben megváltozott. Helyet kapott benne a magyar tudománynak úgyszólván minden ága: ami újat a tudományos kutatás Magyarországon felszínre hozott, a Nouvelle Revue de Hongrie rövid idő múlva közvetítette lerövidítve és közérthetően összefoglalva a francia nyelvű olvasóközönség számára. Állandó helyük volt benne ezenkívül Magyarország aktuális kultúrális, gazdasági és politikai problémáinak, sőt a szomszédos népekről is számos tárgyilagos tanulmány jelent meg benne. Fontos szerepet töltött be azért is, hogy állandóan hozott szemelvényeket a jelenkori magyar irodalomból s ezáltal alkalmat nyújtott a francia olvasóközönségnek a magyar irodalommal való közelebbi ismerkedésre. Francia íróknak is gyakran alkalmat nyújtott arra, hogy a dunavölgyi kérdésekhez hozzászóljanak.

Bár az angolszász világ felé is megindult már a húszas években a magyar felvilágosító munka és jelentős eredményeket ért el az angol nyelvű közvélemény kedvező irányban való befolyásolása terén, csak a 30-as évek közepén indult meg olyan folyóirat, amely a magyar ügyet angol nyelven külsőben és tartalomban méltóképpen képviselte. Az 1936-ban megindult *The Hungarian Quarterly* ugyancsak Balogh József irányítása alatt magas színvonalon megírt tanulmányokkal igyekezett az angolszász világ érdeklődését a Dunavölgye problémái felé fordítani. A jellegzetes angolszász gondolkozásmódra alkalmazva adta körülbelül azt, amit a Nouvelle Revue de Hongrie, amellett sokat tett a magyar-angol és magyar-amerikai történelmi és kultúrális kapcsolatok tudatosításáért. Neves angol közírók is megszólaltak lapjain s amikor a háború a folyóirat munkáját az angolszász államokban lehetetlenné tette, az angol világnyelv segítségével a háborún kívülmaradt semleges államokban próbálta a magyar ügyet szolgálni.

A MAGYARSÁG MEGISMERTETÉSÉT SZOLGÁLÓ külföldi szervek és az ismertetett idegen nyelvű magyar folyóiratok természetesen még csak kis töredékét végezték el annak a munkának, amely feladataik közé tartozik. Hatásuk azonban már így is érezhető: a külföldet járó magyar ugyan még ma is a balítéletek egész tömegével találkozik mindenfelé az ország határain kívül, egyre gyakrabban akadnak azonban már jószándékú külföldiek, akiknek helyes fogalmaik vannak a magyarságról, földjéről, multjáról, kultúrájáról, az európai civilizációnak tett szolgálatairól. Az első lépéseken mindenesetre már túl vagyunk: a külföldi, akinek érdeklődése felébredt hazánk és népünk iránt, tud már olyan könyveket és folyóiratokat találni, amelyekből érdeklődését a valóságnak megfelelő adatokkal elégítheti ki. S ezeken az alapokon már könnyű lesz tovább építeni akkor, amikor a kifáradt és megbékélt népek ismét megnyitják egymás előtt határaikat és lelküket.

PARASZTNÉPÜNK MULTJÁNAK FELTÁRÁSA

(Befejező közlemény)

NYOMON KÖVETVE parasztságtörténelmünk első másfélszázadának erőfeszítéseit és eredményeit, sorra kibontakozott előttünk a felvilágosodás eszméit hirdető történetírók, majd egy kisebb, átmeneti jellegű csoport (Podhradczky, Preyer, Péczely), azután, nagyjából a századforduló tájáig, a liberálisok s a pozitivisták munkássága. Időben a felvilágosodás hatása öleli át a legnagyobb távolságot (kb. 1720–1828); történettudományunk ekkor csak alakulóban van még, s így sokkal nagyobb hézagok ékelődnek e száz esztendő próbálkozásai közé, semhogy iskolaszerű, szerves kapcsolat fűzhetné össze őket. Egyben mindenestre megegyezik valamennyi: abban, hogy a humánus elvi magaslatáról s a haladás eszméjétől elbűvölten tekint a multba – s mivel ott a természetjoggal ellenkező állapotokra talál, nem habozik öntudatosan pálcát törni a „sötét” jobbágysors s a hagyományos kötöttségek fölött. Ez a folytonosan visszatérő alaphang azután egyénenként kap különböző árnyalást. Ritka kivétel, ha annyira háttérbe szorul, hogy nem torzíthatja el az egészséges történeti érzék szavát (Pfahler): többnyire, erőteljes fokozással, a felvilágosult állami beavatkozás dicsőítésébe (Jankovits), esetleg a vallási fanatizmus kárhoztatásába (Kovacsóczy) torkollik. Hasonló crescendo-val harsogja túl a szabadságeszme dübörgése a rendi felfogás gyűrűlő hangfoszlányait azon a kis csoporton belül, melynek munkássága a felvilágosodástól a liberális irány felé vezet.

Valamennyi közül ez utóbbi iskola profilja domborodik elénk a legkézzelfoghatóbb vonásokkal. Megfigyelhettük a liberális történetírók hajlandóságát arra, hogy a szabadságeszme kibontakozásában lássák a história legfőbb tartalmát, s a romantikus-nemzeti köntösbe öltöztetett fejlődést a függetlenség eszményéhez mérve, teleológikusan magyarázzák. Annál idegenebb a pozitivistáktól a tények bárminő hangzatos aláfestése; végső céljuk –: exakt természettudományos törvények megállapítása révén a jelennek urává lenni – sokkal távolibb annál, semhogy továbbjuthatnának e törvények építőköveinek: empirikusan észlelhető tényeknek összeszededetésén. Minél több új, pozitív adatot felkutatni s szinte megmérhetően, leltározhatóan közzétenni: ez a gyakran öncéllá lett mechanikus törekvés hatja át ennek a technikai haladástól megmámorosodott kornak számos kutatóját. Am hiába minden anyaggyűjtő buzgalom: a mult csak nem támadt fel önmaga által; azt a jobb belátást sikerült ugyan meggyökereztetni, hogy adatok híján nem lehet történelmet írni, előre kapott a tárgyilagosság is a liberális szubjektivitás ellenében – de túl mindezen, ott leskelődött a pozitívizmus két eredendő hibája: a kvantitatív, anyagias szemlélet s fától erdő nem látó, szétforgácsoló specializálódás.

A LIBERALIZMUS BETETŐZÉSE

NEMCSAK A KÖZÖNSÉG nem tudott megbarátkozni ezzel a száraz, elvonatkozó történetfelfogással: idegenkedtek tőle azok a historikusok is, akik nem tévesztették szem elől a történelem nevelő hatását. Hiába hangoztatta Pauler Gyula, a pozitivisták programadó teoretikusa, hogy a matematika tudománya sem ismer szabadelvű szellemet: a liberális eszmék virágzását nem fagyaszthatták le ilyen józan, rideg fuvalatok sem.

A liberalizmus tovább hódított parasztságtörténetíróink körében a maga minden vonzóerejével és gyengeségével; torzító szemléletétől nem menekedettek legnevesebb képviselői sem, *Thaly Kálmán*, Horváth szellemi örököse éppoly kevésbé, mint a nagyérdemű *Márki Sándor*. Thaly mindenekelőtt a politikai történet síkján lett a liberális hagyományok kuru-cos lobogású letéteményesévé; elszórt parasztságtörténeti adatközlései, az 1632-, 1735- és 1754-i zendülésekről (Századok 1870, 1871), tulajdonképp szintén a politikai történet, a szabadságküzdelmek vonalába esnek, e mozgalmakat a Rákóczi-felkelés elő- illetve „bádogadt utójátékának” tüntetik fel. A társadalomtörténet mezején Márki vette fel a fiatal Horváth próbálkozásainak elejtett fonalát; a tiszta szándék s a fáradhatatlan buzgalom az irány legeredményesebb munkásává teszi őt. Lehetetlen fel nem fedezni kettejükben a rokon vonásokat; amikor a Magyar Történelmi Társulat Márkival íratta meg Horváth Mihály életrajzát, nem is bírhatta volna azt megértőbb kezekre. Közös bennük az érzelmesség, a szabadság gondolat szívből fakadó, mélyen átérzett, lelkes tisztelete, még a szépírói véna is, mely, ifjúkori költői kísérletek után, történeti műveikben a liberális felfogás könnyed, vonzó, hatásos kifejtését tette lehetővé. A vonások intenzitása azonban különböző: a meggyőződés spontán élményszerűségét Márkinál nem egy ponton doktriner radikalizmus váltja fel, az előadás heve kissé tompított, szelidebb és naivabb formáknak ad helyet, mint ahogy Márki általában véve tehetségben mögötte marad mesterének, ha adatgyűjtő szorgalmában felül is múlja. Valami gyöngéd érzelmesség vezet, mikor a jelenre való hatásukat tartva szem előtt, féltő kegyelettel ápolja magasztos történeti eszményeit. Ne bántuk a legendákat – mondotta –; a történetíró, ha rózsákból fonhatja, nem fonja tövisből nagyjaink koszorúját; úgy ítéljen, mint az esküdt-szék, mely az érzelmekkel is számol. S nemcsak vallotta mindezt: meg is valósította parasztságtörténeti tanulmányjaiban.

Úgytűnik fel, hogy a magyar jobbágység hivatott történetírójának tekintette magát; magántanári képesítését is ebből a tárgykörből kérte. Arad megye múltjának kutatásával kapcsolatban s részben erről írt monográfiájába illesztve megírta a Péro-lázadásnak (Értek, a tört. tud. k. XV. 1893) és a Hóra-lázadás magyarországi részének (Századok 1894) történetét, főműve azonban ebben a vonatkozásban „Dósa György” (1883) akadémiai dicsőretet nyert életrajza maradt, mely három évtized múltán alaposan kibővítve és átdolgozva jelent meg újra a Magyar Történelmi Életrajzok sorozatában (29. k. 1913). Bár bírálói már az első alkalommal hibáztatták, hogy az újkor eszméinek szemszögéből ítéli meg, Danton elődjének tünteti fel s a demokrácia úttörőjeként dicsőíti hősét – Márki műve harminc év alatt csak anyagában gazdagodott, apróbb simításokat leszámítva, a szerző megmaradt mély meggyőződésénél. A bővülés mindenesetre számottevő: Márki bámulatossággal aknáztatta ki hazai és külföldi levéltárak anyagát s tanulmányozta át a felhasználható magyar és idegen irodalmat. Igaz, idézetei sokszor odevetettek, külsőségesek, s néha bibliográfiái ismereteknél alig mutatnak többre: pl. a felkelők földosztó terveiről szólva (82.), az új kiadásban (158.) beszúrja, hogy ezt a földközösség értelmében kell venni, lásd Tagányi tanulmányát. Tagadhatatlan az is, hogy szorgalmasan összeszedett kiegészítései nagyrészt nem a tulajdonképeni tárgyra vonatkoznak, hanem korrajz- és epizódyszerű anyaggal töltik fel s lazává és szétesővé teszik az események ábrázolását. (A lázadókkal egy-egy vár alá érve, elmondja pl., hogy mikor épült az, ki emeltetett ott templomot, mióta tartottak hetivásárt, kik voltak a földesurak, honnan származtak, milyen anyagi viszonyok közt éltek, hány gyermekük volt, leányuk mikor ment férjhez, mikor lett

özvegyé, ki örökölte a vagyont, stb.) Mindamellett Márki a liberális iskola hívei között messze kimagasló példája maradt a szinte pozitivistá gondosságú anyaggyűjtésnek. Csak sajnálni lehet, hogy a források megrostálásában nem mutat hasonló kvalitásokat. Hiteles adatokat gyakran valószínűtlenül kiszínezett tudósításokkal, naiv hagyományokkal és mondákkal, sőt versidézetekkel vegyesen sorakoztat fel művében, kellő elkülönítés és állásfoglalás nélkül; s pl. nem tud ellenállni a kísértésnek, hogy Dózsa beszédét (mivel „legtöbb történetírónk” az ő „nyomán indul”) Taurinus hangzatosabb elbeszélése alapján adja elő – noha maga jelenti ki, hogy Tubero szövege józanabb. (96. ill. 182.)

A JÓZANSÁG valóban nem volt erős oldala Márki Dózsa-könyvének; mintha ezt erősítené meg maga is a Hóra-lázadással kapcsolatban tett kijelentésével: „Expectoratiók (!) írásától fölmentenek előbb írt könyveim” (?). (Századok 1894, 609.) Horváth Mihály még a hatalomvágyban, a nagyravágyásban látta Dózsa fő lelki motívumait, sőt nem habozott őt „az emberiségből kivetkezett kuruczvezérnek” minősíteni; úgy vélekedett a lázadókról, hogy alapjában véve „a jog érzete kívánataikban s tetteikben alig tűnik elő, s csak ábránddüh, szilaj gazság és dőreség, kaland- és rablásvágy színét viseli minden mozdulatuk... a szabadság nemesebb tüzének egy szikrája sem vehető észre egész az irtózatosságig emelkedett szenvedély lángjában.” (Tudománytár 1841, 222, 225.) Márki azonban, mintha e ponton törést érezne a liberális következetességben, jellemző módon liberálisabb mesterénél, nem őt követi, hanem Jókai felfogását. „Az általános vágyódás, a középkornak az a gyakran tagadott, de nem mindig hiányzó közszelleme, mely a társadalmi ellentéteket most már, az intézmények vénülésének idején kiegyenlíteni törekedett” – így írja körül Márki, bár bizonytalanokodva, az 1514-i felkelés végső forrását (Arad vármegye... története, II/1. 477.); s Jókainak Gyulai Páltól kárhoztatott felfogása csaknem ugyanígy hangzik; az arisztokratikus alapokon nyugvó társadalom a XVI. század elejére elhasznalta magát, úgyhogy az 1789-i forradalmi elveket már csak alkalmazni kellett. „Igaz van Gyulainak, hogy ez – veszi védelmébe Márki Jókai nézetét – ellenkezik a nemzet történeti tudatával, s míg ez a tudat marad, igaz lesz Gyulai kritikájának vége is: 'hogy tőlünk és azoktól..., akik tiszteljük nemzeti hagyományainkat, ne várjon egyebet a legélenkebb hibáztatásnál'. Míg ez a tudat meg nem változott, a regény- és drámaíró nem is köthet ki vele... A pragmatikai történet azonban független a tömeg tapsától – folytatja fenn –, keveset törődik vele, részesül-e benne vagy sem; kimondja meggyőződését úgy, ahogy a pozitívizmus (!) és a történelmi valóság alapján kimondania kell.” (Dósa Gy. 160–61. ill. 480.)

Igen, Márki – abban a hitben, hogy „még pusztíthat ez a láng” (t. i. Dózsa szelleme, új kiad. 495.) – nem csekélyebbet kísérel meg, mint a meggyőződése szerint e ponton hibás történeti közvélemény helyreigazítását. Ne kezdünk Dózsa megítéléséhez úgy, hogy eleve szörnyetegnek állítjuk be – hangoztatja. (216. ill. 522.) „Eötvös, a regényíró, helyesebben ítélte meg Dósát, mint a koráig élt történetírók, kik vagy nemesi gyűlöletből ítéltek el a póruljárt vezért, vagy azért, mert – nincs szalonképes (!) megjelenése a modern liberális eszmék (!) országában”. (78. ill. 154.) A történetírás „bemocskolt, társadalmi szörnyűl odadobott... embert” faragott Dósából; igen, mert – folytatja némi gúnnyal – „életírói kedves emberek,... előttük az az eszme, amelyet a legújabb kor társadalma ismét (!) fölkapott..., amelyért ez a székely halt, semmi.” (Új kiad. 3, 4.) Pedig „nem szabad mindjárt áldozatul dobní azt, ki szintén nemest, nagyot akart, egyben-másban meg is előzte korát (!), csak-

hogy nem bírta homályosan képződött terveit elfogadhatóan megalkotni.” (Új kiad. 4, 191.) „Vajjon, ha Dósa a katastropha után életben maradhat, ... oly mostohán bánt volna-e vele a közvélemény?” (22. ill. 88.) Az elhamarkodott ítélet onnan ered, hogy „semleges helyekről nem korrigálhatta a közvéleményt” (!), hogy „nem láthatá higgadni a kedélyeket, melyek legalább a csöndes elmélkedések idején latolgathatták volna meg az általa az események viharában fölvetett eszméket.” (1. kiad. 22–23.) Semmi kétség, Márki a liberális-demokrata eszmékre gondol, ezeket vetíti vissza ahisztorikus módon, számonkérve a középkori uraktól, hogy nem tették polgárrá a jobbágyot. (43. ill. 75–76.) Dózsaiban a XIX. századi eszmények korai hirdetőjét látja: „Dósa neve borong a korszak (!) kezdetén – Kossuth neve ragyog a korszak végén”. (22. ill. 88.) „Dósa nem volt olyan közönséges néplázító, mint amilyennek többnyire festik; hanem egy társadalmi és politikai forradalomnak ösztönszerű vezére”, aki körülbelül a vezérek korabeli (!) politikai egyenlőségnek megfelelő demokráciát akart; „ugyanaz a néplélek vezette, mely 1061-ben (!) és 1437-ben lelkesítette az őskori intézmények helyreállításáért harcolókat.” (Új kiad. 191.)

Ha nem néplázító: akkor társadalmi reformer – ez a végletekben való gondolkodás színezi egyfelelő a nemesség és Zápolyai, másfelelő Dózsa és a lázadók jellemzését is. „Az urak és lelketlen sáfaraik a népet nyűzták”, „a törvényt lábbal tipró hatalmasok” galádul kiforgatták jogaiból; „még talán azt is csak a szolgák szaporításának czéljából ismételték a decretumokban, hogy a más faluból feleséget hozó jobbágy akkor az egyszer ne fizessen vámot.” (1. kiad. 68.) Azok a lelketlen urak tették koldussá a jobbágyot, „kik hol a törvényességnek palástjába burkolózva, hol az írott malasztoknak kijátszásával, úgy szólván az ököljog révén, a parasztoknak minden idejét és vagyonát saját... érdekeiknek áldozták fel.” (Új kiad. 130.) Zápolyait könyvének első kiadásában azzal gyanúsítja meg, hogy a „becsületére bízott” országrészben haszonlesésből késett a kötelességszerű beavatkozással; „jogállamban, rendes viszonyok közt ily csodálatos magaviseletnek komor neve van” – mondja, ki az ítéletet (148, 152.) Ezt a részt, jellemző módon, három évtized múlva ki kell hagynia az új kiadásból, mert időközben kiderült, hogy a vajda hivatalosan távol volt. Azt azonban mégsem tudja megállni, hogy meghagyja a következő, ugyan-csak Zápolyainak szóló célzást: „Csak együgyü nép csodálhat oly embereket – mondja Rousseau –, kik a nemzeti szabadság védelmének ürügye alatt őt kölcsönösen (?) elárulják, elnyomják és meglopják, hogy önzüket, kényelemszeretüket kielégítsék s örökös tétlenségben a szerencsétlenek millióinak verejtékéből és véréből táplálkozzanak.” (207. ill. 512–13.) Egyedül Hunyadi az, aki a nemesség oldalán elismerésben részesül, azért, mert 1450-ben „osztálykülönbség nélküli” búcsút kért a pápától. „Magyarország minden más európai országot megelőzőt volna demokratikus fellegőségében, ha ez a törvénykönyvbe is bejuthat” – interpretálja Márki merészen ezt az akciót, majd meglepő logikával így folytatja: „A mai demokrácia eltűrné-e, hogy a loggiákban lakó nagyúri családot csak egy függöny válassza el a terem alsó részében nyüzsgő sokaságtól?... Valóban a hazaszeretet templomai voltak a vajdahunyadihoz hasonló várkastélyok, hová... szolgáló jobbágyok hajadonfövel, sőt mezitláb is (!) beléphettek.” (Új kiad. 116–17.)

Ez a szinte önmagán átlendülő retorika aligha alkalmas arra, hogy Dózsáról s követőiről élethű arcképet adjon. Szabó Károly említett adatközlésében alaposan kifejtette, hogy a „gondos nyomozódás után kimondott bűn (t. i. az ifjú Dózsa által elkövetett rablás) igaz voltát... kétségbe vonni alapos okunk nem lehet... azon kor erkölcsi súlyedségének egyik legkiáltóbb bizonyítékául kell tekintenünk, hogy egy ily közönséges rablógyilkosnak ismert embert... a királyi udvar kitüntetéssel fogadott... Magyarország főpapja pedig a hatalom oly polczára emelt, melyen a maga s a nyers tömeg vad szenvedélyeinek fékét megeresztve a hazát oly ve-

szedelembe dönthesse.” (Századok 1876, 21.) Márki könyvének első kiadásában maga is megtörténtnek veszi a rablógyilkosságot; az új kiadás azonban, noha időközben újabb adat nem került elő, már csak bizonyításra váró vádról beszél, s csupán annyit enged meg, hogy a „puszta föltevés és a valószínűség látszata (!) már maga is foltot ejt Dósa becsületén.” (30.) A lázadó parasztok vezére erősen idealizálva lép elénk, romantikus hősként, aki racionális, szinte nemzetmegváltó indítékokból cselekszik s lép-ten-nyomon magasröptű, modernül hangzó gondolatokat hirdet. Dóza úgy vélte, – hangoztatja Márki – hogy „a közönyös nemességet a szabadnak született földművesekkel kellene felfrissíteni... A siker, egy életrevaló nemzet megteremtése, elég kárpótlásul szolgálna az esetleg kiontandó vérért.” (79. ill. 154.) Némileg ellentétben áll ezzel, amit más helyen mond: „Dósa Györgyöt ebben a reménytelen (!) küzdelemben követni csak halálra eltökélve lehetett.” (Új kiad. 173.) „Kedvezőbb alkalmat – folytatja – ...keresve sem lehetne találni, hogy az ügyis a nemzetközi jog durva megsértésével... egy békében élő ellenség (t. i. a pogány török) megtámadására szánt sereget egy socialis és politikai (!) forradalom eszközévé tegye.” (80. ill. 155.) Míg így hőse fellépésének messzenő céltudatosságot tulajdonít, másfelől buzgón keresi a mentséget a forradalom kilengéseire. Szerinte Dóza, amikor Csákyt és Telegdyt embertelen kegyetlenséggel kivégeztette, „bennük a főpapságnak és az arisztokrátiának sok százados dicső-körét akarta egy mozdulattal elsötétíteni a tömeg szemében... Görgey is egy Zichy életével mutatta meg a maga elhatározottságát” (126–27. ill. 232.) – teszi hozzá kissé sántító hasonlattal. „Mikor egyes eszmék divatba jönnek – finis sanctificat media... Forradalmi vezérektől nem-igen követelhetjük, hogy uralkodjanak az általuk nem teremtett, csak talán felidézett (!) helyzetet; elég, ha bele találják magukat... bár... dicséretök mindig csak egyoldalú, mert csupán az általuk fölkarolt irány részéről jövő lehet. E tekintetben tehát Dósát alig érhetné vád (!)”. (127–28., ill. részben 233.)

Ezzel szemben „Dósa legyőzői közönséges elnyomók voltak, olyanok, mint a forradalom vérbefojtóit egyaránt. Egy megcsontosodott eszme képviselői, kik a beteg testben is tartják az életet, amíg lehet (?)”. Ilyesmi tekintélyt ad nekik a sínlődő patiensnél” (?) (1. kiad. 193.) „A négy havi küzdelemnek szemmel látható eredményei („jelei” – javítja ki az új kiadásban!) csak a karók, rudak, gerendák és akasztófák lettek, melyek annyi (jellemző beszúrás az új kiadásban: „úrnak és”) felkelőnek életét oltották ki.” (204. ill. 507–8.) A lázadók egy részének kivégzésénél a „Walesi bárdokat” idézi, s Carlyle szavait a girondeiakról (!), kik a vérpadon a Marseillaise-t énekelték, (Új kiad. 388–89.) A komor vég eljött; ám az árnyék, melyet a temesvári kápolna vet, jelentheti „a multak fitymálóinak szemében a királyságnak a gögös oligarchia előtt való megalázkodását; de néhányunknak szemében azt az erőt jelenti, mellyel a törvényekre hivatkozó jobbágy a személyes szabadság elvét megvédelmezte. így fogta fel... Petőfi is, ... aki az esküszegő királyt az ártatlan áldozat véérébe akarta fojtani.” (Új kiad. 428.) Egy másik Petőfi-idézet nem valami szerencsésen jellemzi a levert parasztok helyzetét: „Fázunk és éhezünk s átlöve oldalunk, részünk minden nyomor, de szabadok (!) vagyunk.” (213. ill. 518.) A baljós képet csak a jövődönök fény sugara enyhítheti, mely a „politikailag nonszensz” tett néposztályt „rehabilitálta, sőt emancipálta.” (22. ill. 87–88.)

Idézeteinkből, melyekben a racionális magyarázat sajtáságosan végül érzelmi megnyilatkozásokkal, önmagától táru előnk parasztságtörténetünk liberális irányának minden fogyatkozása. Úgy tűnhetik fel, mintha előszeretettel tártuk volna elő gyenge oldalait; elfogulatlan szemlélő előtt azonban aligha lesz kétséges, hogy nem kipellengérezés volt a célunk, hanem okulás, hasonló hibák lehető elkerülése – s ez a szempont nem engedte a hibák elhallgatását. Ha fentebb a liberális iránnyal foglalkoztunk a legtöbbet, ez nemcsak annak a jele, hogy gyöngéi aránylag könnyebben észrevehető (mert a felületen mozgó), hanem a megbecsü-

lése is egyszersmind. Éppen Márkitól, az irány legvonzóbb s egyben lezáró alakjától.– mert *Szeberényi Lajos* jószándékú, de a történeti módszerben teljesen tájékozatlan áttekintése (A parasztság története a legrégibb időkől napjainkig, 1937) már csak gyöngé utóhang – búcsút véve, kell a meleg érdeklődést, a szociális érzéket, a spontán, nemes buzgalmat ismételten kiemelnünk. Liberális történetíróink elévülhetetlen érdeme marad, hogy addig nem látott lelkesedéssel fordultak leghasznosabb társadalmi rétegünk multja felé, állandó és megérdemelt figyelmet tudtak kelteni iránta, s szorgos munkával hatalmas anyagot hoztak napvilágra. S ha ezt egyoldalú színezéssel adták is elő – még pedig mindig a földesúr rovására, ami a róluk szóló kritikának akaratlanul is jobbágyellenes látszatot kölcsönöz –, a túláradó pátoasz, mely különben a tényektől többnyire könnyen különválasztható, rendszerint becsületes törekvésből s őszinte, benső meggyőződésből fakadt, nem pedig számítótendenciából.

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS

BAJOSAN MONDATHATNÓK EL UGYANEZT parasztságtörténelmünknek a XIX. század végén kikristályosodó új irányáról: a történelmi materializmusról. Már Márki Dósa-könyvének új kiadásába is becsúszott egy-két Jászi Oszkár-idézet („az osztályérdek szolidaritása... győzött a faji széthúzáson”, 115.), de inkább csak a teljességre törekvő bizonyágául. Úgy vélte, Jászi „teljesen megtalálta a feudalizmus lényegét abban, hogy a nagyurak katonai erőszakon alapuló magánjellegű uralmat gyakoroltak az ország valamely része fölött. A középkori Európával szemben csak azt a különbséget látja – idézi tovább Márki kritikái állásfoglalás nélkül –, hogy a magyar feudalizmus inkább pusztá rablóvilág volt, mely a politikai és gazdasági szervező munkában alig vett részt.” (105.) Figyelmeztet továbbá Márki az 1901-i szocialista kongresszus indítványára, hogy Marxnak, Lassallenak és Dózsa Györgynek „a proletárság előharcosának” emeljenek szobrot Budapesten; s az „Az Ujság” megjegyzését, hogy Dózsa szobrát „magyarnak és kiengesztelőnek kell megcsinálni, nem pedig internacionális rajongónak” – kommentár nélkül fűzi hozzá (495.), saját véleményéről tájékozatlanságban hagyva az olvasót. Ami azonban Márkinál csupán új gondolatok szorgalmas regisztrálása s mély szociális érdeklődésének naiv lecsapódása, már előzőleg programmszerű tudatossággal jelentkezik *Acsády Ignác* műveiben.

Acsády indulása sokat megmagyaráz későbbi munkásságából: hírlapirással kezdte, a „Századunk”-nak lett munkatársa, s regény- és drámakísérletek után tért át a történetíráásra. Feltűnő érzékkel fordult az anyagi kérdések kutatása felé: egyebek közt foglalkozott „Közgazdasági állapotainkkal a XVI–XVII. században” (1889), a jobbágynépesség számával a mohácsi vész után (Érték, a tört. tud. k. XIV. 1889), feldolgozta XVI. századi jobbágyadózásunk történetét (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt, 1888; Akad. Értesítő 1894 és: Két pénzügytörténeti tanulmány, II. rész 1894; Érték, a tört. tud. k. XVI. 1896 és XX. 1906), statisztikai módszerrel feltárta az 1715-i és 1720-i országos összeírás nagyértékű anyagát (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, M. Stat. Közlemények XII. 1896), majd előbb a Közgazdasági Lexikon részére (II. k. 1900), utóbb önálló, vaskos kötetben megírta „A magyar jobbágyosság történetét” (1908; új kiadás 1944). Már külső méreteiben is igen tekintélyes munkásság; valóban, mindmáig senki sem foglalkozott többet parasztnépünk multjával, mint éppen ő.

Acsády több ízben kifejtette a maga elvi álláspontját a történeti kutatás kérdésében; s e megnyilatkozásokból nemcsak a politikai történet

hegemóniájának erősödő reakciója világlik ki, hanem az is, hogy praktikus célok lebegtek a szeme előtt. „Ott, hol az állam – írja – ... a csendes mélyreható kulturtevékenység iránt is élénk érzékkel viseltetik, ... ott a történetírás sem csupán a katonai vagy diplomáciai eseményeknek, nemcsak a híres embereknek s a vezérlő elemeknek áldozta figyelmét. Ott felöleli a társadalom összes elemeit, a nép minden rétegét: az ismeretlen, a névtelen nagy tömegeket, melyek hivatása kevésbé dicsőséges, de nem kevésbé hasznos, mint az uralkodó osztályoké.” Az állami akciók története – folytatja – „nem oly közvetlen gyakorlati (!) jelentőségű, mint az egyetemes nemzeti közművelődés fejlődésének történetéé. Csak ez utóbbi öleli fel a történetírás legfontosabb, legtanulságosabb tárgyát: az egész népet, s midőn megvilágítja a multat, a jelenkor socialis és politikai jelenségeinek válik egyedül illetékes magyarázójává.” Sőt a történelem Acsády utilitarisztikus felfogásában nemcsak magyarázatot ad, de valóságos példatár a jelen számára: „a szó legszélesebb értelmében ú. n. munkás-osztályok multjának megvilágításával lesz a történetírás valóban az élet mestere. Tanulságai csupán így értékesíthetők a jelenben.” (Értek, a tört. tud. k. 3–4.)

Acsády azt is elárulja, hogy „a ködülte, sötétbe merült völgyekben” élő százezrek, a legsalsóbb néposztályok hajdani életére (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt, 207.) milyen módszer, milyen történetfelfogás deríthet világosságot. Történetünk igazi nagy problémái iránt – hangoztatja – eddig nem volt érzéke történetírásunknak; a magyar állam világtörténeti jelentőségét, igazi hivatását, mely a magyar föld polgárosításában állt, a politikai történet nem is fejtheti meg. „Nemzetivé a szó modern értelmében csak ott és azzal vált a történetírás, ahol munkájánál kereste föl az egész nemzetet.” „A társadalmi munkaszervezet alakulatának és működésének ismerete fontos a történelem minden korszakának megértése szempontjából.” A magyar „hivatal teljesítése az organizációtól, a társadalmi erők kifejlesztésétől, a nép anyagi és szellemi szükségleteinek kielégítésétől függött, mi pedig mindig az anyagi polgárosodáson, a gazdasági élet fundamentális alapján nyugodott.” Tehát a gazdaságtörténet az a stúdium, melynek „világításában egészen más képet nyerünk a magyarság hivatásáról s arról az örök emlékezetes munkáról, melyet ezer év folyamán e haza földjén végzett s a mi történelmének főtartalmát, uralmának legszilárdabb jogczimét teszi.” História-írásunk, „kitérve a gazdaságtörténeti problémák elől, kitért a magyar történelem legfontosabb eredményeinek megvilágítása elől s kifejtette előadásából a történetírásnak legfőbb tárgyát, a gazdasági életben szerepet vivő összes tényezőket, tehát a multak socialis-politikai szervezete mellett a tulajdonképeni néptömegeket, és kifejtette egyszerűs mind legfőbb tartalmát, az anyagi polgárosodás megalapítását, fejlesztését, időnként való változását. Pedig épen az a történetírás vejeje.” „Minden nagy történeti esemény mögött... szembetűnően ott lappang az eddig észre nem vett, meg nem értett, nem méltányolt gazdasági érdek, mint első sorban mozgó rugó. A népek vándorlása, a kereszties, nagy vallásháborúk (!), a hódiító hadjáratok, az egyházi mozgalmak és felekezeti küzdelmek (!), a parasztlázadások, a királyi hatalom és az oligarchia közti százados tusák első sorban gazdasági okokban, anyagi elmentétekben és tényezőkben találják igazi magyarázatukat. Csak a jelző, a lobogó volt más, ... a politikai, rendi, vallásos, felekezeti (!) takaró alatt ösztönszerűen, öntudatlanul, de tényleg gazdasági törekvések, anyagi érdekek hevitették a küzdő feleket.” (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1895, 139–43.)

LÁTNIVALÓ, MINT FESTI ALÁ Acsády sokban helyes meglátását egy mindenáron, a végletekig erőszakolt, merev és mechanikus, anyagias szemlélet: az éppen csak nevén nem nevezett történelmi materializmus. Még jobban szembetűnik ez, ha megfigyeljük: hogyan nyilatkoznak meg történetírói elvei a gyakorlatban. Nagy jobbágyságtörténetében azt ígéri, hogy „elfogulatlanul, a modern európai szaktudomány segédeszközeinek és módszereinek megfelelően” világítja meg a törvényes fejlődés menétét, a törvények gyakorlati megvalósulását s ennek hatását „az anyagi polgárosodásra”; evégből „történelmünk minden (!) kútfejét, nemcsak a nyomtatásban megjelenteket, hanem részben a levéltárakban levőket” is áttanulmányozta. Ez az önérzetes kiállítás azonban némi csorbát szenved következő szavaiban: „Igaz, hogy ez utóbbiak óriási anyagából, melynek értékesítése első sorban a helyi monographusok hivatása (!), aránylag csak keveset meríthettem... De mindenesetre belőlök is használhattam annyit, a mennyire multhatatlanul szükségem volt.” S végül: „átvizsgáltam a hozzáférhető anyag minden felhasználható (!) részét” (1. kiad. 9–10.) – teszi hozzá már egészen óvatosan. Volt oka erre a visszakozásra: az okleveles emlékeket, melyek alapján e „hőskölte-ményt” (!) állítólag írta (6.), eredetiben csak Tagányi Károly szívességéből idézi; az is megesik, hogy másodkézből merít (pl. Kazinczyna és Berzsenyinek Berzeviczy könyvére tett megjegyzéseit Grünwald Béla „Régi Magyarország”-ából) minden forrás-megjelölés nélkül; s bár kétségtelenül nagy anyagra támaszkodik (főleg saját műveire találunk sűrű utalásokat), általában a hivatkozások pongyolasága vagy teljes hiánya lépten-nyomon feltűnik a pozitivisták és Márki precizitásától elkényeztetet olvasónak. Nem állunk jobban az „európai szaktudomány segédeszközeivel” sem: egy-két német munkát idéz ugyan (ezek azonban a gazdaságtörténet körébe vágnak), ám azokról a kutatásokról már nincs tudomása, melyek a századfordulón a majorsági üzem kialakulásának roppant jelentőségére s vele együtt a parasztsors rosszabbodására vetettek világosságot. Hogy ebben a tekintetben mennyire a sötétben tapogatózik, arra jellemző, hogy a majorsági földek bérbeadását – ami a súlyos robotkövetelések feladását jelentette – a jobbágyot kihasználó üzérkedésnek tekinti a földesúr részéről. (173.)

Ami pedig az elfogulatlanságot s a modern, európai módszereket illeti, sok haladást ebben a tekintetben sem látunk. Sőt! Acsády részben az ismert liberális frazeológiát szajkózza, részben megtoldja azt vaskos szocialista kiszólásokkal. A sokszínű, változó életet mechanikusan szimplifikálva, két, egymástól mély és áthidalhatatlan szakadékkal elválasztott, mereven szembenálló világot lát a földesurakban és a jobbágyságban az egész történeten át változatlanul; ahisztorikus szemléletében kezdettől fogva homogén, zárt szervezett és öntudatos, racionális tervszerűséggel cselekvő egység mindegyik.

A „birtokos osztály” természetesen a szervezett elnyomás képviselője, mely „a munkaerő röghöz kötésében látta üdvét” (227.) s időnkint „egész meztelenségében föltárhatta igazi farkastermészetét.” (286.) „A földesúri hatalom az önkény fájának gyümölcse volt, s minden kimélet elvileg ellenkezett természetével” (286.); „az a földesúr volt az idők tipikus képviselője, aki” tömlőceit, láncait, pallosjogát „kénye-kedve szerint használta jobbágysági anyagi kizsákmányolására s erkölcsi lealázására.” (245.) Mindez azonban nem elég; Acsády e komor színekkel festett földesúri önkénynek még „barbár elfajulását” (369.) is ismeri, s ennél fogva nemesi gög, lenézés, zsarolás, nyúzás, szipolyozás, kizsákmányolás, irgalmatlan kiaknázás – valóságos szó-arsenál – sűrűn szerepel könyvében – természetesen az ilyen általánosításokhoz szükséges elegendő bizonyító adat nélkül. „Úr és munkás mint isten egész külön teremtményei állnak tehát szemben egy-

mással s az úr fensőbb lénynek képzelte magát, kit jobbágya irányában sem isteni, sem emberi törvény nem kötelez s kivel szemben jogtalanságba soha sem eshet, bármennyire lábbal tapodja a vallás, az erkölcs és a köz-törvény parancsait.” (246.)

Amilyen sötét és értéljes vonásokkal rajzolódik elének a „szervezett osztályuralom” lelki habitusa, éppoly halvány, majdnem semmitmondó a kép, melyet a jobbágyságról kapunk; szinte azt lehetne mondani: Acsády nem annyira a parasztnép, mint inkább a földesúri kizsákmányolás történetét írta meg. A jobbágyságról, a „munkás-népről”, ahogy a szocializmus mai szóhasználatának helytelen” visszavetítésével következetesen nevezi, csak annyit tud mondani jellemzésül, hogy „dolgozott lelkesen, odaadás-sal” (71.); s ha megromlott, ebben csak földesurainak romlottsága tükrözött. (185.) „Az 1514-i törvény merőben képtelenné tette a jobbágyot hivatása teljesítésére” (199.) – jelenti ki –, kiölte belőle az egyéni érdeket, ellankasztotta munkakedvét, rábírt arra, hogy a földesúr megkárosítására igyekezzék, aminek hatásai még a jobbágyság megszünthe után is érezhetők. (205) Ezt azonban *utóbb* elfelejti, s III. Károly korát úgy jellemzi, hogy „újra a munkások dalától visszhangzott az ország, s a tömeg lelkesülten... fogott nagy nemzeti hivatása teljesítéséhez.” (360., v. ö. 398.)

Kerülhet-e sor másra e kétféle magyar nép (128.): szervezett kizsákmányolók s a dolgozók tömegei, uralkodó és termelő osztályok között, mint a Marx elméletének megfelelő osztályharcra? (78.) Eleinte ugyan még a király felülvizsgálta az úr és a munkásság közti szerződéseket, s az úrbéres pörökben jogvédő, mérséklő befolyását érvényesítette – mondja (71.) merő anakronizmussal. De aztán eljött a feudális rendiség zűrzavara a maga válaszfalaival, „a kiváltságos úr a szabad népet a rabszolga színvonalára igyekezett leszorítani”; az érdek- és osztályellentét, sőt az érzelem, az erkölcs, a gondolkodás, a világfelfogás ellentéte úr és munkás közt a végtelenségig kiéleződött, aminek időnkint az állam alapjait megingató összeütközésekre kellett vezetnie. (72, 69, 131, 154, 101.) „A jobbágyok használni kezdték kardjukat az ellen is, akit mindinkább kényuroknak, vészopójuknak tekintettek...” Erre biztatta a jobbágyot a XV. századi „művelt Európa átalakuló közszelleme, honnan urai a feudalizmus kegyetlen gyakorlatát, ő ellenben az új felvilágosodás (!) tanait szívta magába.” (156.) „Az osztályellentétek a végtelenségig elfajultak”, a nemességet „a rendi gőg és elbizakodottság teljesen vakká tette a polgári munka értéke s a munkáselemek szenvedései iránt”; az úr és tisztjei túltették magukat „a vallás, a jog, az erkölcs, a józan ész minden korlátján.” (177–179.) Gyűlölségből eltiltják a jobbágyokat a vadászatot: „a vadállat – mondja merész fordulattal – hatékonyabb védelemben részesült tehát, mint a munkásember.” (183.) Már „áthidalhatatlan örvény” zárja el a jobbágyot föl-, desuratól, s ez nemcsak nem törődik amazzal, „hanem, hogy ne kelljen félnie tőle, egyre súlyosabb láncokat” rak rá; ezzel lehetetlenné teszi neki a termelő munkát, s a bűn útjaira viszi. (186.) A fortissimo még tovább erősödik, az ellentét, a gyűlölség uralkodók és dolgozók között a túrhetero-lenségig fokozódik (190.): kitör az 1514-i „forradalom”. A megtorló törvények, melyekben „a barbárság legsötétebb szelleme és minden borzalma megújult”, „helotizálták, rabszolgaságba döntötték a magyar jobbágyságot” (200, 204.); kiölték „a tömegek szívéből a ragaszkodást az államhoz, melyet immár gyilkos ellenségének (!) kellett tekintenie”, sőt azért, hogy „a tömegeket rabszujra fűzte”, erkölcsileg magát az államot is lefokozták. (199, 206.) „A kegyetlen rabszolgaság lealázó erkölcsi és kizsákmányoló gazdasági állapotában sinylett tehát a magyar jobbágyság túlnyomóan nagy része,... a külső lealacsonyítás az embert egészen állattá süllyeszti.” (261.) Az állapotok túrhetero-lenek, „nyomor, önkény, testi-lelki erőszak” nehezedik a munkásnépre; de a XVIII. századi mozgalmak jelzik, „hogy kínzás és öldöklés útján nem lehet többé a jobbágyság elnyomásából fakadó socialis bajt orvosolni (!).” (368, 374–75.) Az egyház és a földesuraság, melyek „sok millió derék munkásembert tartottak többé-kevésbé (!) súlyos rabságban”, „egyre aggasztóbb ellentétbe jutottak a munkás-tömegekkel”, s „fel kellett ismerniök helyzetök rettenetes komolyságát. A

termelő munkát” szolgáló „tömeg minden megnyilatkozásából... élettől, ifjúságtól duzzadó erő, az anyanyelvhez, a haladáshoz való mozgalom, a tavasz friss vérkeringése (!) áradt szertesztét... Ha tehát immár az állam egész hatalma is hozzá pártolna,... az új demokratikus osztály oly hatalmas erőre tehetne szert, hogy összezúzná, agyontiporná a korhadt rendiséget.” (397–399.) „A tömegek ellenállhatatlan nyomásának kitett” „földesúri osztály örökös rémületben élt jobbágysági közt,” mégis akadt közte elég, aki „lábbal tiporta” az „állatnak tekintett” jobbágy „emberi önértéket és méltóságát”; „mindenütt csupa jogtalanság”, a kiváltságosok „minél koldusabbak voltak, annál szilajabban éreztették nemesi göggyüket a paraszttal, zsidóval (!!), de éppen úgy a tanítóval és az egyházzal. Pedig ezek (!) a munkásrétegek (!) alkották a magyar nép (!) óriási többségét.” (399, 441, 401, 491, 452.) Széchenyi igyekszik először szabályozni, modernizálni (!) „a munkástömegek kizsákmányolása által megmértelyezett jogi és erkölcsi érzést” (471.); de „a tömeg rablánczainak szétterése” Kossuth „nevével van örökre összefűzve”, ő érzett igazán együtt „a munkástömegekkel¹, melyek nem akarták többé a kizsákmányolás és elnyomás uralkodó rendszerét túrni.” (493.)

Ezekhez az idézetekhez igazán nem kell kommentár; önmagukban is világosan mutatják, hogy az ilyen merev, doktriner beállítottság, a mult apriorisztikus, végtelenen elfogult szemlélete mennyire leronthatja egy nagy munkával összehordott anyag értékét és használhatóságát. Egyetlen terjedelmesebb parasztságtörténeti összefoglalásunkat az olvasó csak a legnagyobb óvatossággal veheti kezébe, mert itt már nemcsak liberális egyoldalúságokkal és könnyen kiküszöbölhető retorikával akad dolga, hanem ezenfelül újságírói felületességgel és tendenciós hibákkal, melyek annál veszedelmesebbek, mert rendszerint nehezebben felismerhetők. Acsády nem egy dologban kétségtelenül túltett a liberális irány hívein: így mindenekelőtt mozgékonyaságban, a látókör tágasságában, a jobbágy-sors többoldalú szemléletében, az igen lényeges gazdasági háttér megrajzolásában. Másrészt azonban tetézte a liberalizmus hibáit azzal, hogy erőszakkal – publicisztikai fordulatokkal, üres szólamokkal, ha kellett: nagyon is merész feltevésekkel vagy csúrt-csavart, erőltetetten racionális magyarázatokkal – a modern viszonyok alapján megszerkesztett osztályharc-elmélet Prokusztesz-ágyába gyömöszölte letűnt korok merőben más viszonyait. Jobbágy és földesúr helyenkint s időben változó viszonyát ég és föld ellentétének, két engesztelhetetlen véglet feszültségének fogta fel mindenütt és minden korra nézve azonos módon, s úgy ábrázolta, mint egy sötét, feudális-rendi kor erőszakkal létrehozott erkölcstelen intézményét. E szemléletből önként következett a rendi korszak felszámolásának: a liberális reformoknak s köztük a jobbágyfelszabadításnak fenntartás nélküli dicsőítése. Acsádynak azonban látnia kellett (amit a liberálisok, egyedül Márki és Gombos kivételével, nem akartak észrevenni), hogy a „földtehermentesítés” korántsem oldotta meg parasztságunk szociális problémáját. Érthető, ha ezen a ponton zavarba jön s a döntő kérdések fölötti gyors elsiklással, hangzatos szólamokkal és mellébeszéléssel igyekszik elújni a dolgot. „Az aggodalmak, melyeket a felszabadításhoz fűztek – jelenti ki –, egyáltalán nem váltak valóra. Sohasem élt annyi magyar e hazában (!), soha a magyar nemzeti érzés, a magyar polgárosodás szellemi és anyagi tekintetben a fejlettség ama fokán nem állt,... mint ma, két nemzedékkel a fölszabadulás után. Időközben az új munkaszervezetből új társadalmi és gazdasági bajok keletkeztek ugyan, de a közös munka és siker az egymásra utaltság tudatát egyre jobban kifejlleszté a századokon át haragvó testvér (!) néprétegek között.” (544.) Meg kell hagyni, a történelmi materializmus újabb képviselői ebben a tekintetben őszintébbek voltak, így különösen Szabó Ervin, aki a jobbágyfelszabadítás előzményeit tárgyalva, Kossuth szere-

pét és a 48-as rendezés eredményeit illetően egészen más eredményekre jutott nagy apparátussal, de hasonló doktriner beállítottsággal írt könyvében. (Társadalmi és pártharcok a 48–49-es forradalomban, bev. Jászi Oszkár, 1921.) 1848 természetesen az irány legújabb képviselői számára sem vetett véget az osztályharcnak, a tudományos jelleg hiánya azonban fölment attól, hogy műveikkel (Eörsi Béla: A magyar földműves-szegénység kialakulása, 1938; Szentmiklósy Lajos: A feudalizmus, 1942; u. az.: Az árpádkori társadalom, 1943) érdemben foglalkozzunk.

ÚJABB POZITIVISTA ÍRÓK

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS a történet végletes, csak ideálisan jót és elvetemülten gonoszát ismerő, mereven racionalista szemléletében látszólag egy volt a liberalizmussal: a rendiségben mindkettő csak sötét erőszakot látott, a földesuraságot gyűlöletes színben tüntette fel, s ennek érdekében, jobb híján, szívesen élt hatásos frázisokkal. De mekkora mégis a különbség a két szemléleti mód között! Ami az egyik, liberális oldalon csupa belső hév, nemes buzgóság, melegen érző részvét az elnyomottak iránt – a másikon rideg doktrinárság, céltudatos számítás, sivár, anyagias szemlélet. Külsőleges átvételnél jóval több azonban az, amit a történelmi materializmus a pozitívizmusnak köszönhetett: mindezekelőtt roppant adattömeget, anyagias szemléletet s általában a társadalom- és gazdaságtörténet intenzív művelését. Említettük, hogy a pozitívizmus, az individuális- esetleges politikai történettől elkülönítve, a művelődéstörténet neve alatt foglalta egybe a históriának inkább kollektív jellegű ágait, hogy a darwini evolúciós tan mintájára természettudományos törvényszerűségeket állapíthasson meg. 1896-ban még Acsády is hasonló szellemben, pozitívista módon (de nem mindig pozitívista akribiával), törvényszerűségeket megállapítását célzó statisztikai módszerrel tárta fel az 1715-i és 1720-i országos összeírás anyagát. A vérbeli pozitivisták táborában azonban ekkor már egész iskolák kezdtek alakulni a társadalomtörténet kérdéseinek vizsgálatára, így elsősorban a már említett Békefi Remig, továbbá *Erdélyi László* s a részben szintén idesorolható Marczali Henrik vezetése alatt. Erdélyi maga is tüzetesen foglalkozott árpádkori társadalmunkkal, Tagányi Károllyal heves vitát is folytatott idevégő problémákról a Történeti Szemle hasábjain, munkásságának ismertetésére azonban – csupán speciális jobbágytanulmányokról lévén szó – e helyen nem térhetünk ki. Csak „Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban” c. munkáját (1907) említjük meg, melyben a pannonhalmi apátság birtokain élő szolgánép árpádkori helyzetének példáján mutatja ki Acsády jobbágyságtörténetének nagyfokú felületességét. Nem vehetjük szemügyre a Békefi irányítása alatt készült „Művelődéstörténeti értekezések” között megjelent s az egyéb társadalomtörténeti áttekintéseket sem, csupán a XX. század első két évtizedének néhány jobbágyságtörténeti értekezését soroljuk elő. *Tarján Kristóf* királyságunk első két századának szolgánépeiről adott kevésbé tájékozott, alig használható áttekintést (A szolgáló népek, 1914). *Gáspár Mária*, mintegy Békefi említett tanulmányának folytatásaképp, a „szabad munkásosztály” kialakulásának nehéz kérdésére iparkodott megfelelni (A rabszolgaság megszűnése hazánkban, 1907), ma már ki nem elégítő módon. *Illés József*, a vegyesházi királyok korát véve szemügyre, a megalakuló jobbágyság helyzetének főként jogi „ismérveit” próbálta összegezni (Közgazdasági Szemle 1908). *Jánossy István*, a jobbágyság Mátyás-kori helyzetét szorgos kutatás alapján tárgyalva (A magyar jobbágyság Mátyás korában, 1914), elsőknek veszi figyelembe a szomszéd országok viszonyait; az „uralgó osztályt” azonban kissé mereven állítja szembe a „homogén dol-

gozó tömeggel”, s a feudalizmusban, történeti formáció helyett, hajlandó eltévelyedést látni. *Lóránd Lajos* a királyi adózás fonalán a székely jobbágyság kialakulását igyekszik nyomon követni, nem mindig világos vonalvezetéssel (A székely jobbágyság kialakulása, 1906). *Oslay Ferenc* az újkoreleji horvát jobbágyság helyzetéről adott józan, alapos feldolgozást (A horvát jobbágyság 1500–1650-ig, 1910), munkáját *Tarcsay Erzsébet* folytatta széleskörű anyaggyűjtés alapján, de meglehetősen rendszertelenül és kevesebb kritikával, itt-ott Acsády földesúr-befektető ki-szólásait visszhangozva (A jobbágyság története Horvátországban 1650–1848, 1913). Annál kevesebb az elfogultság a földesúr rovására *Éble Gábornál*, aki az ecsedi jobbágyság XVIII–XIX. századi úrbéri perének hosszadalmas menetét kísérte végig szorgalmasan (Az ecsedi százéves úrbéri per története, 1912). *Kallós Berta* szépirodalmunknak a jobbágyról szóló megnyilatkozásait gyűjtötte össze kissé kezdetleges módon, meglehetősen távol maradva a teljességtől (A jobbágyság a magyar szépirodalomban, 1914). Nagyobb jelentőségűnek a felsorolt értekezések egyike sem mondható; a liberalizmus s a materializmus színező hatását többé-kevésbé sikerül ugyan elkerülniük, de a történet bonyolult szövedékéből csak egy kis részletet ragad ki mindegyik, anélkül, hogy (dícséret a kivételnek!) tárgyát belső szempontok szerint, szervesen határolná el, s mondanivalóját annak rendje és módja szerint beépítené a magyar fejlődés egészébe s az európai háttér keretébe.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

JOBBÁGYSÁGTÖRTÉNETÜNK liberális, materialista és pozitivisták irányainak áttekintése után az első világháborút követő időkre térve át, szűkebbre kell fognunk mondanivalónkat. E kor jobbágyságtörténeti nagyobbreszt ma is élnek és dolgoznak, munkásságuk jellege sokszor még alakulóban van, lezártnak korántsem tekinthető. Semmi kétség, az utókor fog találni kivetni valót, egyoldalúságokat műveikben; ma azonban még hiányzik megítélésükhöz a kellő távlat, az áramlatok sokkal zajlóbbak, elevebbek, semhogy maradandóan rögzíteni lehetne vonásaikat. Mégis, úgy véljük, a pozitívizmuson kívül, mely, halványulva bár, ma is hat még, három fő irányontakozása figyelhető meg. Az első a szellem-történet, melynek első nyomai már *Szekfü Gyula* alapvető tanulmányában (Serviensék és familiárisok. Érték, a tört. tud. k. XXIII. 1912) felfedezhetők. Szekfü mutatott rá arra – amiről, mint láttuk, sem a liberálisok, sem a materialisták a legcsekélyebb mértékben nem akartak tudomást venni –, hogy középkori társadalmunk „szélesen kifejtett és egymásba folyó osztályokból” állt, amelyeket csak Werbőczy gyömöszölt „két skatulyába: nemességbe és jobbágyságba.” S azután a „Magyar történet” újkori kötetiben ugyancsak Szekfü adott példát arra, hogy a szellem-történet teljes fegyverzetét értékesítő szintézis, a pozitívizmus által összegyűjtött bő anyag segítségével, milyen életteli képet festhet jobbágyságunk multjáról. A másik, népiségtörténeti iránynak *Mályusz Elemér* a megalapozója; nem szakít teljesen a szellem-történeti módszerrel, de egyoldalúságot lát a nagy európai összefüggések kidomborításában, abban, hogy multunkat csupán az európai fejlődés egy részének, a nyugatról jövő szellemi hullámok továbbgyűrűzésének tekintsük. Amikor ezzel szemben népünk „öntudatlan életének és kulturális tevékenységének” kutatására ösztönöz, új indítást ad a szellemi tényezők hangsúlyozása révén háttérbe jutott jobbágyságtörténetnek is. Ugyanebben a vonatkozásban ma még át nem tekinthető lehetőségekkel biztat *Hajnal István* új utakon járó, szociológiai nevezhető irányja, mely a szellemi

tényező előtérbe állításával szemben a társadalomszerkezetre mint a fejlődés tulajdonképeni hordozójára hívja fel a figyelmet.

Ma még nehéz lenne különválasztani, hogy jobbágyságunk történetének 1918 utáni feldolgozásai közül melyik milyen irány hatását mutatja leginkább. Elégedjünk meg hát azzal, hogy általános jellemzőként kiemeljük európai tájékozódásukat, sokoldalúbb szempontjaikat s az ebből következő nagyobb, frázisoktól mindenestre mentes elfogulatlanságot. Irányok bogozása helyett próbáljuk meg inkább felvillantani a problémákat, melyek megoldására újabb történetírásunk az erejét fordította.

Jobbágyságunk kialakulásának megvilágítására *Kiss Károly Ernő* tett alapos erőfeszítést (A csongrádi reálgimn. értesítője 1932/33, 1933/34); a kérdést kissé kiszakítva tárgyalja a társadalom egészéből. Érintkezik ezzel a folyamattal iparúzó gócpontjaink kialakulása, mellyel *Lederer Emma* foglalkozott behatóan (Századok 1928). *Degré Alajos* a szolgarendűek és jobbágyok házasági korlátozásával kapcsolatban jogi kérdéseket tette vizsgálat tárgyává (Regnum 1942/43). Földesúr és jobbágy viszonyát illetően nagyértékű forrásanyagra hívta fel a figyelmet *Oszwald Arisztid* (A gödöllői premontrei gimn. évkönyve 1939/40). Ugyancsak a nagybirtokon. élő jobbágyság XV. századi életébe nyújt tanulságos bepillantást *Sinkovics István* (A magyar nagybirtok élete a XV. század elején, 1933). Középkori jobbágyságunk helyzetének sarkpontja a szabad költözés volt; a vele kapcsolódó fontos problémákra *Kring Miklós* gondolatébresztő tanulmánya hívja fel a figyelmet (Századok 1935), megoldásuk útjait is megmutatva. Sokáig e szabad költözés biztosítását olvasták ki Nagy Lajos 1351-i törvényéből; a szöveg filológiai pontosságú megállapításával *Szabó István*, parasztságtörténetünk mostani legeredményesebb kutatója adta e félreértett törvénycikk helyes értelmezését. Ugyanő tárta fel jobbágyságunk középkorvégi hanyatlásának két nagyfontosságú jelenségét is: a járványok nyomában járó pusztasodást és a terhek súlya alatt meginduló városbatódulást (Századok 1938). E folyamatok épügy előidéző okai lettek az 1514-i parasztlázadásnak, mint a XV. század végén a feltörekvő parasztbérlő-réteg jobbágyosorba szorítása, amire középkori társadalomtörténetünk mestere, *Mályusz Elemér* világított rá (Társadalomtudomány 1926, Századok 1930). Hogy a lázadást megtorló törvények korántsem mentek át mindenütt a gyakorlatba, azt a Thurzó-birtokok példáján *Berlász Jenő* mutatta ki meggyőző erővel (A Thurzó-birtokok a XVII. sz. első harmadában, 1936). Ám a törökvilág mégis nyomasztó erővel nehezedett a jobbágyra – deríti ki az adózás tárgyalása során *Juhász Lajos* (Századok 1936) –: telke elaprózódott, pusztává lett, maga sokszor szellérré sülyedt; ugyanő érdekes képet ad földesúr és jobbágyok XVII. század végi pörököséről (Domanovszky-émlékkönyv, 1937). A földesúr típusa azonban korántsem az volt, aki végsőkig kizsákmányolta jobbágyát, mint arra Gömör megyéből s a XVII–XVIII. századból számos bizonyítékot hoz *Ila Bálint* (A gömöri jobbágyság a XVII–XVIII. században az úrbérrendezésig, 1938). Az elhanyagolt erdélyi jobbágyságtörténet terén *Szabó T. Attila* tett alapos kezdeményező lépéseket (Erdélyi Múzeum 1940). Egy-egy máramarosi ill. biharmegyei uradalom jobbágyviszonyaira vonatkozólag hoz értékes adatokat 1700 tájáról *Bakács István János* ill. *Kónyi Mária* (A gr. Klebelsberg-Történetkutató Intézet évkönyve, IV. 1934.) A jobbágyra nézve előnyös szerződéses viszony XVIII. századi nagyfokú elterjedését tanulságosan világította meg *Lukács Zsófia* (A szerződéses jobbágyok helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán az úrbérrendezésig, 1937). A kezdeti állami jobbágyvédelem eszközeit és eredményeit tárja elének *Ember Győző* (A gr. Klebelsberg-Történetkutató Intézet évkönyve VI. 1936). Az úrbérrendezésnek, ez állami beavatkozás legszebb gyümölcsének indító okait már 1925-ben tisztázta *Eckhart Ferenc* és *Szabó Dezső* (Klebelsberg-émlékkönyv); utóbbi azután a Magyar Történelmi Társulatnak gr. Klebelsberg Kunó által életre hívott nagyjelentőségű Fontes-sorozatában az, úrbérrendezés megindulásának iratait tette közzé bő bevezetés kíséretében, anélkül azonban, hogy ezt a jelentős reformot az előzmények s a közép-

európai fejlődés hátterébe kellően beállította volna. (A magyarországi úrbérendezés története Mária Terézia korában, I. 1933, v. ö. Értek, a tört. tud. k. XXV. 1934). Kiadványát a bécsi államtanács idevágó tárgyalásainak ismertetésével hasznosan egészítette ki *Ember Győző* (A gr. Klebelsberg-Történetkutató Intézet évkönyve, V. 1935) és *Téglás J. Béla* (A szegedi Baross Gábor-gimnázium értesítője 1936/37). Az irtványok és visszaváltások nagy jelentőségéről – a sopronmegyei jobbágyra ill. földesúrra nézve – érdekes képet rajzol *Soós Imre* (Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében, 1941). Hogy milyen nehéz volt az erdélyi jobbágy sorsa s a rendi ellenálláson hogyan hiúsult meg ott az úrbérendezés, *Berlász Jenő* mutatta ki tanulságosan (A gr. Klebelsberg-Történetkutató Intézet évkönyve, IX. 1939 és Századok 1941.) *Vozáry Judit* a szepesi zselélek úrbérendezés-utáni helyzetét vizsgálta fel, nem a legnagyobb tájékozottsággal (Magyar Statisztikai Szemle 1938). *Bakács István János*, miután az addigi kutatások alapján a XVIII. századi paraszt helyzetéről áttekintő képet próbált rajzolni (Századok 1936), az 1791-i úrbéri bizottság munkájának megindulását követte nyomon (Domanovszky emlékkönyv, 1937); hogy miért rekedt meg a jobbágykérdés rendezésének ügye a XVIII. század végén, azt ismét *Berlász Jenő* kísérte figyelemmel (A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942). *Kérészy Zoltán* a jobbágyközségek igazgatásának kialakulására adott visszapillantást (Illés József-emlékkönyv, 1942). A jobbágytársadalom feltörekvő rétegeről, a szabadosokról *Csapodi Csaba* nyújtott az újkorra nézve összefoglaló képet (Századok 1940); a jobbágyoknak még feljebb, a nemességbe vezető útját pedig *Scabó István* helyezte éles megvilágításba (Turul 1941). A jobbágyfelszabadítás utáni korszakra vonatkozólag *Loránth Mária* a földterhermentesítés lefolyásának megismeréséhez vitt közelebb (Adatok az úrbéri kárpótás történetéhez, 1927), *Sándorffy Kamill* a székely jobbágyság felszámolásával kapcsolatos birtokjogi problémákat fejtette fel (Illés József-emlékkönyv, 1942), *Gabona Béla* a 90-es évek agrárszociális mozgalmairól adott precíz képet (A magyarországi agrármunkás-mozgalom története, 1934), *Iván János* pedig azt vizsgálta meg, hogy közvéleményünk az első világháborút megelőző évtizedekben milyen álláspontot foglalt el a földbirtokreform kérdésében. (Földbirtokreform és társadalmunk 1890–1914, 1935).

Felsorolásunk, úgy hisszük, elég beszédes képet ad arról, hogy parasztságtörténetünk mezeje valóban szorgos művelés alatt állt az elmúlt két évtizedben. Szinte több történt ezen a téren az első világháború óta, mint az előző két évszázad alatt; a kutatók népes gárdája gyürkőzött neki a feltoluló problémáknak, s alig van korszak parasztnépünk történetében, melyben számottevő mélységre ne ásott volna. Pedig csak az említett történettudományi irányok körébe tartozó tanulmányokról ejtettünk szót, mellözve az új népi irányzat szélesebb közönségnek szóló, nem céhbéli historikusok tollából származó termékeit (Féja Géza: Dózsa György, 1939; Bözödi György visszapillantása „Székely bánja” c. megérző erejű könyvében; hogy Kovács Imre merőben egyoldalú áttekintését, „Néma forradalom” c. könyvében, ne is említsük), s azokat a munkákat is, melyek módszeres történettudományos felkészültség nélkül jöttek létre (így *Bernát Gyula* egyébként igen szorgalmas tanulmányai: A magyar jobbágyfelszabadítás eszmeáramlatai, 1930; Századok 1931; Az abszolutizmus földterhermentesítése Magyarországon, 1935; Az új Magyarország agrárpolitikája, 1938; továbbá szintén nem jelentős próbálkozások: Schneller Edith: A jobbágyság társadalmi helyzete a parasztlázadások előtt, 1929; J. Zimmermann cikke, Deutsche Forschungen in Ungarn 1939; Missák Géza: A földterhermentesítés története napjainkig, 1937). De talán leginkább jellemzi parasztságtörténelmünk újabb fellendülését, hogy részletproblémák megoldásán túl már összefoglaló fejlődésképek megrajzolására vállalkozhatott, s ha kisebb terjedelemben is, mint Acsády műve, nála mindenesetre alaposabban s maradandóbb ered-

ményekkel. *Sinkovics István* és *Szabó István* a földesurat és jobbágyot egész történetünk folyamán egybefűző erős szálakra mutatott rá meggyőző erővel (Úr és paraszt a magyar élet egységében, szerk. Eckhardt Sándor, 1941). A Magyar Művelődéstörténet pompás kötetiben (II–IV. é. n.) *Domanovszky György*, *Juhász Lajos* és *Csapodi Csaba* szép, kerek jellemzéseket adhatott az egyes korok jobbágyságának sorsáról. S ugyan-csak nemrég *Szabó István*, aki már Ugocsa megye népiségtörténetéről írt úttörő munkájában hatalmas, jobbágyságtörténeti szempontból is tanulságos anyagot dolgozott fel, az újabb kutatások felhasználásával csekély terjedelemben is újszerű, pregnáns áttekintést nyújthatott a magyar parasztság történetéről (Magyar Szemle Kincsestára 8. 1940 és a Magyar föld, magyar nép c. munkában, 1943).

PARASZTSÁGTÖRTÉNETÍRÁSUNK

EDDIGI PROBLÉMÁI

VAJJON AZT JELENTI MINDEZ, hogy történetírásunk megtett minden tőle telhető parasztnépünk multjának feltárása érdekében? Bizonyára nem. De hogy a kérdésekre pontosabb választ adhassunk, vessünk még egyszer számot magunkkal, próbáljuk összegezni: milyen problémákat látott meg s iparkodott megoldani kétszázévesztendős parasztságtörténetünk? A „hogyan”, a módszer tárgyalása után vegyük szemügyre a „mit”, a téma kérdéseit is. A felvilágosodásra, mely szorosan vett iskolát nem hozott létre – hiszen képviselői közt nem fedezhető fel számottevő kapcsolat – nem szükséges bővebben kitérnünk; elégedjünk meg annak megállapításával, hogy jobbágyságunk multjából főként a felvilágosult állami jobbágyvédelem előzményei – illetőleg, ezek háttér-kontrasztjaként, a természetjoggal s a rációval ellenkező állapotok – ragadták meg figyelmüket. A romantika, mint láttuk, kiesett parasztságtörténetírásunk fejlődéséből; fogjuk össze tehát az elmúlt száz esztendő jellemvonásait.

Első pillantásra szembeszökő, hogy liberális történetíróink csaknem kizárólag a jobbágyfelkelések lefolyásának tisztázására szentelték energiáikat. Bármennyire hangoztatta is Horváth Mihály a nép „békés foglalkodásának” mint történetírói objektumnak a fontosságát, feltűnő módon maga is, követői is éppen az összeütközések feltárását tekintették fő-céljuknak. Nyilvánvaló: a liberalizmus lényegéből következett az a szemlélet, hogy a parasztlázadások nem egyebek a dicső jobbágyfelszabadítás kudarcba fült elődeinél, s csupán azért buktak el, mert az idők szavát meg nem értő, elmaradott földesurak oldalán állt a hatalom. Ebből pedig önként következett egyrészt e lázadások feltétlen erkölcsi igazolása, másrészt az a meggyőződés, hogy ezek – mindaddig, míg bennük a jobbágyság a haladott, liberális eszmék zászlóvivője lehetett, tehát leverésük pillanatáig – a parasztság multjának legmagasztosabb, igazi lényegét adó momentumai. Horváth is inkább csak a politikai történettel való ellentét kidomborítása végett s talán romantikus olvasmányok hatása alatt emlegette a népi élet békés körét, anélkül, hogy a „népiség” és a földművelés történetét illető, különben sem jelentős próbálkozásait a jobbágyságtörténet körébe vonta volna. De bizonyos, hogy szemlélete ebben a vonatkozásban is rugalmasabb volt, mint követőié, akik a liberális elveket nem *in statu nascendi*, hanem már megmerevedett formájukban tették magukévá. Ők már – K. Nagy Sándor komolyan nem vehető összefoglalását leszámítva – egyébről sem akartak tudni parasztlázadásoknál (Nagy Benjámint is tulajdonképpen csak az 1514-i felkelés előzményeit írta le), ezek lefolyását azonban lehetőleg kétszer is (Dózsa-, Péro-, Hóra-lázadás) feldolgozták. Közülük különösen Márki volt az, aki mintegy hivatásának tekintette a különböző jobbágyfelkelések adatainak ösz-

szeállítását; s második Dózsa-könyv, ez irány időbeli lezárása, tanulságosan példázza, hogy a liberalizmus történetírása problémalátásban hetven év alatt alig jutott tovább, Horváth Mihály tanulmánya óta a „pörzendülések” szűk körében topogott 1514-től megint vissza 1514-ig. Mászóval: a parasztság hosszú multjából csaknem kizárólag azokat a rövid, kritikus időszakokat ragadta ki, midőn a parasztek kavargó elégedetlensége országos és hadi eseményekben robbant ki, azaz a társadalmi feszítőerők feltörttek a politika síkjára. S Márki, az irány legfőbb képviselője, még ezt a hírhedt mozgalmat is megszemélyesítve, életrajz formájában adta elő, a kollektív feszítőerők feltárása helyett úgy ábrázolta mint egy ember: Dózsa György céltudatos katonai-politikai cselekvését. Nem kevésbé jellemző Thaly példája: a XVII–XVIII. század parasztfelkelései – mint láttuk – az ő felfogásában nem egyebek a Rákóczi-felkelés elő- és utójátékainál, tehát a társadalomtörténet jelenségei a politikai történet eseményeivé „lépnek elő.” Ha még meggondoljuk, hogy a liberális irány hívei jobbágyságunk történetének – kivált liberális szemmel – legjelentősebb eseményét, a felszabadítást nem tették részletes vizsgálat tárgyává, hanem elintézettnek vélték egy politikai aktszal, az 1848:IX–XIII. tc. megalkotásával: igazolva látjuk fentebb adott általános jellemzésünket, hogy a liberális történetírás lényegében mindvégig politikai történetírás maradt.

Érthető, ha a történelmi materializmus is előszeretettel fordult a jobbágyfelkelések felé, hiszen a lappangó osztályharc meg-megújuló kitöréseit látta bennük; nevük ennélfogva a szocialista szóhasználatban többre nem jobbágyzendülés, még kevésbé lázadás, hanem a „munkások forradalma”. De a materialisták, mint Acsády példája mutatja, ezen túlmenőleg nem kisebb buzgalommal próbálják megrajzolni ez osztályharc anyagi hátterét, összehordani és kellően tálalni a földesúri „kizsákmányolás” hatásos bizonyítékait; ennek során kivált az állami adó s az úrbéres terhek részesülnek beható figyelemben. Ennek megfelelően Acsády összefoglalása részben politikai-történeti, részben gazdaságtörténeti jellegű; a tulajdonképeni társadalomtörténeti nézőpont alig érvényesül. Jellemző e tekintetben, hogyan vonja meg Acsády a korszakok határait. Az általa fölvetett három mérföldkő – 1301, 1514, 1711 – közül csak a középső tekinthető kifejezetten társadalomtörténetinek, a másik kettő világosan mutatja a politikai történet hatását. De még inkább erre vall, hogy Acsády e fő korszakokon belül többnyire királyok szerint csoportosítja anyagát (szinte a krónikáirókra emlékeztető eljárás!), s a fejezeteket az uralkodó országzásának általános jellemzésével kezd, mintegy e politikai bevezetéssel adva meg az alaphangot.

A politikai történet szempontjai, különösen az indulásnál, a pozitivisták jobbágy-tanulmányokon is jól megfigyelhetők. A jobbágyfelkelések lefolyásának tisztázása azonban csakhamar egy-egy kiragadott – s többnyire politikai eseményekhez kapcsolódó – részletkérdés tárgyalásának, vagy egy-egy kisebb (még pedig gyakran politikai nézőpontból elhatárolt) korszak művelődéstörténeti jellegű feldolgozásának helyet. Mindkét esetben a jobbágyok jogállása, terhei, a szolgáltatások pontos adatai állanak a pozitivisták érdeklődésének középpontjában. A századforduló óta azután, a középkori források társadalom-jelölő kifejezéseinek értelmét bogozva, az irány jelentősebb képviselői a szolgáló népek rétegeinek elhatárolására is számottevő erőfeszítéseket tesznek.

A jobbágytársadalom összetétele, egyes rétegeinek mibenléte alkotja a szellemtörténeti iránynak is legfőbb problémáját; e rétegeket azonban nem önmagukban s önmagukért teszi vizsgálat tárgyává, hanem a társadalom egészébe szervesen beilleszkedő komponenseket lát bennük. E

szemlélet önként hozza magával a társadalom dinamikájának, belső hullámzásának megfigyelését. A pozitívizmus még általában véve forrás-
 adatokkal többé-kevésbé rögzíthető adottság módjára kezelte, a társadalom megállapodott, sztatikus egységének fogta fel jobbágnépünket, nem sokkal különbül, mint a materialisták vagy a liberálisok. Mindvégig élőnek, alakulónak, fejlődő organizmusnak csak a pozitivisták közül messze kimagasló Tagányi Károly kutatásai óta látjuk agrártársadalunkat; a jobbágyság egyes elemeinek emelkedését, süllyedését – kétségtelenül a bontakozó társadalomtudomány hatása alatt, melytől elválaszthatatlan Hornyánszky Gyula nagyjelentőségű munkássága – csak az első világháború óta teszi tüzetes vizsgálat tárgyává történettudományunk. Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy most már mindenestül e belső, szorosán vett társadalomhistóriai szempontok uralkodnak jobbágyságtörténeti irodalmunkban, a politikai történet nézőpontjának teljes félretételével. A paraszti megmozdulások lefolyásának rekonstruálásával, igaz, ma már nem sokat bajlódnak kutatóink, de koránt sincs hiány olyan tanulmányokban, amelyek állami akciók s beavatkozások lefolyásának tisztázását tűzték ki céljukul. Ez a jelenség részben külső okokkal: a bécsi levéltári anyag hozzáférhetővé válásával függ össze, másrészt azonban mélyen bocsátja gyökerét a szellemtörténet sajátos természetébe. A szellemi tényező kidomborítása ugyanis együtt jár azzal, hogy az irányhívei egy-egy uralkodó eszmében látják a különböző korszak fő jellemvonását. E korformáló eszmék fölülről terjedtek lefelé, s ha egyáltalán eljutottak a paraszti rétegekig, hatásuk a nép körében csak nagy ügyelbajjal ragadható meg; az uralkodó eszmék szerepének kidomborítására tehát jobbágyvonatkozásban is mindenekelőtt a felső rétegek s még inkább az állam sorsát irányító tényezők állásfoglalása nyújt megfelelő alkalmat. Nyilvánvaló azonban: annak előadása pl., hogy a bécsi udvar jobbágyvédő akciói az egyes hatóságok retortáin át milyen viszontagságokon mentek keresztül, önmagában véve nem a jobbágyság, hanem az állami jobbágypolitika története – hiszen az intéző körökre jellemző s nem a jobbágyokra –: tehát lényegében politikai történetírás.

A TOVÁBBFEJLŐDÉS ÚTJA

KORÁNTSEM AKARJUK AZT ÁLLÍTANI, hogy a politikai történet szemponjait és jelenségeit, mint oda nem tartozókat, ki kell rekesztenünk parasztnépünk multjának tárgyalásából. Nem vitás, hogy a politikai történet ezer szál fűzte jobbágyságunk sorsához mindenkor; a mult egyetlen élő, szerves egészet alkotott, s ennél fogva egyes részei ma sem szakíthatók el egymástól erőszak nélkül. Bizonyos az is, hogy a parasztlázadások éppolyan fontos momentumai jobbágyságtörténetünknek, akár a törvényes intézkedések vagy egyéb állami akciók, s nélkülük nem ismerhetnők meg az utat, melyen falusi népünk eljutott mai állapotáig. De milyen szegényes lenne parasztságtörténetünk, ha egyebet sem tudna elénk tárni azoknál a momentumoknál, melyekben a jobbágyság ügye politikummá lett, s a parasztsors hullámzása az országos politika szintjéig csapott fel!

Ne felülről, az udvar s a magas hatóságok szemszögéből tekintsünk le jobbágnépünk hajdani életére. Torzítástól mentes, valóság-hű képet csak akkor kaphatunk róla, ha alulról, önnön mélyéből próbáljuk újra felépíteni. Nem kívülről, idegenből: a politikai történetből, hanem önnön magából vett, benső, társadalomtörténeti szempontokkal kell közelednünk a letűnt paraszti sors megértése felé. Láttuk a mélyreható különbséget a politikai események individuális-esetleges jellege s a társadalmi folyamatok kollektív-konstans természete között; hogyan is szabhatna hát

irányt egyik a másiknak e két annyira különböző diszciplína közül? Lásuk be: parasztlázadások kétes dicsőségénél hívebben tükrözik a parasztsors lényegét, s az egész nemzet története szempontjából is hasonlíthatatlanul fontosabbak jobbágnépünk dolgos hétköznapjai. Ezek feltárása az elsődrendű feladat, ezek tükrében tárul fel a paraszti életforma igazi értelme. Ne keressük mindenáron a lázadó dacos vonásokat parasztnépünk arculatán, ne tulajdonítsunk lépten-nyomon hangzatos, országos szerepet neki; mélyedjünk el inkább hűséges országépítő munkájába, csöndes, egyszerű életébe. Nincs az a forradalom, melynek süvöltése hallhatatlanná tehetné a falusi ember kitartó erőfeszítését, irracionális mélységekben gyökerező, szerves közösségi életfolyamatait. A szociális reformer mesterkéltsé, büszke attitűdje, melyben Dózsa s követői lépnek elénk, hogyan is tárhatná elénk a paraszti lét igazi gyökerét, hagyományokon örökődő, konzervatív természetét? Parasztságtörténelmünk régibb iskoláinak nem volt érzéke hozzá, hogy ilyen sztatikus, állapotszerű vonásokat méltányoljon: ellenkezett ez a liberálisok forradalmi, felvilágosultak s pozitivisták haladási, materialisták katasztrófa-elméletével egyaránt. S ami főként a liberalizmus híveire jellemző: a kollektív mélykultúra kutatásánál sokkal könnyebbnek mutatkozott a nagy jobbágy-megmozdulások megszemélyesítése, hogy ily módon a politikai történetírásban szokásos individualizáló-racionális fejlődésmagyarázat kaptafájára lehessen húzni azt, ami valójában tudattalan, organikus bontakozás eredménye. Nem vitás azonban, hogy a politikai szempontok és vonatkozások kidomborítása a kutatás kezdetleges fokának felel meg: a jobbágyságtörténetírás gyermekkorának maradványa, azé az időszaké, mikor társadalomtörténelmünk, lassan kibontakozva a politikai történetírás egészéből, még ennek gyámsága alatt élt, minden lépésénél ennek karjára támaszkodott.

De úgy véljük, az sem fejezi ki parasztnépünk multjának legbenső lényegét, ha a kutatás a jobbágy állami és földesúri terheinek pontos megállapításában látja legfőbb feladatát. Hogy mit fizetett a paraszt, mivel adózott – pénzben, terményben, munkában – az államnak, a megyének és földesúrnak, önmagában véve nem lehet hű tükre helyzetének; csak úgy ítéltethjük meg terheinek igazi súlyát, ha feltárjuk életének pozitív oldalát is, ha azt is fürkésszük: miből teremtette mindezt elő, milyen eredményt hozott munkája, gazdasága. Földesúr és jobbágy jogviszonyának mindenáron való elemeztetése, csakúgy, mint a paraszti rétegek jogállásának pontos rögzítésére való törekvés a jogi szempont túltengésének a jele s ismét csak kézdeti stádiumra utal: arra az időre, mikor a gazdaságtörténelem, a társadalomtörténetírás ikertestvére, még a jogtörténelemnek volt mellékhajtása, s ennek védőszárnyai alatt vágott neki feladatai teljesítésének. Kétségtelen azonban, hogy a jogi momentumok gyakori kiemelésének a tudománytörténeti indítékokon túl más, parasztságtörténetünk forrásainak természetében rejlő okai is vannak. Ismeretes, hogy az írásbeliséget eredetileg jogi szükséglet hívta életre, okleveles emlékeink hosszú időn át csaknem kizárólag jogi bizonyágként keletkeztek, s ennél fogva jobbágyságtörténetünk írásos dokumentumai is nagyrészt jogi tényeket vagy kívánalmakat rögzítenek. De ezek is leginkább a földesuraságnak köszönhetik létrejöttüket, hiszen a parasztság – saját kárára! – sohasem tudott számottevő szervezeteket kiépíteni, melyek működésük során írásos emlékeket örökíthettek volna ránk. Vegyük még ehhez azt, amit bevezetőül a közösségi életfolyamatok szokásszerű, alig változó, amorf és anonym jellegéről, a parasztnép szűkszavúságáról, csekély kifejezőképességéről s az írásbeliség ottani elenyésző szerepéről mondtunk: s gondolkodóba kell esnünk parasztságtörténetírásunk fejlődési lehetőségei felől.

MÉGSEM HISSZÜK, hogy parasztságtörténelmünknek le kelljen mondania arról, hogy tovább lásson jobbágyzendüléseknél, állami akcióknál, a falusi nép helyzetének jogi momentumainál, vagy akár a társadalmi rétegződés alakulásánál. Marad még egynéhány eszközünk arra, hogy megragad hassuk, ami ezek mögött van, hogy megkíséreljük felidézni parasztnépünk hajdani életét a maga teljességében. Ott vannak mindenekelőtt az országos jellegű adó-, dézsma-, népességösszeírások. Hogy milyen értékes anyag rejlik bennük, bőven megmutatta *Tagányi Károly* a földközösség történetéről írt mesteri tanulmányában (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1894), mely egy egész elsüllyedt világot tár az ámuló olvasó elé. Aligha túlozunk, ha ezt a munkát – bár gazdaságtörténelemnek íródott s nem mentes bizonyos pozitívista törvényszerűség-kereséstől – parasztságtörténetírásunk mindmáig legkitűnőbb termékének tekintjük. Vitathatatlan: Tagányi olyan mélyre hatolt népünk hajdani életébe, mint sem előtte, sem utána senki más; s tanulmánya ismét arra figyelmeztet, hogy a társadalmi jelenségekkel legközelebből rokon gazdasági folyamatok oldaláról közelíthetjük meg leginkább a paraszti mult legbenső lényegét. Jellemző, hogy kortársai távolról sem ismerték fel Tagányi munkájának jelentőségét; Márki, mint láttuk, csak odavetve idézte, Acsády is elégnek tartotta nyolc sorban megemlékezni róla jobbágyságtörténetében. Érthető, ha a liberalizmusnak nem volt érzéke közösségi intézmények iránt, melyektől éppen megszabadítani vélte parasztságunkat; nem nagyon illettek azok a történelmi materializmus rendszerébe sem, hiszen okkal-móddal sem a kizsákmányolás, sem az osztályharc kategóriájába nem voltak besorolhatók. Mégis meg kell lepődnünk azon, hogy az anyagi jelenségek iránt nagy érzéket mutató Acsády ily könnyedén átsiklott a lényeg: a paraszti gazdálkodás s az általa sokat emlegetett munkaszervezet döntő kérdései fölött. Megfigyelhetjük azonban, hogy Acsády tulajdonképp csak az általános gazdasági keretet vonja meg jobbágyságtörténetében, s nem a paraszti gazdálkodásra fordítja figyelmét; röviden csak a népesség és a megművelt terület összegezését veszi át saját nagy feldolgozásából is, az 1715-i és 1720-i országos összeírásnak sok más értékes tanulással szolgáló anyagából – pedig éppen ez adta a kiinduló pontot Tagányi alapvető tanulmányához.

Az általános összeírások feldolgozása azonban önmagában nem lehet elegendő, hiszen csupán keresztmetszeteket ad s nem genetikus fejlődésvonalat. A hosszanti, szerves kibontakozás követésére csak modern, módszeres felkészültségű helytörténeti kutatás vállalkozhat, olyan, amely a *Mályusz Elemértől* húsz évvel ezelőtt körülírt programot (Századok 1924) teszi a magáévá. Ebbe a keretbe tartozik mindenképp a kisebb-nagyobb uradalmak hajdani életéről ránkmaradt forrásanyag szakszerű feldolgozása. Említettük, hogy a földesuraság termelte ki a jobbágyságtörténetére vonatkozó írásos emlékekanyag legszámtottevőbb részét; tehát a kutatásra az egyes, főként nagyuradalmak levéltárai nyújtanak legtöbb lehetőséget. De nem kevésbé fontos, hogy a hajdani nagybirtok a földesúrtól függő szerves gazdasági és társadalmi egységet alkotott, s így a parasztság sorsa itt a maga teljes életösszefüggésében tárul elénk. Eppen ez ad parasztságtörténeti vonatkozásban is rendkívüli jelentőséget a *Domanovszky Sándortól* létrehozott „Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez” c. sorozatnak. Ebben a XVI. századra nézve *Komoróczy György* (Nádasdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása, 1932) a dunántúli nagybirtokon élő jobbágyság helyzetének felvázolásával próbálkozott meg; a XVIII. század első felét illetően *Csapodi Csaba* (Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása, 1933) ugyancsak egy dunántúli, *Ravasz János* (A sárospataki uradalom gaz-

dálkodása, 1938) pedig egy felső-tiszamenti uradalom jobbágnépéről adott áttekintést; a XVIII. század második feléből *Gerendás Ernő* (Az esztergomi főkáptalan garamszentbenedeki birtokkerülete, 1934) egy felvidéki egyházi birtok jobbágyviszonyait vette szemügyre; e sorok írója pedig (A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, 1933) a XVIII. század közepétől a XIX. század elejéig követte nyomon egy pestkörnyéki uradalom parasztnépét, figyelemmel ennek gazdálkodására, közösségi berendezkedésére, életmódjára s az erősebb-gyengébb szálakra, melyek földesurához fűzték. E tanulmány sorozat eredményeihez – melyekről *Domanovszky Sándor* adott (Zur Geschichte der Gutsherrschaft in Ungarn, Wirtschaft und Kultur, Dopsch-Festschrift 1938) új meglátásokban bővelkedő, európai horizontú összefoglalást – szervesen csatlakoznak *Holub József* (Egy dunántúli nagybirtok élete, 1943) megállapításai a veszprémi püspökség középkorvégi birtokain s *Bojt Lajos* kutatásai (A fejérvári örkanonokság birtokának története, 1935) egy XVIII. századi somogyegyei egyházi nagybirtokon élő jobbágnépről.

A parasztságtörténet helytörténeti jellegű kutatása azonban nem állhat meg az egyes uradalmak határán: tovább kell hatolnia a paraszti munka tulajdonképeni színterére, az egyes községek életének genetikusan ábrázolásáig. S ehhez fel kell használnia minden forrásanyagot, ami csak keze ügyébe kerülhet. Mindenekelőtt persze a községben fennmaradt írásos emlékeket: a jegyzőkönyvek pl., mint azt *Kring Miklós* mutatta meg (Szentpétery-emlékkönyv, 1938), kellő módszerességgel kiaknázva, élénk fényt vetnek nagyobb községeink hajdani igazgatására, sőt segítségével igen elevenen tárul elénk alföldi parasztvárosaink egész elsüllyedt élete (ld. *Majlát Jolán*: Egy alföldi civis-város kialakulása, 1943; *Márkus István*: Kertek és tanyák Nagyörösön a XVII–XVIII. sz.-ban, 1943; és kettejük cikkét, Századok 1943). De kutatnunk kell azt is, ami nem rögződött meg írásban: így a jogszokásokat; ezen a téren, óriási apparátussal, ismét *Tagányi Károly* rakta le az alapokat (A hazai élő jogszokások gyűjtéséről, 1919 és németül: Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn, 1922); kezdeményező munkája újabban *Papp László* tanulmányában (Kiskunhalas népi jogélete, 1941) éltet gyümölcsöt. Sok értékes anyagot nyújthat a parasztságtörténet kutatójának a néprajz is, ha időben, genetikusan rögzíteni tudja anyagát; e tekintetben elég, ha *Györffy István* sokrétű és nagyjelentőségű kutatásaira utalunk. Ugyancsak Györffynek köszönhetjük egyebek között a Mályusztól sürgött településtörténeti módszer sikeres felhasználását alföldi parasztvárosaink településformájának vizsgálatában (Az alföldi kertes városok, 1926; Hajduböszörmény települése, 1927; Magyar falu, magyar ház, 1943; ld. még Földrajzi Közlemények 1937; v. ö. *Szabó István*, Föld és Ember 1929, *Papp László*: A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása, 1936 és Néprajzi Értesítő, 1940, *Szabó Kálmán*: Kecskeméti tanyák, 1936. *Mendöl Tibor*, Földrajzi Közlemények 1939 és Magyar Művelődéstörténet, IV. k., *Erdei Ferenc*, Magyar tanyák, 1942 és Márkus i. m.) Értékes útbaigazításokat adhat a falu hajdani képének, építkezésének, a parasztház belső tagozódásának és berendezésének megismerésére a régészet is, mint azt *Papp László* (Néprajzi Értesítő 1931), *Szabó Kálmán* (Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei, 1938) és *Domanovszky György* (Magyar Művelődéstörténet, II. k.) mélyre világító kutatásai bizonyítják. De túl a falu- és házformákon, ott van utolsó a paraszti hajdani életének még egy emléke: maga a föld, melyben századok folyamán mélyen bevésođtek verejtékes munkájának nyomai, a faluhatár, melyet nyers és barátságatlan természeti környezetből ő formált kultúrtájjá. A dülőnevek s a régi dülőtérképek ma is őrzik ennek a földben akkumulált erőfeszítés-

nek emlékét, csak érteni kell hozzá, hogy vallomásra bírjuk őket. Ideje lenne, hogy ez a kutatási módszer nálunk is követőkre találjon, hiszen az a békés kultúrunk, mely, a faluhatár hajdani képéről ma is biztatóan sugárzik felénk, parasztnépünk évezredek multjának legfőbb tartalma, hivatásának igazi értelme.

JOBBÁGYSÁGTÖRTÉNELMÜNK, két évszázados fejlődés után, immár nem mehet el közönyösen e nagy bőséggel tárolt feladatok és kutatómódszerek mellett. Úgy hisszük, társadalomtörténelmünknek általában ki kell törnie mai szűk köréből, kiterjesztve vizsgálódását mindarra, ami kollektív jelenség, ami az individuális, elsősorban a politikai történet körébe nem vonható, hiszen a társadalmi folyamatok erőszaktétel nélkül nem győmszölhetőek a jog- vagy oktatástörténelemhez hasonló részdiszciplína keretei közé. Parasztságtörténelmünk is csak akkor válik a magyar falusi nép multjának igazi megelevenítőjévé, ha – túl politikai vonatkozásokon, jogi tényeken, társadalmi rétegződésen – magába öleli a kollektív mélykultúrát, letűnt századok paraszti életét a maga teljességében.

WELLMANN IMRE

JEGYZET. Tanulmányunk bevezető részének megírásában a következő munkáknak vettük hasznát: *Kornis Gyula*: Történetfilozófia, 1924; *A. Vierkandt*: Familie, Volk und Staat, 1936; *Dékány István*: A történettudomány módszertana, 1925; u. az. Gazdaság- és társadalomtörténet. (A magyar történetírás új útjai, szerk. Hóman Bálint, 1931); *Szekfü Gyula*: A politikai történetírás (uo.); *Hóman Bálint*: A történetírás útja (uo.). Az irracionális tényező jelentősége, általában a szokásszerű fejlődés s a paraszti életforma lényegének felismerése tekintetében alapvetők *Hajnal István* tanulmányai (ld. Károlyi Árpád-émlékkönyv 1933, Klebelsberg-émlékkönyv 1933, Századok 1939 és 1942, Városi Szemle 27. évf.; Az újkor története, 1936 stb.). – Az európai történetírás fejlődésére nézve ld.: *E. Fueter*: Geschichte der neueren Historiographie, 1936, továbbá Hóman i. tanulmányát. – A magyar parasztságtörténeti irodalom összegyűjtése, irányainak megállapítása és kritikája tekintetében csaknem teljesen töretlen úton kellett járnunk; így mondanivalónk magukon a szövegben felsorolt munkákon épül. Kielégítő történeti bibliográfia híján bizonyára vannak hézagok seregszemlénkben; kétségtelen, annak is megvan a maga hátránya, hogy a speciális parasztságtörténeti tanulmányokra kellett korlátoznunk előadásunkat – a szélesebb körre terjeszkedés azonban (társadalomtörténeti munkákra általában s az átfogó feldolgozások jobbágyvonatkozásaira) sokatmarkolással lett volna egyértelmű s a pártatlanság veszélyével fenyegetne. Történetírásunk részletes története ugyancsak feldolgozatlan. Flegler Sándor jó hetven évvel ezelőtt írt áttekintése (A magyar történetírás története, 1877) ma már természetesen nem igazíthat útba; Hóman i. tanulmánya (mely Márkit pl. a pozitivisták közé sorolja), *Baráth Tibor* könyve (L'histoire en Hongrie 1867–1935, 1936) s a pozitivismust illetően *Thienemann Tivadar* és *Nagy József* jellemzései (Minerva 1922, 1926) pedig, kitérőt céljuknak megfelelően, csak általánosságban adhatnak irányítást, s nem a parasztságtörténelemre nézve. A XIX. század-eleji irodalomnak legújabb, részletes feldolgozása (*Lékai Lajos*: A magyar történetírás története 1790–1830, 1943) tudomást sem vesz Pfahlerről. Gazdaság- és társadalomtörténetírásunk újabb fejlődését illetően úttörő jelentőségű *Kring Miklós* lengyelnyelvű tanulmánya (Wegierska historiografia spoleczno-gospodarza w ostatnich 25 latach, 1937); a legutóbbi száz esztendőről nemrég adott kronológikus, évtizedek szerint haladó áttekintésnek (*Berlász Jenő*, Közgazdasági Szemle 1943 nov.-dec.) természetesen nem is célja, hogy parasztságtörténetírásunk fejlődéséről teljességre törekvő, kerek képet adjon.

MAGYAR FIGYELŐ

AZ EGYSÉG KÖRÜL

A NEMZETI EGYSÉG megteremtésének követelése Gömbös Gyula programbeszédei óta jött divatba politikai életünkben s egy évtizeden át olyan sűrűn hangoztatták, – rendszerint anélkül, hogy valódi tartalmát megjelölték volna – hogy már-már a politikai frázisok szokott sorsára jutott: unottá és értelmetlenné vált. A nehéz idők jele, hogy az elmúlt két hónapban mégis ez a kérdés került az érdeklődés előterébe. Az egységről cikkezett a napisajtó, az egység megvalósítását sürgették a politikai tényezők, s így a magyar társadalom szinte értetlenül és tanács-talanul nézte, hogy a politikai egység nem tud létrejönni, sőt a jobboldali táborban az ellentétek egyre éleződnek, az egymás elleni harc erősödik, s a sajtó mind nyiltabban panaszskodik a pártok önzésére és kizárólagos hatalmi törekvéseire.

Kivételes időkben kivételes magatartásra van szükség. Jogos tehát a közvéleménynek az a követelése, hogy e mostani válságosra fordult történelmi időszakban a pártok függesszék fel egymás elleni harcaikat, tegyenek félre minden egyoldalú pártszempontot és mutassanak példát a fegyelmezettségre és az áldozathozatalra. A politikai ellentétek félretétele és a pártok közötti bizalom megteremtése valóban az idők által felállított követelmény. De mégis kérdenünk kell: vajjon *a pártok egyesítése* révén létrejön-e az, amiért a pártok együttműködése szükséges: *a nemzet egysége*? Vajjon a nemzeti egységet, amelynek lényegét az azonos történelmi célok, nemzeti érdekek, szociális kívánalmak, műveltségi eszmények és érzelmi vonzódások találkozása határozza meg, formaságok útján létre lehet-e hozni, deklarációk szép szavai elégségesek-e ahhoz, aminek a nemzet közgondolkozásában kell megvalósulnia?

HA A PÁRTOKBAN nem csupán érdekszövetséget látunk, hanem a nemzet politikai gondolkozásának kifejezőit is, akkor nyilvánvaló, hogy azoknak egybeolvasztása vagy megsemmisítése semmikép sem lehet cél, mert ez egyfelől a nemzet széles rétegeinek politikai érdeklődését és a politikai véleménynyilvánítás lehetőségeit fojtaná meg, másfelől a politikai programok feladását követelné, elvek cserbenhagyását kívánná, olyan változásokat, amelyek sem nem kívánatosak, sem nem lehetségesek. T. i. nem kívánatos a nemzeti társadalom politikai érdeklődésének elfojtása, mert ez könnyen ártalmas passzivitást eredményezhet, és nem lehetséges a politikai elvek uniformizálása. Az utóbbira ésszerűleg nincs is semmi szükség, mert *a különbségek nem az alapvető kérdésekben mutatkoznak, hanem a nemzeti élet elrendezésének módszereivel kapcsolatban*. A történelmi magyar célok szolgálatában megvan az egyetértés, csak akkor lépnek elő a különbségek, ha a szociális kérdés megoldásáról, az alkotmányról, a telepítésügről vagy nevelési rendszerünkről van szó. Ezek azok a kérdések, amelyekkel kapcsolatban a pártok más-más állásponton vannak és élni kívánnak a szabad kritika jogával, mert felfogásuk szerint: csak a különböző vélemények szintézise, az egymást ellensúlyozó és kiegészítő politikai felfogások együtt adják az egész nemzet politikai akaratát.

Az „*egyformaság*” erőszakolása nem a nemzet érdekében való, mert éppen a nemzet akaratát kifejező *politikai szintézis* kialakulását veszélyezteti. A nemzet egységét inkább szolgálja az, hogyha *a pártok félreteszik elfogultságaikat, önzésüket és kölcsönösen áldozatot hozva megteremtik maguk között a szükséges fegyelmet és összhangot.* Nézetünk szerint létrehozható, sőt létre is hozandó a háború tartamára *a pártok közötti fegyverszünet.* Az ugyanis senki sem tagadhatja, hogy először a nemzet életét kell biztosítani és csak azután folytathatunk vitákat a nemzeti élet elrendezése felől.

A politikai *Treuga Dei* sohasem volt időszerűbb, mint napjainkban. Ez jelenti a politikai erők összefogását anélkül, hogy a politikustól elveinek és meggyőződésének feladatát kívánna, azt, amire jellemes ember amúgy sem kapható. Ez jelenti a politikai szintézis kibontakozását anélkül, hogy válságba sodorná az elvhű embert, ki meggyőződését sem a hatalom, sem a többség kívánsága szerint fel nem áldozhatja, amint a katona sem lehet hűtlen a megtépett zászlóhoz. Ez számol azzal, hogy a politikus számára a helyes utat saját lelkiismerete jelöli ki s erről az útról semmiféle érdek, semmiféle kényszer le nem térítheti, mert ha a politikus arra kényszerülne, hogy elveit feladásával a politikai konjunkturák változásának megfelelően változtassa az álláspontját, a politikai élet tökéletesen elsekélyesedne s a politikai élettől a nemzetnek éppen legkiválóbb fiai fordulnának el. Tehát együttműködés kell és nem uniformizálás. Haszon úgy sem származna az ellentétes nézetű politikusok egy keretbe való tömörítéséből: az egy keretben egymás tevékenységét csak paralizálnák s az így létrehozott egységből sem politikai tettek, sem a nemzet számára erő nem születnék.

A FELADAT elsősorban az egységben mutatkozó erő megteremtése s így a pártok magatartása is csak abból a szempontból jelentős, hogy ezt az erőt és általa az egészségesebb jövőt mennyiben szolgálják vagy szolgálhatják. Mert a nemzetnek függetlenségéhez, történeti küldetéséhez való jogát csak a nemzet ereje biztosíthatja. Ez az erő pedig nem anynyira a fórumon születik meg, mint inkább a nemzeti lélekben, a gondolkodás, a magatartás és a célok azonosságából.

Ebben az értelemben az egységet nem csupán a pártok torzskodása veszélyezteti. Bár vitathatatlan, hogy a pártoskodás, a mohó hatalomvágy, a kizárólagosságra való törekvés, a pártszempontoknak jutalmazás, vagy bosszú formájában való érvényesítése mind útjában állanak az egység kialakulásának és ezzel a nemzet maximális erő kifejtésének, amelyhez minden magyar szellemi és anyagi érték mozgósítása és munkába állítása elengedhetetlenül szükséges. *A nemzet életének süllývedésére vall, ha elfogultság, végzetesen egyoldalú szemlélet és az ítélőképeség hiánya miatt magyar értékek mennek veszendőbe. E jelenségek nyomán támadó meghasonlás, elégedetlenség befelé a nemzeti összhang minden-nél fontosabb követelményét veszélyezteti és kifelé gyengíti a helyállást.*

Vannak azonban a nemzet életében más és nem kevésbé veszélyes feszültségek és ellentétek is, amelyekkel szembe kell néznie annak, aki az egység megteremtését szorgalmazza. Az egyes társadalmi rétegek közötti bizalmatlanság, nagy tömegek igazságtalan szociális helyzete, a falu és város közötti távolság, a magyar műveltség kettőssége, az egyén és a társadalom közötti viszony megbomlása mind akadályai az igazi egység megvalósulásának. Ezekkel a tényezőkkel a magyar tudomány és közírás sokat foglalkozott, mi ezúttal csak kettőre akarunk rámutatni: *az állam és társadalom közötti konszenzus kérdésre és a vezetőréteg szellemiségében, gondolkodásában mutatkozó zavarokra.*

A HÁBORÚ arra kényszerít minden társadalmat, hogy keresse a számára legjobban megfelelő életrendszert, hogy megvizsgálja belső szerkezetének alapkérdéseit és kutassa a népi erők kibontakozásának módjait. Olyan államrendszert kell megteremteni, amelyben megfogantasson a legmagasabbrendű emberi és nemzeti élet, s melyben a társadalom minden létege élete kiteljesedésének legnagyobb lehetőségét látja. Fel kell oldani az állam és a társadalom közötti ellentétet, hiszen a hatalomnak egyetlen támasza a közte és a nép széles rétegei közt meglévő összhang. Enélkül lehet adminisztrálni, de eredménnyel nem lehet egy nemzet létharcát irányítani. *Azon hell tehát lenni, hogy a társadalom minden rétege át legyen hatva attól a tudattól, hogy az állam az ő állama, annak rendje az ő rendje, politikája az ő életérdekeinek kifejezője, s így önként, belső győződésből vállaljon minden áldozatot annak megtartásáért.* Öntudatos, a nemzet ügyét a maga ügyének érző társadalom és a nemzet arcát, lelki jegyeit tükröző államvezetés nélkül igazi egység nem valósulhat meg sehol. Szükséges ezért a társadalomnak ilyen irányban való nevelése – elsősorban a nemzeti kultúra egységét építő erejére gondolunk – de olyannak kell lennie az egész állami berendezkedésnek s úgy kell működnie az állami gépezetnek, hogy azt a társadalom minden rétege a magáénak érezze s meg legyen arról győződve, hogy ebben az államrendszerben vele igazságtalanság nem történhetik. Világos és érthető jogszabályok, gyors és egyszerű igazgatási eljárások, pártatlan és emberséges tisztviselők természetesen elengedhetetlenek, de különös jelentősége van minden olyan intézménynek is, amely a társadalmi szolidaritás kialakításához vezet, mert enélkül az állam belső megerősödése lehetetlen. S ha elfogadjuk azt, hogy Európa szellemi gazdagságát, történelmének dinamizmusát az erős földrajzi tagoltságon kívül elsősorban az itt élő népek változatos, egymástól különböző szellemiségének köszönheti, akkor azt sem tagadhatjuk, hogy egy országon belül is hasonló jelentősége van a különböző színeknek, a táji jellegzetességek folytán kialakult különbségeknek, s így elő kell segíteni az egyes vidékek szellemiségének érvényesülését. Minél kisebb és kevésbé változatos egy politikai tér, annál jobban fenyegeti a szellemi nivellálódás és a gazdasági és politikai mozdulatlanlag veszélye – amint ezt a trianoni Magyarország példája is bizonyítja. Amilyen mértékben szükség van erős központi hatalomra, éppen olyan mértékben kell az államigazgatásnak felszínre hoznia és gondoznia az egyes tájegységek sajátos színezetű kultúráját és annak a társadalomnak tevékenységét, mely ennek a kultúrának a hordozója. S mert a társadalom tevékenysége foglalkozási csoportok vagy tájegységek szerint alakult közösségekben, autonóm szervezetekben folyik s mert ezek a közösségek sikerrel vállaltathatják magukra az állami feladatok egyrészét, különösen a végrehajtás vonalán, amikor felébresztik az emberekben a felelősségtudatot, közelebb hozzák őket a közülethez s hozzászoktatják ahhoz, hogy ki-ki a maga életének kérdéseivel maga is foglalkozzék, nem kétséges, hogy a magyarságban rejlő erő és érték felszínre hozása a nemzet öntudatának és közösségi szellemének fölébresztése csak a szabad társadalmi közösségek útján lehetséges. Csak ezek segítségével hidalható át az állam és a társadalom közötti távolság s válik lehetővé, hogy a nemzet minden tagja magát a nemzeti sorssal önként azonosítsa – azaz megvalósuljon a nemzet egysége.

AZ ÁLLAMI ÉS NEMZETI ÉLET ÁTÉPÍTÉSE tisztánlátó ész és elfogulatlan ítéletet követel meg. Egy új magyar életforma megteremtéséről van szó, amelyben népünk szellemi és biológiai képességei legjobban fejlődhetnek. Nem vitás, hogy ezt az életformát csak a magunk törvényei

szerint építhetjük, egyedül a társadalmi realitásokat és a tiszta hagyományokat tartva szem előtt, s az sem kétséges, hogy *az építés útján csak olyanok lehetnek kalauzaink, akikben a valódi magyar közösség szellemisége, hagyományvilága, vágyai élnek.* A tehetség, a műveltség, a szakértelem és az erkölcs uralmát kell megteremteni, mert ha forrongó időkben olyanok kerülnek a nemzet élére, akikben sem a szolgálat készségét, sem az önzetlenség erényét, sem a tudást, sem a hozzáértést nem találjuk meg, csupán a hatalomratörés vágyát, akkor könnyen hamis útra tévedhet a tömeg idealizmusa, megrendülhet a társadalmi rendbe vetett hit és ezzel megzavarodik a nemzet belső összhangja is.

Az államvezetés és a társadalom közötti konszenzusnak és így a nemzet valódi egységének is feltétele, hogy az államrendszer megfeleljen a nép igényeinek s az állam politikája a nemzeti lélek megnyilatkozása legyen. Ez pedig megkívánja, hogy a vezetőrétegben tisztán éljenek a nemzet szellemi és történelmi hagyományai és érezze a népi sorssal való közösséget. Ha egy nemzet vezető rétege vagy annak egyik töredéke elszakad népe nagy történelmi hagyományaitól s nem veszi figyelembe a népi valóságot, akkor nem is érheti meg népe történelmi céljait, életérdekeit és veszedelmes szakadék áll be a történelemellenesen gondolkozó vezetőség s a történelmi alapon álló nemzet között. Rendszerint a frissen asszimiláltak állanak értetlenül a történelmi hagyományokkal szemben, nincsenek eredeti közösségi élményeik s így érthető, ha másként látják a nemzet előtt álló feladatokat, másként ítélik meg annak létkérdéseit, történelmi érdekeit. Ez az *ahisztorikus szemlélet* nem tudja a nemzet életét évszázadokban szemlélni, nincsenek messze távlatai, csak hetekre, hónapokra néz előre, a multból pedig nem tanul. Ez a történelemellenes szemlélet zavarja meg a nemzet tiszta ítéletét, ez rontja meg józan látását, ássa alá öntudatát, altatja el éberségét. Egységes nemzet-szemlélet nélkül nincs nemzeti egység, egységes nemzetszemlélet pedig csak azonos élményekből születik. *A nemzet életében a történelmi és szellemi hagyományok jelentik a legnagyobb élményt, aki ezeket nem élte át, nem lehet alkalmas történelmi építésre.*

A VÁLSÁG, amelyből korunk a kivezető utat keresi, sokféle tényezőből tevődik össze. Jelentős helyet foglal el ezek között az erkölcs és a szellem válsága, amely maga után vonja a vezetés válságát is. Ha a vezetőréteg magatartása passzív és negatív, gondolkodása formalisztikus, képzelőereje kevés, aktivitása csekély, akkor magától értetődően meginog benne a tömegek bizalma, azok vezetőiktől elszakadva, tájékozatlanná válnak és könnyen hajlamossá lesznek politikai kalandokra. Az ilyen válságok idővel megoldódnak a vezetőelemek kicserélődése által – ez az elit körforgása. A kérdés ilyenkor csak az, vajjon az új réteg uralma valóban tehetségén, műveltségén, felelősségtudatán és erkölcsi függetlenségén alapszik-e, vagy csupán politikai energiáján és hatalom utáni vágyán? Cél-e számára a kormányzás, melyhez körömszakadtáig ragaszkodik, vagy eszköz, melyen keresztül szellemét sugározza és az államélet minden vonalán nevelően hat. Mert a politikai elit nem jelent mindig nemzeti elitet is, az elhivatottság tudata helyett gyakran inkább a hatalomra törekvés és akarat jellemzi. Azaz: *a választottság nem egyenlő a hivatottsággal.* S ezt annál hangsúlyosabban mondjuk, mert a magyar szellemi élet utolsó félszáz évében nem egy olyan ténytet idézhetnénk, amely amellet bizonyít, hogy a *választottak* mellett mindig voltak Magyarországon *hivatottak* is. De amíg az előbbiek hatalomban s abban a hiedelemben, hogy ők a hivatottak, az utóbbiak még a hatalom árnyékában sem s általában abban

a sorsban, ami a szellem emberének ily korban kijár: elnyomatásban, mellőzöttségben.

A magyar válságot csak olyan új elit oldhatja meg, amely valóban hivatott vezetője a nemzetnek s annak igazáért minden körülmények közt helyt is áll. Tisztán kell látnia a magyarság érdekeit s odaadóan és önzetlenül kell azokat szolgálnia, ösztönében, gondolkodásában, műveltségében kell magyarnak lennie, mert enélkül nem tehet szolgálatot nemzetének, mivel nem lesz sajátosan magyar az élet, amelyet épít. De nem tehet szolgálatot az emberiségnek sem, mert minden nép csak a maga külön egyéniségével és értékeivel gazdagíthatja azt.

A NEMZETI ERŐK összefogásáról beszélve, ha nem a formák, hanem a belső lényeg szempontjából nézzük a kérdést, akkor jobban aggaszt az életosztón itt-ott jelentkező zavara, a társadalmi rétegek egymás iránti bizalmatlansága, a vezető réteg és a nép műveltségének kettőssége, a falu és város közötti távolság, a vagyon- és jövedelemelosztás aránytalansága, valamint az állam és társadalom differenciája, mint a politikai pártok egymás közötti harcai. Ezeket a távolságokat át kell hidalni, hogy a társadalom belső összhangja kialakulhasson. Ez kétségkívül nem máról-holnapra elvégezhető, hanem csak lassú, nehéz és önfeláldozó munka eredménye lehet. A fórumon szereplők szép szavak helyett tettekkel és áldozatokkal bizonyítsák őszinte egységvágyukat s ne éljenek vissza azzal az érzékenységgel, amelyet az egység problémája iránt ma a nemzet közvéleménye mutat. Ez az érzékenység még kevésbé ad jogot arra, hogy egy szűk kör az egység jelszavára hivatkozva, lehetlenné tegyen a nemzet nagy kérdéseiben minden véleménynyilvánítást. Mindenkinek meg kell értenie és be kell látnia, hogy – Makkai Sándorral szólva – „az egység nem jelszó, még kevésbé bálvány, mely körül ünnepi táncokat kell lejteni. Az egység szervezett életet, organikus munkaközösséget jelent egyetlen célnak: a nemzeti érték önfenntartásának szolgálatában.”

VITA SÁNDOR

KEMÉNY ZSIGMOND ÍRÁSAIRÓL

Ki egy óriási crisis után és egy beláthatlan jövődő küszöbén, ki az idő nagy jelenetei közt, ki e sebes és szétáradó és mindent elborító mozgalmában az eseményeknek, midőn az egyén sorsával és szenvedésével többé tekintet alá alig jön, ki ily világrendületek alatt is, magára és cotteriájára tud gondolni; nem pedig a szabadság, az állományi rend, a törvények iránti tisztelet, a család, a nemzetiség, a haza, az európai súlyegyen és az aláasott társadalom még megmenthető érdekeire: az oly politikus megérdemlené, hogy mint az uzorás és hamis pénzváltó a synagogából, kiüzessék a közbecsültetés szentegyházából; mert most mindent el kell tűrni, csak a türelmetlent nem, s minden használhat ügyünknek, csak az árt, ki, midőn akármiként segíteni kell és megmenteni a megmenthetőket, túl-makacs előeszméi, kedvenc egyénei és majomszeretettel ápolt párt-törekvései iránt.

(*Forradalom után*, 197. 1.)

Az önálló kormányzat eltiprása a kényuralom rendezhetéséért, a régi szokások és intézmények fölládoztatása idegen szellem és erkölcsök terjedése végett; továbbá a vallásos villongások és erőszakosságok által a jogon s meggyőződésen ejtett törszúrások; úgyszintén a nádori hivatal fölfüggesztése és a bécsi kormány felolvasztási tervei az országgyűléseken a sérelmeket állandó cikké avatták; az országgyűléseken kívül pedig a „malcontentusok” mozgalmában, az erdélyi fejedelmekkel és török udvarral szőtt titkos szövetségekben, egy Bocskay és Bethlen Gábor győzedelmeiben, az általok kivívott „nikolsburgi”, „linczi” és „bécsi” békekötésekben, a Tököly hadjárataiban s a Rákóczi által gerjesztett forradalom mezején lették ellensúlyukat. S ami a magyarországi „Corpus Juris” lapjain a XVI-dik század közepétől kezdve a XVII-dik végéig a politikai jog és lelkiismeretszabadság nagy kérdéseire vonatkozik, ami az alkotmányos élet és a vallásos türelem gyarapítását tárgyalta: az többnyire Erdély segítségével vagy legalább erkölcsi befolyása közt nyert életet.

(*Erdély közélete*, 16–17. 1.)

Felelős kiadó: Albrecht Dezső.

Minerva Rt. Kolozsvár. 5288 – Felelős vezető: Major József.